

तैत्तिरीय
आरण्यकम्

Colophon

This document was typeset using X_YTeX, and uses the Sidhanta font extensively. It also uses several T_EX macros designed by *H. L. Prasād*. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY
NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

तैत्तिरीय आरण्यकम्	1
प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	37
तृतीयः प्रश्नः	52
चतुर्थः प्रश्नः	67
पञ्चमः प्रश्नः	93
षष्ठः प्रश्नः	124
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	138
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	144
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	149
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	154
कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम्	192
प्रथमः प्रश्नः	192
द्वितीयः प्रश्नः	205
तृतीयः प्रश्नः	221

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभि॒र्यज॑त्राः।
 स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ संस्त॒नूभिः॑। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
 स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॒वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
 स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॒स्पति॑र्दधातु॥
 ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभि॒र्यज॑त्राः।
 स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ संस्त॒नूभिः॑। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
 स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॒वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
 स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॒स्पति॑र्दधातु॥
 आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः॥१॥

अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह सं॑श्चस्कर॒द्धिया॑। वा॒य्वश्वा॑
 रश्मि॒पत॑यः। मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भुव॑न॒सूव॑रीः।
 पु॒त्रव॑त्वाय॑ मे सुत। महाना॒ग्नीर्म॑हामा॒नाः। म॒हसो॑ म॒हसः॑
 स्वः॑। दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॑त्वाय॑ मे सुत॥२॥

अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पार॑घम्। अ॒पाघ्ना॑मपं
 चाव॑र्तिम्। अप॑दे॒वीरि॒तो हि॑त। वज्रं॑ दे॒वीरजी॑ताꣳश्च। भुव॑नं
 दे॒वसू॑वरीः। आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमुदी॑षत।

शि॒वा नः॑ श॒न्त॑मा भवन्तु। दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृ॒डीका॑
स॒र॑स्वति। मा ते॒ व्यो॑म स॒न्द॒शि॑॥३॥

[१]

स्मृ॒तिः प्र॒त्यक्ष॑मैति॒ह्यम्। अनु॑मानश्चतुष्टयम्। ए॒तैरा॑दि॒त्य-
मण्ड॑लम्। स॒र्वैरे॒व वि॒धा॑स्यते। सूर्यो॑ मरी॒चिमा॑दत्ते।
सर्व॑स्माद्भु॒व॑नाद॒धि। तस्याः॑ पा॒कवि॑शेषेण। स्मृ॒तं
का॒लवि॑शेष॑णम्। न॒दीव॑ प्रभ॒वात्का॑चित्। अ॒क्षय्या॑त्स्यन्द॒ते
य॑था॥४॥

तां नद्योऽभि॑ स॒माय॑न्ति। सो॒रुः सती॑ न नि॒वर्त॑ते। ए॒वं
ना॒नास॑मु॒त्थानाः॑। का॒लाः सं॒वत्स॑रः॒ श्रिताः॑। अणु॑शश्च
म॒ह॒शश्च। सर्वे॑ स॒मव॑य॒त्रित॑म्। स॒तैः स॒र्वैः स॑माविष्टः। ऊ॒रुः
स॒न्न नि॒वर्त॑ते। अधि॑सं॒वत्स॑रं वि॒द्यात्। तदे॒वं लक्ष॑णे॥५॥

अणु॑भिश्च म॒हद्भि॑श्च। स॒मारूढः॑ प्र॒दृश्य॑ते। सं॒वत्स॑रः
प्र॒त्यक्षे॑ण। ना॒धिस॑त्त्वः प्र॒दृश्य॑ते। प॒टरो॑ वि॒क्लिधः॑ पि॒ङ्गः।
ए॒तद्व॑रुणलक्ष॑णम्। यत्रै॒तदु॑प॒दृश्य॑ते। स॒हस्रं॑ तत्र॒ नीय॑ते।
एक॑ हि शिरो ना॒ना मुखे॑। कृ॒त्स्नं त॑द॒तुल॑क्ष॑णम्॥६॥

उभय॑तः स॒प्तैन्द्रि॑याणि। ज॒ल्पितं॑ त्वे॒व दि॒ह्यते॑। शुक्ल॑कृष्णे
सं॒वत्स॑रस्य। दक्षि॑णवा॒मयोः॑ पा॒र्श्वयोः॑। तस्यै॒षा भव॑ति। शु॒क्रं
तै॑ अ॒न्यद्य॑ज॒तं तै॑ अ॒न्यत्। विषु॑रूपे अ॒ह॒नी द्यौरि॑वासि। विश्वा॑
हि मा॒या अव॑सि स्वधा॒वः। भ॒द्रा तै॑ पूष॒न्नि॒ह रा॒तिर॒स्त्विति॑।

नात्र भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नऽऽदित्यः संवत्सर
एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमं
रूपम्। योऽस्य महानर्थं उत्पत्स्यमानो भवति। इदं पुण्यं
कुरुष्वेति। तमाहरणं दद्यात्॥७॥

[२]

साकञ्जानां सप्तथमाहुरेकजम्। षडुद्यमा ऋषयो देवजा
इति। तेषामिष्टानि विहितानि धामशः। स्थात्रे रजन्ते
विकृतानि रूपशः। को नु मर्या अमिथितः। सखा
सखायमब्रवीत्। जहाको अस्मदीषते। यस्तित्याज
सखिविदं सखायम्। न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति।
यदीं शृणोत्यलकं शृणोति॥८॥

न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति। ऋतुरऋतुना
नुद्यमानः। विननादाभिधावः। षष्टिश्च त्रिंशका वल्गाः।
शुक्लकृष्णौ च षष्टिकौ। सारागवस्त्रैर्जरदक्षः। वसन्तो
वसुभिः सह। संवत्सरस्य सवितुः। प्रैषकृत्प्रथमः स्मृतः।
अमूनादयतेत्यन्यान्॥९॥

अमूश्च परिरक्षतः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। यत्रैतदुपदृश्यते।
एतदेव विजानीयात्। प्रमाणं कालपर्यये। विशेषणं तु
वक्ष्यामः। ऋतूनां तन्निबोधत। शुक्लवासा रुद्रगणः।
ग्रीष्मेणऽऽवर्तते सह। निजहन् पृथिवीं सर्वाम्॥१०॥

ज्योतिषाऽप्रतिख्येन सः। विश्वरूपाणि वासांसि।

आदित्यानां॑ निबोध॑त। संवत्सरीणं॑ कर्म॒फलम्।
 वर्षाभिर्द॑दता॒ऽसह। अदुःखो॑ दुःखचक्षुरि॒व। तद्भा॑ऽऽपीत
 इव॒ दृश्य॑ते। शीतेना॑व्यथयन्नि॒व। रुरुदक्ष॑ इव॒ दृश्य॑ते।
 ह्लादयते॑ ज्वल॑तश्चै॒व। शाम्य॑तश्चास्य॒ चक्षु॑षी। या वै प्रजा
 भ्रं॑श्यन्ते। संवत्सरा॑त्ता भ्रं॑श्यन्ते। याः प्र॑ति॒तिष्ठ॑न्ति।
 संवत्सरे॑ ताः प्र॑ति॒तिष्ठ॑न्ति। व॒र्षाभ्य॑ इत्य॒र्थः॥११॥

[३]

अक्षि॑दुःखोत्थि॑तस्यै॒व। वि॒प्रस॑न्ने क॒नीनि॑के। आङ्गे॑ चा॒द्र्गणं॑
 ना॒स्ति। ऋ॒भूणां॑ तन्नि॒बोध॑त। क॒न॒काभा॑नि॒ वासा॑ऽसि।
 अ॒हता॑नि नि॒बोध॑त। अन्न॑मश्री॒तं मृ॒ज्मी॒त। अ॒हं वो
 जी॒व॒नप्र॑दः। ए॒ता वा॒चः प्र॑युज्यन्ते। श॒रद्य॑त्रोप॒दृश्य॑ते॥१२॥

अभिधू॑न्वन्तोऽभिघ्न॑न्त इ॒व। वा॒तव॑न्तो म॒रुद्ग॑णाः।
 अमु॒तो जे॒तुमि॑षुमु॒खमि॑व। सन्न॑द्धाः सह द॑दृशे॒ ह।
 अप॒ध्वस्तै॑र्व॒स्तिव॑र्णैरि॒व। वि॒शि॒खासः॑ कप॒र्दिनः॑। अ॒क्रुद्ध॑स्य
 योत्स्य॑मान॒स्य। क्रुद्ध॑स्यै॒व लोहि॑नी। हे॒मतश्चक्षु॑षी वि॒द्यात्।
 अ॒क्ष्णयोः॑ क्षिप॒णोरि॑व॥१३॥

दुर्भिक्षं॑ दे॒वलो॑केषु। म॒नूना॑मु॒दकं॑ गृहे। ए॒ता वा॒चः प्र॑वद॒न्तीः।
 वैद्यु॒तो या॑न्ति शै॒शिरीः॑। ता अ॒ग्निः प॑र्वमना॒ अन्वै॑क्षत। इ॒ह
 जी॒वि॒काम॑परिपश्यन्। तस्यै॒षा भ॑वति। इ॒हेह॑वः स्वत॒पसः॑।
 मरु॑तः सूर्य॑त्वचः। शर्म॑ स॒प्रथा॑ आवृ॒णे॥१४॥

[४]

अतिताम्राणि वासांसि। अष्टिवज्रिशतघ्निं च। विश्वे देवा
विप्रहरन्ति। अग्निजिह्वा असञ्चत। नैव देवो न मर्त्यः। न
राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो न पवमानः। मातृक्कच्चन
विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरारिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वग्निरूपेण। धनुर्ज्यामछिनत्स्वयम्। तदिन्द्रधनु-
रित्यज्यम्। अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य।
एतद्रुद्रस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरारिः। शिर उत्पिपेष। स
प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य
स शिरः प्रतिदधाति। नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं
वेद॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्वात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं
न वासांसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न
हिंसातः। सतस्तद्देवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शारशीर्ष्णिः।
सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि
निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मे न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति। तस्मै
सर्व ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मणं
आप्नोति। य एवं वेद। स खलु संवत्सर एतैः सेनानीभिः
सह। इन्द्राय सर्वान्कामान्भिवहति। स द्रप्सः। तस्यैषा
भवति॥१८॥

अवद्रप्सो अ॒शु॒मती॑मतिष्ठत्। इ॒या॒नः कृ॒ष्णो द॒शभिः
स॒हस्रैः॑। आ॒व॒र्त॒मिन्द्रः॑ श॒च्या ध॒म॒न्तम्। उ॒प्सु॒हि तं
नृ॒म॒णा॒मथ॑द्रा॒मि॒ति। ए॒त॒यै॒वेन्द्रः॑ स॒लावृ॑क्या स॒ह। अ॒सुरा॑न्
प॒रि॒वृ॒श्च॒ति। पृथि॑व्य॒शु॒मती॑। ता॒म॒न्व॒व॒स्थि॒तः सं॒वत्स॒रो दि॒वं
च॑। नै॒वं वि॒दुषा॑ऽऽचा॒र्या॒न्ते॒वा॒सि॒नौ। अ॒न्यो॒न्यस्मै॑ द्रु॒ह्या॒ताम्।
यो द्रु॒ह्य॒ति। भ्र॒श्य॒ते स्व॑र्गा॒ल्लो॒कात्। इ॒त्यु॒तु॒म॒ण्ड॒ला॒नि।
सूर्य॑मण्ड॒ला॒न्या॒ख्या॒यिकाः॑। अ॒त ऊ॒र्ध्वं॑ स॒न्नि॒र्व॒चनाः॑॥१९॥

[६]

आ॒रो॒गो भ्रा॒जः प॒टरः॑ प॒त॒ङ्गः। स्व॑र्ण॒रो ज्यो॑तिषि॒मान्
वि॒भा॒सः। ते अ॒स्मै स॑र्वे दि॒व॒मा॒त॒प॒न्ति। ऊ॒र्जं दु॒हा॒ना
अ॒न॒प॒स्फुर॑न्त इ॒ति। क॒श्य॑पोऽष्ट॒मः। स॒ म॒हा॒मे॒रुं न
ज॒हा॒ति। तस्यै॒षा भ॑व॒न्ति। य॒त्ते शि॒ल्पं क॒श्य॒प रो॒च॒ना॒व॒त्।
इ॒न्द्रि॒या॒व॒त्पुष्क॑लं चि॒त्र॒भा॒नु। यस्मि॑न्सूर्या॒ अ॒र्पि॒ताः स॒प्त
सा॒कम्॑॥२०॥

तस्मि॑न् रा॒जा॒न॒म॒धि॒वि॒श्रये॑ममि॒ति। ते अ॒स्मै स॑र्वे
क॒श्य॒पा॒ज्यो॒ति॒र्ल॒भ॒न्ते। ता॒न्त्सो॒मः क॒श्य॒पा॒दधि॑निर्द्ध॒म॒ति।
भ्र॒स्ता॒क॒र्म॒कृ॒दि॒वै॒वम्। प्रा॒णो जी॒वा॒नीन्द्रि॑य॒जी॒वा॒नि। स॒प्त
शी॒र्ष॑ण्याः प्रा॒णाः। सू॒र्या इ॒त्या॒चा॒र्याः। अ॒प॒श्य॒म॒हमे॑ता॒न्त्स॒प्त
सूर्या॑नि॒ति। प॒ञ्च॒कर्णो॑ वा॒त्स्या॒य॒नः। स॒प्त॒कर्ण॑श्च प्ल॒क्षिः॑॥२१॥

आ॒नु॒श्र॒विक॑ ए॒व नौ क॒श्य॒प इ॒ति। उ॒भौ वे॒द॒यि॒ते। न

हि शेकुमिव महामैरुं गन्तुम्। अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं
परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त महामेरुम्।
एकं चाजुह्वतम्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपन्ति।
तस्मादिह तत्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातत्रितपाः। तेषामेषा भवति। सप्त
सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः। तानन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते
अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त इति।
सप्तत्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषामेषा भवति। सप्त दिशो
नानासूर्याः॥२३॥

सप्त होतार ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः
सोमाभी रक्षण इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज ऋतून् करोति।
एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्यैषा
भवति। यद्वाव इन्द्र ते शतं शतं भूर्मीः। उत्स्युः। नत्वा
वज्रिन्त्सहस्रं सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादृतूनां
नानासूर्यत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टात
ऊर्ध्वम्। तेषामेषा भवति। चित्रं देवानामुदगादनीकम्।
चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्।
सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति॥२५॥

[७]

क्वेदमभ्रं निविशते। कायं संवत्सरो मिथः। काहः केयं

दे॒व रा॒त्री। क्व मा॒सा ऋ॒तवः॑ श्रि॒ताः। अ॒र्द्धमा॒सा मु॒हूर्ताः।
नि॒मेषा॑स्तु॒टिभिः॑ स॒ह। के॒मा आ॒पो नि॑वि॒शन्ते। य॒दीतो॑
या॒न्ति स॒म्प्र॑ति। का॒ला अ॒प्सु नि॑वि॒शन्ते। आ॒पः सू॒र्ये
स॒माहि॑ताः॥ २६॥

अ॒भ्रा॑ण्य॒पः प्र॑प॒द्यन्ते। वि॒द्युत्सू॒र्ये स॒माहि॑ता। अ॒नव॑र्णे इ॒मे
भू॒मी। इ॒यं चा॑ऽसौ च॒ रोद॑सी। कि॒ं॒स्वि॒दत्रा॑न्त॒रा भू॑तम्।
ये॒नेमे॑ वि॒धृते॑ उ॒भे। वि॒ष्णुना॑ वि॒धृते॑ भू॒मी। इ॒ति व॑त्स॒स्य
वे॒दना॑। इ॒रा॒वती॑ धे॒नुम॑ती हि भू॒तम्। सू॒यव॑सिनी॒ मनु॑षे
द॒शस्ये॑॥ २७॥

व्य॑ष्ट॒भ्रा॒द्रोद॑सी वि॒ष्णावे॑ते। दा॒ध॒र्थं पृ॒थि॒वीम॒भितो॑
म॒यू॒खैः। किं॑ तद्वि॒ष्णोर्ब॑लमा॒हुः। का॒ दी॒प्तिः किं॑
प॒राय॑णम्। ए॒को य॒द्धार॑यद्दे॒वः। रे॒जती॑ रोद॒सी उ॑भे।
वा॒ताद्वि॒ष्णोर्ब॑लमा॒हुः। अ॒क्षरा॑दी॒प्तिरु॑च्य॒ते। त्रि॒पदा॑द्धार॑यद्दे॒वः।
यद्वि॒ष्णोरे॑कमु॒त्तम॑म्॥ २८॥

अ॒ग्नयो॑ वा॒यव॑श्चै॒व। ए॒तद॑स्य प॒राय॑णम्। पृ॒च्छामि॑ त्वा प॑रं
मृ॒त्युम्। अ॒वम॑ म॒ध्यम॑श्च॒तुम्। लो॒कं च॒ पु॒ण्य॑पा॒पाना॑म्।
ए॒तत्पृ॑च्छामि॒ स॒म्प्र॑ति। अ॒मुमा॑हुः प॑रं मृ॒त्युम्। प॒वमा॑नं तु
म॒ध्यम॑म्। अ॒ग्निरे॒वाव॑मो मृ॒त्युः। च॒न्द्रमा॑श्चतु॒रुच्य॑ते॥ २९॥

अ॒ना॒भो॒गाः प॑रं मृ॒त्युम्। पा॒पाः सं॑य॒न्ति॒ सर्व॑दा। आ॒भो॒गास्त्वे॒व
सं॑य॒न्ति। य॒त्र पु॑ण्यकृ॒तो ज॑नाः। ततो॑ म॒ध्यम॑मा॒य॒न्ति।

चतुर्मा॑ग्निं च॒ सम्प्र॑ति। पृच्छामि॑ त्वा॑ पाप॒कृतः॑। यत्र॑ या॒तय॑ते
यमः॑। त्वं नस्तद्ब्र॒ह्मन् प्रब्रू॑हि। यदि॑ वै॒त्थाऽस॒तो गृ॑हान्॥३०॥

क॒श्यपा॑दुदि॒ताः सूर्याः॑। पा॒पान्नि॑र्घ्नन्ति॒ सर्व॑दा। रोद॑स्योन्त॒र्दे॒-
शेषु॑। तत्र॑ न्यस्यन्ते॑ वास॒वैः। तेऽशरी॑राः प्र॑पद्यन्ते।
यथा॑ऽपु॒ण्यस्य॒ कर्म॑णः। अपा॑ण्यपाद॑केशा॒सः। तत्र॑
तेऽयोनि॑जा ज॒नाः। मृ॒त्वा पुनर्मृ॑त्युमा॑पद्यन्ते। अ॒द्यमा॑नाः
स्व॒कर्म॑भिः॥३१॥

आशा॑तिकाः क्रि॒मय॑ इव। ततः॑ पू॒यन्ते॑ वास॒वैः। अपै॑तं मृ॒त्युं
ज॑यति। य ए॒वं वेद॑। स खल्वै॒वं विद्वा॑ह्मणः। दी॒र्घश्रु॑त्तमो
भ॒वति॑। क॒श्यप॑स्याति॒थिः सिद्ध॑ग॒मनः॑ सिद्धा॒गमनः॑। तस्यै॒षा
भ॒वति॑। आय॑स्मिन्त्स॒प्त वा॑स॒वाः। रोह॑न्ति पू॒र्व्या रु॒हः॥३२॥

ऋषि॑र्ह दी॒र्घश्रु॑त्तमः। इन्द्र॑स्य घ॒र्मो अति॑थिरिति।
क॒श्यपः॑ पश्य॑को भ॒वति॑। यत्सर्वं॑ परि॑पश्यती॒ति
सौ॒क्ष्म्यात्। अथा॑ग्रैरष्टपु॒रुष॑स्य। तस्यै॒षा भ॒वति॑। अ॒ग्ने
नय॑ सु॒पथा॑ रा॒ये अ॒स्मान्। विश्वा॑नि दे॒व व॒युना॑नि
वि॒द्वान्। यु॒यो॒र्ध्यस्म॑ञ्जु॒हुरा॑णमे॒नः। भूयि॑ष्ठां ते नम॑ उक्तिं
वि॒धेमे॒ति॥३३॥

[८]

अ॒ग्निश्च॑ जा॒तवे॑दाश्च। स॒हो॒जा अ॑जि॒राप्र॑भुः। वै॒श्वान॑रो
न॒र्यापा॑श्च। प॒ङ्क्ति॑रा॒धाश्च॒ सप्त॑मः। वि॒सर्पे॑वाऽष्ट॒मोऽग्नी॑नाम्।

एतेऽष्टौ वसवः, क्षिता इति। यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः। नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥ ३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः। विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामं हन्ति॥ ३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानभ्राट्। अङ्घ्रिर्बम्भारिः। हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः। मूर्धन्वान्सूर्यवर्चाः। कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च महादेवाः। रश्मयश्च देवा गरगिरः॥ ३६॥

नैनं गरौ हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी बभ्रुवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति। वाचो विशेषणम्। अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः स्वतपसः॥ ३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये चेमेऽशिमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति। वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिविपरीताः। सप्तभिर्वा तैरुदीरिताः। अमूल्लोकानभिवर्षन्ति। तेषामेषा भवति। समानमेतदुदकम्॥ ३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं
जिन्वन्त्यग्रय इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा
उपासते। महर्षिमस्य गोप्तारम्। जमदग्निमकुर्वत।
जमदग्निराप्यायते। छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः। राज्ञः सोमस्य
तृप्तासः॥ ३९॥

ब्रह्मणा वीर्यावता। शिवा नः प्रदिशो दिशः। तच्छ्रुं
योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
शं नो अस्तु द्विपदै। शं चतुष्पदे। सोमपा (३) असोमपा
(३) इति निगदव्याख्याताः॥ ४०॥

[९]

सहस्रवृदियं भूमिः। परं व्योम सहस्रवृत्। अश्विना
भुज्यूनासत्या। विश्वस्य जगतस्पती। जाया भूमिः
पतिर्व्योम। मिथुनन्ता अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः।
सुरमा इति स्त्रीपुमम्। शुक्रं वामन्यद्यजतं वामन्यत्।
विषुरूपे अहनी द्यौरिव स्थः॥ ४१॥

विश्वा हि माया अवन्तः स्वधावन्तौ। भद्रा वा पूषणाविह
रातिरस्तु। वासात्यौ चित्रौ जगतो निधानौ। द्यावाभूमी चरथः
स५ सखायौ। तावश्विना रासभाश्वा हवं मे। शुभस्पती
आगत५ सूर्यया सह। त्युग्रोह भुज्युमश्विनोदमेघे। रयिं

न कश्चिन्ममृवां (२) अवांहाः। तमूहथुर्नोभिरात्मन्वतीभिः।
अन्तरिक्षप्रुङ्गिरपोदकाभिः॥४२॥

तिस्रः, क्षपस्त्रिरहातिव्रजद्विः। नासत्या भुज्युमूहथुः
पतङ्गैः। समुद्रस्य धन्वन्नाद्रस्य पारे। त्रिभीरथैः शतपद्विः
षडंशैः। सवितारं वितन्वन्तम्। अनुबध्नाति शाम्बरः।
आपपूरषम्बरश्चैव। सवितारेपुसोऽभवत्। त्य९ सुतृप्तं
विदित्वैव। बहुसोम गिरं वंशी॥४३॥

अन्वेति तुग्रो वक्रियान्तम्। आयसूयान्तसोमंतृप्सुषु। स
सङ्ग्रामस्तमोद्योऽत्योतः। वाचो गाः पिपाति तत्। स
तद्गोभिः स्तवाऽत्येत्यन्ये। रक्षसानन्विताश्च ये। अन्वेति
परिवृत्याऽस्तः। एवमेतौ स्थौ अश्विना। ते एते द्युः पृथिव्योः।
अहरहर्गर्भं दधाथे॥४४॥

तयोरेतौ वत्सावहोरात्रे। पृथिव्या अहः। दिवो रात्रिः।
ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वत्सौ।
अग्निश्चादित्यश्च। रात्रेर्वत्सः। श्वेत आदित्यः। अहोऽग्निः॥४५॥

ताम्रो अरुणः। ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ
वत्सौ। वृत्रश्च वैद्युतश्च। अग्नेर्वृत्रः। वैद्युत आदित्यस्य। ता
अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वत्सौ॥४६॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ तावेव
प्रतिपद्येते। सेय९ रात्री गर्भिणी पुत्रेण संवसति। तस्या वा

ए॒तदु॒ल्ब॒णम्। य॒द्रात्रौ र॒श्मयः॑। य॒था गो॒र्गभि॒ण्या॑ उ॒ल्ब॒णम्।
 ए॒वमे॒तस्या॑ उ॒ल्ब॒णम्। प्र॒जयि॑ष्णुः प्र॒जया च॑ प॒शुभि॑श्च भ॒वति॑।
 य ए॒वं वे॒द। ए॒तमु॒द्यन्त॑मपि॒यन्तं॑ चे॒ति। आ॒दि॒त्यः पु॒ण्य॑स्य
 व॒त्सः। अथ॑ प॒वित्रा॑ङ्गि॒रसः॑॥४७॥

[१०]

प॒वित्र॑वन्तः प॒रिवा॑ज॒मास॑ते। पि॒तैषां॑ प्र॒बो अ॒भिर॑क्षति व्र॒तम्।
 म॒हः स॑मु॒द्रं व॑रु॒णस्ति॒रोद॑धे। धी॒रा इ॒च्छेकु॑र्ध॒रुणे॑ष्वार॒भम्।
 प॒वित्रं॑ ते॒ वित॑तं ब्र॒ह्म॑ण॒स्पते॑। प्रभु॒र्गात्रा॑णि प॒र्येषि॑वि॒श्वतः॑।
 अ॒त॑प्तत॒नूर्न॑ तदा॒मो अ॑श्रुते। श्रु॒तास॑ इ॒द्वह॑न्त॒स्तत्स॑मा॒शत॑।
 ब्र॒ह्मा दे॒वाना॑म्। अ॒स॑तः स॒द्ये त॑त॒क्षुः॥४८॥

ऋ॒षयः॑ स॒प्तात्रि॑श्च॒ यत्। स॒र्वेऽत्र॑यो अ॒ंगस्त्य॑श्च। नक्ष॑त्रैः
 शङ्क॑तोऽव॒सन्। अथ॑ स॒वितुः॑ श्यावा॒श्वस्या॑ऽव॒र्तिक॑ामस्य।
 अ॒मी य ऋ॒क्षा नि॑हि॒तास॑ उ॒च्चा। न॒क्तं द॑दृ॒श्रे कु॒हचि॑द्वि॒वैयुः॑।
 अ॒द॒ब्धानि॑ व॒रु॒णस्य॑ व्र॒तानि॑। वि॒चा॒कश॑च्च॒न्द्रमा॑ नक्ष॑त्रमेति।
 तत्स॑वि॒तुर्वरे॑ण्यम्। भ॒र्गो दे॒वस्य॑ धीम॒हि॥४९॥

धि॒यो यो नः॑ प्र॒चोद॑यात्। तत्स॑वि॒तुर्वृ॑णीमहे। व॒यं दे॒वस्य॑
 भो॒ज॑नम्। श्रेष्ठ॑ सर्व॒धात॑मम्। तु॒रं भ॒गस्य॑ धीम॒हि।
 अ॒पा॒गू॒ह॒त स॒विता॑ तृ॒भीन्। स॒र्वान्दि॑वो अ॒न्य॑सः। न॒क्तं
 ता॒न्य॑भ॒वन्द्दृ॒शे। अ॒स्थ्य॒स्था स॑म्भ॒विष्या॑मः। ना॒म॒ नामै॒व ना॒म
 मे॑॥५०॥

नपु०सकं पुमा०स्यस्मि। स्थावरोऽस्म्यथ जङ्गमः।
 यजेऽयक्षि यष्टाहे च। मया भूतान्ययक्षता। पशवो मम
 भूतानि। अनूबन्ध्योऽस्म्यहं विभुः। स्त्रियः सतीः। ता उमे
 पु०स आहुः। पश्यदक्षणात्रविचेतदन्धः। कुविर्यः पुत्रः स
 इमा चिकेत॥५१॥

यस्ता विजानात्सवितुः पितासत्। अन्धो मणिमविन्दत्।
 तमनङ्गुलिरावयत्। अग्रीवः प्रत्यमुञ्चत्। तमजिह्वा असञ्चत्।
 ऊर्ध्वमूलमवाक्छाखम्। वृक्षं यो वेद सम्प्रति। न स जातु
 जनः श्रद्धयात्। मृत्युर्मा मार्यादितिः। हसित० रुदितं
 गीतम्॥५२॥

वीणापणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अङ्गानि
 स्नेव विद्धि तत्। अतृष्य०स्तृष्यध्यायत्। अस्माज्जाता
 मे मिथू चरन्। पुत्रो निर्ऋत्या वैदेहः। अचेता यश्च
 चेतनः। स तं मणिमविन्दत्। सोऽनङ्गुलिरावयत्। सोऽग्रीवः
 प्रत्यमुञ्चत्॥५३॥

सोऽजिह्वो असञ्चत्। नैतमृषिं विदित्वा नगरं प्रविशेत्। यदि
 प्रविशेत्। मिथौ चरित्वा प्रविशेत्। तत्सम्भवस्य व्रतम्।
 आतमग्रे रथं तिष्ठ। एकांश्वमेकयोजनम्। एकचक्रमेकधुरम्।
 वातध्राजिगतिं विभो। न रिष्यति न व्यथते॥५४॥

नास्याक्षो यातु सञ्जति। यच्छ्वेतान् रोहिता०श्चाग्नेः। रथे
 युक्ताऽधितिष्ठति। एकया च दशभिश्च स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये

विंशत्या च। तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च। नियुद्धिर्वायविह
ता विमुञ्च॥५५॥

[११]

आतनुष्व प्रतनुष्व। उद्धमऽऽधमं सन्धम। आदित्ये
चन्द्रवर्णानाम्। गर्भमार्धेहि यः पुमान्। इतः सिक्तं
सूर्यगतम्। चन्द्रमसे रसं कृधि। वारादं जनयाग्रेऽग्निम्। य
एको रुद्र उच्यते। असङ्ख्याताः सहस्राणि। स्मर्यते न च
दृश्यते॥५६॥

एवमेतं निबोधत। आमन्दैरिन्द्र हरिभिः। याहि मयूररोमभिः।
मा त्वा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। दधन्वेव ता इहि।
मा मन्दैरिन्द्र हरिभिः। यामि मयूररोमभिः। मा मा
केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। निधन्वेव तां (२) इमि। अणुभिश्च
महद्भिश्च॥५७॥

निघृष्वैरसमायुतैः। कालैरहरित्वमापन्नैः। इन्द्रऽऽयाहि
सहस्रयुक्। अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः श्वेतसिकद्रुकः।
संवत्सरो विषूवर्णैः। नित्यास्तेऽनुचरास्तवा। सुब्रह्मण्योः
सुब्रह्मण्योः सुब्रह्मण्योम्। इन्द्रऽऽगच्छ हरिव आगच्छ
मैधातिथेः। मेष वृषणश्चस्य मेने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार। कौशिकब्राह्मण गौतमंब्रुवाण।
अरुणाश्वा इहागताः। वसवः पृथिविक्षितः। अष्टौदिग्वासंसो-
ऽग्नयः। अग्निश्च जातवेदाश्चेत्येते। ताम्राश्वास्ताम्ररथाः।

ताम्रवर्णास्तथाऽसिताः। दण्डहस्ताः खादग्दतः। इतो रुद्राः
पराङ्मताः॥५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च सविता च।
विश्वरूपैरिहऽऽगताम्। रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषा इति
तद्वयोः। उक्तो वेषो वासांसि च। कालावयवानामितः
प्रतीज्या। वासात्या इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं
करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति।
वाश्रेव विद्युदिति। ब्रह्मण उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि।
ब्रह्मण आस्तरणमसि। ब्रह्मण उपस्तरणमसि॥६०॥

[१२]

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद
न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्।
अष्टपदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न
चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीममूं
दिवम्॥६१॥

अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। सुत्रामाणं
महीम् षु। अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षम्। अदितिर्माता
स पिता स पुत्रः। विश्वे देवा अदितिः पञ्चजनाः।
अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम्। अष्टौ पुत्रासो अदितेः। ये
जातास्तन्वः परि। देवां (२) उपप्रेत्सप्तभिः॥६२॥

प॒रा मा॒र्ताण्ड॑मास्य॑त्। स॒प्तभिः॑ पु॒त्रैरदि॑तिः। उ॒प॒प्रैत्पू॒र्व्यं
यु॒गम्। प्र॒जायै॑ मृ॒त्यवे॑ त॑त्। प॒रा मा॒र्ताण्ड॑माभ॒रदि॑तिः।
ता॒ननु॑क्र॒मिष्या॑मः। मि॒त्रश्च॒ वरु॑णश्च। धा॒ता चा॑र्य॒मा च॑।
अ॒ंशश्च॒ भग॑श्च। इन्द्रश्च॒ वि॒वस्वा॑श्चेत्ये॒ते। हि॒र॒ण्य॒ग॒र्भो
ह॒ंसः शु॑चिषत्। ब्रह्म॑ज॒ज्ञानं॑ तदि॒त्प॒दमि॑ति। ग॒र्भः
प्रा॒जाप॑त्यः। अथ॒ पुरु॑षः स॒प्त पुरु॑षः॥६३॥

[य॒था॒स्था॒नं ग॑र्भि॒ण्यः]

[१३]

योऽसौ॑ त॒प॒न्नुदे॑ति। स॒ सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॑दायो॒देति॑। मा
मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा म॒म प्रा॒णाना॑दायोद॒गाः। अ॒सौ
योऽस्त॑मेति। स॒ सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॑दायाऽस्त॑मेति। मा मै॑
प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा म॒म प्रा॒णाना॑दायाऽस्त॑ङ्गाः। अ॒सौ
य आ॒पूर्य॑ति। स॒ सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरा॒पूर्य॑ति॥६४॥

मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा म॒म प्रा॒णैरा॒पूरि॑ष्ठाः।
अ॒सौ योऽप॑क्षीयति। स॒ सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑क्षीयति। मा
मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा म॒म प्रा॒णैरप॑क्षेष्ठाः। अ॒मूनि॒
नक्ष॑त्राणि। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पन्ति॒ चोत्स॑र्पन्ति
च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा म॒म प्रा॒णैरप॑प्रसृ॒पत्
मोत्सृ॑पत्॥६५॥

इ॒मे मा॒साँश्चा॒र्धमा॒साश्च॑। सर्वे॑षां भू॒तानाँ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पन्ति॒
चोत्स॑र्पन्ति च। मा मेँ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑
प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मोत्सृ॑पत्। इ॒म ऋ॒तवः॑। सर्वे॑षां भू॒तानाँ
प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पन्ति॒ चोत्स॑र्पन्ति च। मा मेँ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्।
मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मोत्सृ॑पत्। अ॒य२ सं॒वत्स॒रः। सर्वे॑षां
भू॒तानाँ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पति॒ चोत्स॑र्पति च॥६६॥

मा मेँ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प।
इ॒दम॑हः। सर्वे॑षां भू॒तानाँ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पति॒ चोत्स॑र्पति च। मा
मेँ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प।
इ॒य२ रा॒त्रिः। सर्वे॑षां भू॒तानाँ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पति॒ चोत्स॑र्पति च।
मा मेँ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प।
ॐ भूर्भुवः॒ स्वः। ए॒तद्वो मि॒थुनं॑ मा नो मि॒थुन॑२ री॒द्वम्॥६७॥

[१४]

अथऽऽदि॒त्यस्याष्ट॑पु॒रुष॒स्य। वसू॑नामादि॒त्यानां॑ स्थाने
स्व॒तेज॑सा भा॒नि। रु॒द्राणा॑मादि॒त्यानां॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा
भा॒नि। आदि॒त्याना॑मादि॒त्यानां॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
स॒ता२ स॒त्याना॑म्। आदि॒त्यानां॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
अभि॑धू॒न्वता॑मभि॒घ्नता॑म्। वा॒तव॑तां म॒रुता॑म्। आदि॒त्यानां॑
स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ऋ॒भूणा॑मादि॒त्यानां॑ स्थाने
स्व॒तेज॑सा भा॒नि। वि॒श्वेषाँ॑ दे॒वाना॑म्। आदि॒त्यानां॑ स्थाने

स्वतेजसा भानि। संवत्सरस्य सवितुः। आदित्यस्य स्थाने
स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रश्मयो वो मिथुनं मा
नो मिथुनं रीद्वम्॥६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। भ्राजस्य स्थाने
स्वतेजसा भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने
स्वतेजसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
विभासस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने
स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो
मिथुनं रीद्वम्॥६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकुस्य। प्रभ्राजमानानां
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां
स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने
स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा
भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितानां
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणां
स्थाने स्वतेजसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां
 रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणीनां
 स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने
 स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनां रुद्राणीनां स्थाने
 स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा
 भानि। अवपतन्तीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः
 स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७१॥

---

[१७]

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
 भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
 भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
 भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
 भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
 नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्क्तिराधस
 उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य

स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं
मा नो मिथुनं रीद्वम्॥ ७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ
यस्मिन्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रतवित्येते॥ ७३॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो
वः पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रेः
पश्चादुपदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्।
त्वष्टा वो रूपायैरुपरिष्टादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति।
आदित्यः सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि।
चन्द्रमा दिक्षु। नक्षत्राणि स्वलोके। एवा ह्येवा। एवा ह्यग्ने।
एवा हि वायो। एवा हीन्द्र। एवा हि पूषन्। एवा हि
देवाः॥ ७४॥

[२०]

आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च
सूर्यश्च। सह संश्वस्करद्धिया। वाय्वश्चा रश्मिपतयः।

मरी॑च्या॒त्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भु॑वन॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे
सुत। म॒हाना॒ग्नीर्म॑हामा॒नाः। म॒ह॒सो म॑ह॒सः स्वः॑॥ ७५॥

दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सुत। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा
रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पार॑घम्। अपा॑घ्ना॒मप॑चा॒वर्ति॑म्।
अप॑दे॒वीरि॒तो हि॑त। वज्रं॑ दे॒वीर॒जीता॑श्च। भु॒वनं॑ दे॒वसू॑व॒रीः।
आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमुदी॒षत॑॥ ७६॥

भ॒द्रं क॑र्णेभिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्ष॒भिर्य॑ज॒त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ सं॑स्त॒नूभिः॑। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं॒ यदायुः॑।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अ॒रि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॒र्दधा॑तु।
के॒तवो॒ अरु॑णासश्च। ऋ॒षयो॒ वात॑र॒शनाः॑। प्र॒ति॒ष्ठाꣳ श॒तधा॑
हि। स॒माहि॑तासो सहस्र॒धाय॑सम्। शि॒वा नः॑ श॒न्तमा॑ भवन्तु।
दि॒व्या आप॒ ओष॑धयः। सु॒मृ॒डीका॒ सर॑स्वति। मा ते॒ व्योम॑
स॒न्दृशि॑॥ ७७॥

[२१]

योऽपां॑ पु॒ष्पं वेद॑। पु॒ष्पवान् प्र॒जावा॑न् पशु॒मान् भ॑वति।
च॒न्द्रमा॒ वा अ॒पां पु॒ष्पम्। पु॒ष्पवान् प्र॒जावा॑न् पशु॒मान् भ॑वति।
य ए॒वं वेद॑। योऽपामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति।
अ॒ग्नि॒र्वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। योऽग्नेरा॒यत॑नं
वेद॑॥ ७८॥

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति। आ॒पो वा अ॒ग्ने॒रा॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति। य ए॒वं वे॒द। यो॑ऽपा॒मा॒य॒त॒नं वे॒द। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति। वा॒यु॒र्वा अ॒पा॒मा॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति। यो वा॒यो॒रा॒य॒त॒नं वे॒द। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॥७९॥

आ॒पो वै वा॒यो॒रा॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति। य ए॒वं वे॒द। यो॑ऽपा॒मा॒य॒त॒नं वे॒द। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति। अ॒सौ वै त॒प॒न्न॒पा॒मा॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति। यो॑ऽमु॒ष्य॒ त॒प॒त आ॒य॒त॒नं वे॒द। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति। आ॒पो वा अ॒मु॒ष्य॒ त॒प॒त आ॒य॒त॒न॒म्॥८०॥

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति। य ए॒वं वे॒द। यो॑ऽपा॒मा॒य॒त॒नं वे॒द। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति। च॒न्द्र॒मा वा अ॒पा॒मा॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति। यश्च॒न्द्र॒म॒स आ॒य॒त॒नं वे॒द। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति। आ॒पो वै च॒न्द्र॒म॒स आ॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॥८१॥

य ए॒वं वे॒द। यो॑ऽपा॒मा॒य॒त॒नं वे॒द। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति। नक्ष॑त्राणि वा अ॒पा॒मा॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति। यो नक्ष॑त्राणामा॒य॒त॒नं वे॒द। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति। आ॒पो वै नक्ष॑त्राणामा॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति। य ए॒वं वे॒द॥८२॥

यो॑ऽपा॒मा॒य॒त॒नं वे॒द। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति। प॒र्ज॒न्यो वा अ॒पा॒मा॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति। यः प॒र्ज॒न्य॑स्यऽऽय॒त॒नं वे॒द। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति। आ॒पो वै प॒र्ज॒न्य॑स्यऽऽय॒त॒न॒म्।

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। य॒ ए॒वं वे॒द॒। यो॑ऽपा॒मा॒य॒त॒नं॒ वे॒द॒॥८३॥

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। सं॒व॒त्स॒रो वा अ॒पा॒मा॒य॒त॒नम्।

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। यः सं॒व॒त्स॒र॒स्य॒ऽऽय॒त॒नं॒ वे॒द॒।

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। आ॒पो वै सं॒व॒त्स॒र॒स्य॒ऽऽय॒त॒नम्।

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒। य॒ ए॒वं वे॒द॒। यो॑ऽप्सु ना॒वं प्र॒ति॑ष्ठि॒तां॒ वे॒द॒। प्र॒त्ये॒व ति॑ष्ठति॥८४॥

इ॒मे वै लो॒का अ॒प्सु प्र॒ति॑ष्ठि॒ताः। तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता। अ॒पा॒९

र॒स॒मु॒द॒य॒९ स॒न्। सूर्ये॑ शु॒क्र॒९ स॒मा॒भृ॑तम्। अ॒पा॒९ र॒स॑स्य॒ यो

र॒सः॑। तं वो॑ गृ॒ह्णाम्यु॑त्त॒ममि॑ति॒। इ॒मे वै लो॒का अ॒पा॒९ र॒सः॑।

ते॑ऽमु॒ष्मि॑न्नादि॒त्ये स॒मा॒भृ॑ताः। जा॒नु॒द॒घ्नी॑मु॒त्तर॑वे॒दीं खा॒त्वा।

अ॒पां पू॑रयि॒त्वा गु॑ल्फद॒घ्नम्॥८५॥

पु॒ष्कर॑पर्णैः पु॒ष्कर॑दण्डैः पु॒ष्करै॑श्च स॒ंस्ती॒र्य। तस्मि॑न्वि॒-

हा॒य॒से। अ॒ग्निं प्र॒णी॒योप॑समा॒धाय॑। ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो व॑दन्ति॒।

कस्मा॑त्प्र॒णी॒तेऽय॑म॒ग्निश्ची॑यते॑। साप्र॑णी॒तेऽय॑म॒प्सु ह्य॑यं

ची॑यते॑। अ॒सौ भु॑व॒ने॒प्यना॑हि॒ताग्नि॑रे॒ताः। तम॑भि॒त ए॒ता

अ॒बी॒ष्ट॒का उप॑दधाति॒। अ॒ग्नि॒हो॒त्रे दर्श॑पूर्णमा॒सयोः॑। प॒शुब॑न्धे

चा॒तुर्मा॒स्येषु॑॥८६॥

अथो॑ आहुः। सर्वेषु॑ यज्ञ॒क्र॒तुष्वि॑ति॒। ए॒तद्धं स्म॒ वा

आ॑हुः शण्डि॒लाः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। स॒त्रि॒य॒म॒ग्निं चि॑न्वा॒नः।

सं॒व॒त्स॒रं प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। सा॒वि॒त्र॒म॒ग्निं चि॑न्वा॒नः।

अमुमादित्यं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते॥८७॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। ब्रह्म प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः॥८८॥

इमाँल्लोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं
चिन्वान इति। य एवासौ। इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती।
तमिति। योऽग्नेर्मिथूया वेद। मिथुनवान्भवति। आपो वा
अग्नेर्मिथूयाः। मिथुनवान्भवति। य एवं वेद॥८९॥

[२२]

आपो वा इदमांसन्त्सलिलमेव। स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे
समभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समवर्तत। इदं
सृजेयमिति। तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा
वदति। तत्कर्मणा करोति। तद्देवाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्रे
समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्॥९०॥

सतो बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो
मनीषेति। उपैनन्तदुपनमति। यत्कामो भवति। य एवं
वेद। स तपोऽतप्यत। स तपस्तत्त्वा। शरीरमधूनुत। तस्य
यन्मांसमासीत्। ततोऽरुणाः केतवो वातरशना ऋषय
उदतिष्ठन्॥९१॥

ये नखाः। ते वैखानसाः। ये वालाः। ते वालखिल्याः। यो रसः। सोऽपाम्। अन्तरतः कूर्मं भूतं सर्पन्तम्। तमब्रवीत्। मम वैत्वङ्मासा। समभूत्॥१२॥

नेत्यब्रवीत्। पूर्वमेवाहमिहासमिति। तत्पुरुषस्य पुरुषत्वम्। स सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। भूत्वोदतिष्ठत्। तमब्रवीत्। त्वं वै पूर्वं समभूः। त्वमिदं पूर्वः कुरुष्वेति। स इत आदायापः॥१३॥

अञ्जलिना पुरस्तादुपादधात्। एवाह्येवेति। तत आदित्य उदतिष्ठत्। सा प्राची दिक्। अथारुणः केतुर्दक्षिणत उपादधात्। एवाह्यग्र इति। ततो वा अग्निरुदतिष्ठत्। सा दक्षिणा दिक्। अथारुणः केतुः पश्चादुपादधात्। एवा हि वायो इति॥१४॥

ततो वायुरुदतिष्ठत्। सा प्रतीची दिक्। अथारुणः केतुरुत्तरत उपादधात्। एवाहीन्द्रेति। ततो वा इन्द्र उदतिष्ठत्। सोदीची दिक्। अथारुणः केतुर्मध्यं उपादधात्। एवा हि पूषन्निति। ततो वै पूषोदतिष्ठत्। सेयं दिक्॥१५॥

अथारुणः केतुरुपरिष्ठादुपादधात्। एवा हि देवा इति। ततो देवमनुष्याः पितरः। गन्धर्वाप्सरसश्चोदतिष्ठन्। सोर्ध्वा दिक्। या विप्रुषो विपरापतन्। ताभ्योऽसुरा रक्षांसि पिशाचाश्चोदतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुङ्गो हि ते

समभवन्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१६॥

आपो ह यद्वहतीर्गर्भमायन्। दक्षं दधाना जनयन्तीः
स्वयम्भुम्। तत इमेध्यसृज्यन्त सर्गाः। अद्ध्यो वा इदं
समभूत्। तस्मादिदं सर्वं ब्रह्म स्वयम्भ्विति। तस्मादिदं
सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव
तत्। आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्।
तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः
प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य।
आत्मनाऽऽत्मानमभि संविवेशेति। सर्वमेवेदमात्वा।
सर्वमवरुद्ध। तदेवानुप्राविशति। य एवं वेद॥१८॥

[२३]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपां रूपाणि।
मेघो विद्युत्। स्तनयितुर्वृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपति
वर्षा गृह्णाति। ताः पुरस्तादुपदधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या
आपः। मुखत एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मान्मुखतो
ब्रह्मवर्चसितरः॥१९॥

कूप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एता वै
तेजस्विनीरापः। तेज एवास्य दक्षिणतो दधाति।
तस्मादक्षिणोऽर्धस्तेजस्वितरः। स्थावरा गृह्णाति। ताः

प॒श्चादुप॑दधाति। प्रति॑ष्ठिता॒ वै स्था॑व॒राः। प॒श्चादे॒व प्रति॑तिष्ठति।
वह॑न्तीर्गृह्णाति॥१००॥

ता उत्तर॑त उप॑दधाति। ओज॑सा॒ वा ए॒ता वह॑न्तीरिवो॒द्गती॑रिव
आकू॑ज॒तीरिव॑ धाव॑न्तीः। ओज॑ ए॒वास्यो॑त्तर॒तो द॑धाति।
तस्मा॑दुत्त॒रोऽर्ध॑ ओज॒स्वितरः॑। स॒म्भार्या॑ गृह्णाति। ता मध्य॑
उप॑दधाति। इ॒यं वै स॑म्भार्याः। अ॒स्यामे॒व प्रति॑तिष्ठति।
प॒ल्वल्या॑ गृह्णाति। ता उ॒परि॑ष्ठादुपाद॑धाति॥१०१॥

अ॒सौ वै प॑ल्व॒याः। अ॒मुष्या॑मे॒व प्रति॑तिष्ठति। दि॒क्षूप॑दधाति।
दि॒क्षु वा आपः॑। अन्नं॑ वा आपः॑। अ॒द्ध्यो वा अन्नं॑ जायते।
यदे॒वाद्ध्यो॑ऽन्नं जाय॑ते। तदव॑रुन्धे। तं वा ए॒तम॑रु॒णाः के॒तवो॑
वात॑रश॒ना ऋष॑योऽचिन्वन्। तस्मा॑दारुणके॒तुकः॑॥१०२॥

तदे॒षाऽभ्य॑नूक्ता। के॒तवो॑ अरु॒णासश्च॑। ऋष॒यो वात॑रश॒नाः।
प्रति॑ष्ठा५ श॒तधा॑ हि। स॒माहि॑तासो स॒हस्र॑धा॒यस॑मिति।
श॒तश॑श्चै॒व स॒हस्र॑शश्च॒ प्रति॑तिष्ठति। य ए॒तम॑ग्निं चि॑नुते। य
उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑॥१०३॥

[२४]

जा॒नुद॒घ्नीमु॑त्तरवे॒दीं खा॑त्वा। अ॒पां पू॑रयति। अ॒पाः स॑र्व॒त्वाय॑।
पु॒ष्कर॑प॒र्णः रु॒क्मं पु॑रुष॒मित्यु॑प॑दधाति। तपो॑ वै पु॒ष्कर॑प॒र्णम्।
स॒त्यः रु॒क्मः। अ॒मृतं॑ पु॒रुषः॑। ए॒ताव॑द्वा वा॑ऽस्ति। याव॑दे॒तत्।
याव॑दे॒वास्ति॑॥१०४॥

तदव॑रुन्धे। कूर्म॑मुप॑दधाति। अ॒पामे॒व मे॒धम॑वरुन्धे। अथो॑

स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। आपमापामपः सर्वाः।
अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह
संश्चस्करद्धिया इति। वाय्वश्चा रश्मिपतयः। लोकं
पृणच्छिद्रं पृण॥१०५॥

यास्तिस्त्रः परमजाः। इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवाह्येवेति।
पञ्चचितय उपदधाति। पाङ्क्तोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं चिनुते।
लोकं पृणया द्वितीयामुपदधाति। पञ्च पदा वै विराट्।
तस्या वा इयं पादः। अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः। दिशः
पादः। पुरोरजाः पादः। विराज्येव प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं
चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥१०६॥

[२५]

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। तमभित एता अबीष्टका उपदधाति।
अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु। अथो
आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। अथ ह स्माहारुणः
स्वायम्भुवः। सावित्रः सर्वोऽग्निरित्यननुषङ्गं मन्यामहे। नाना
वा एतेषां वीर्याणि। कमग्निं चिनुते॥१०७॥

सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः।
कमग्निं चिनुते। नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।
चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। वैश्वसृजमग्निं
चिन्वानः। कमग्निं चिनुते॥१०८॥

उ॒पा॒नु॒वा॒क्य॑मा॒शुम॑ग्निं चि॒न्वा॒नः। कम॑ग्निं चि॒नु॒ते।
 इ॒ममो॑रुणकेतुकम॑ग्निं चि॒न्वा॒न इति॑। वृषा॒ वा अ॒ग्निः।
 वृषा॑णौ स॒स्फा॑लयेत्। ह॒न्येता॑स्य य॒ज्ञः। तस्मा॒न्नानु॑षज्यः।
 सोत्त॑रवेदिषु ऋ॒तुषु॑ चिन्वीत। उत्त॑रवे॒द्यां ह्य॑ग्निश्ची॒यते॑।
 प्र॒जाका॑मश्चिन्वीत॥१०९॥

प्रा॒जाप॒त्यो वा ए॒षोऽग्निः॑। प्रा॒जाप॒त्याः प्र॒जाः। प्र॒जावा॑न्
 भव॑ति। य ए॒वं वेद॑। प॒शुका॑मश्चिन्वीत। सं॒ज्ञानं॑ वा ए॒तत्
 प॑शूनाम्। यदापः॑। प॒शूनामे॒व सं॒ज्ञाने॒ऽग्निं चि॑नुते। प॒शुमान्
 भव॑ति। य ए॒वं वेद॑॥११०॥

वृष्टि॑कामश्चिन्वीत। आपो॒ वै वृष्टिः॑। प॒र्जन्यो॒ वर्षु॑को भवति।
 य ए॒वं वेद॑। आ॒मया॒वी चि॑न्वीत। आपो॒ वै भैष॑जम्।
 भैष॑जमे॒वास्मै॑ करोति। सर्व॒मायु॑रेति। अ॒भिच॑र॒श्चिन्वी॑त।
 वज्रो॒ वा आपः॑॥१११॥

वज्र॑मे॒व भ्रातृ॑व्येभ्यः प्रह॑रति। स्तृ॒णुत॑ ए॒नम्। तेज॑स्कामो
 यश॑स्कामः। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सका॑मः स्व॒र्गका॑मश्चिन्वीत। ए॒ताव॑द्वा
 वा॑ऽस्ति। याव॑दे॒तत्। याव॑दे॒वास्ति॑। तदव॑रुन्धे। तस्यै॒तद्व॑तम्।
 वर्ष॑ति न धा॒वेत्॥११२॥

अ॒मृतं॑ वा आपः॑। अ॒मृत॑स्यान॒न्तरि॑त्यै। नाप्सु मूत्रं॑पु॒रीषं॑
 कुर्या॑त्। न नि॒ष्टीवे॑त्। न वि॒वस॑नः स्ना॒यात्। गुह्यो॒ वा
 ए॒षोऽग्निः॑। ए॒तस्या॒ग्नेरन॑तिदाहाय। न पु॑ष्करप॒र्णानि॑ हि॒रण्यं॑
 वाऽधि॑तिष्ठेत्। ए॒तस्या॒ग्नेरन॑भ्यारोहाय। न कूर्म॑स्याश्री॒यात्।

नोद॒कस्या॒घातु॑का॒न्येन॑मोद॒कानि॑ भवन्ति। अ॒घातु॑का॒ आपः॑।
य ए॒तम॒ग्निं चि॑नुते। य उ॒चैनमे॒वं वेद॑॥११३॥

[२६]

इ॒मानु॑कं भु॒वना सी॑षधेम। इन्द्र॑श्च वि॒श्वे च दे॒वाः। य॒ज्ञं
च नस्त॒न्वं च प्र॒जां च। आ॒दि॒त्यैरिन्द्रः॑ स॒ह सी॑षधातु।
आ॒दि॒त्यैरिन्द्रः॑ सग॑णो म॒रुद्भिः॑। अ॒स्माकं भू॑त्ववि॒ता
त॒नूना॑म्। आ॒प्लव॑स्व प्र॒प्लव॑स्व। आ॒ण्डीभ॑वज॒ मा मु॒हुः।
सु॒खादी॑न्दुःखनि॒धना॑म्। प्र॒तिमु॑ञ्चस्व॒ स्वां पु॒रम्॥११४॥

मरी॑चयः स्वायम्भु॒वाः। ये श॑री॒राण्य॑कल्पयन्। ते ते दे॒हं
क॑ल्पयन्तु। मा च ते ख्या॑स्म॒ तीरि॑षत्। उत्ति॑ष्ठत॒ मा स्व॑प्त।
अ॒ग्निमि॑च्छ॒ध्वं भार॑ताः। राज्ञः॑ सोम॑स्य तृ॒प्तासः॑। सूर्ये॑ण
स॒युजो॑षसः। युवा॑ सु॒वासाः॑। अ॒ष्टाच॑क्रा नव॒द्वारा॑॥११५॥

दे॒वानां॑ पू॒रयो॑ध्या। तस्या॑ हिरण्म॑यः को॒शः। स्व॒र्गो लो॒को
ज्योति॑षाऽऽवृ॑तः। यो वै तां ब्र॒ह्म॑णो वे॒द। अ॒मृते॑नऽऽवृ॑तां
पु॒रीम्। तस्मै॑ ब्र॒ह्म च॑ ब्र॒ह्मा च। आ॒युः की॑र्तिं प्र॒जां द॑दुः।
वि॒भ्राज॑माना॒ हरि॑णीम्। य॒शसा॑ सम्प॒रीवृ॑ताम्। पु॒रं
हि॒रण्मयीं॑ ब्र॒ह्मा॥११६॥

वि॒वेशा॑ऽप्राजि॑ता। परा॒डे॒त्य॑ज्याम॒यी। परा॒डे॒त्य॑नाश॒की।
इ॒ह चा॑मु॒त्र चान्वे॑ति। वि॒द्वान्दे॒वासुरा॑नु॒भ्यान्। यत्कु॑मा॒री
म॒न्द्रय॑ते। य॒द्योषि॑द्यत्प॒तिव्र॑ता॑। अरि॑ष्टं यत्किं च क्रि॒यते॑।

अग्निस्तदनुवेधति। अशृतांसः शृतासश्च॥११७॥

यज्वानो येऽप्ययज्वनः। स्वर्यन्तो नापेक्षन्ते। इन्द्रमग्निं च
ये विदुः। सिकता इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः।
अस्माल्लोकादमुष्माच्च। ऋषिभिरदात्पृश्निभिः। अपेतु वीतु वि
च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तु-
भिर्युक्तम्॥११८॥

यमो ददात्ववसानमस्मै। नृ मुणन्तु नृपात्वर्यः। अकृष्टा ये
च कृष्टजाः। कुमारीषु कनीनीषु। जारिणीषु च ये हिताः।
रेतः पीता आण्डपीताः। अङ्गारेषु च ये हुताः। उभयान्
पुत्रपौत्रकान्। युवेऽहं यमराजगान्। शतमिन्नु शरदः॥११९॥

अदो यद्वह्म विलुबम्। पितृणां च यमस्य च।
वरुणस्याश्विनोरग्नेः। मरुतां च विहायसाम्। कामप्रयवणं मे
अस्तु। स ह्येवास्मि सनातनः। इति नाको ब्रह्मिश्रवो रायो
धनम्। पुत्रानापो देवीरिहऽऽहितः॥१२०॥

[२७]

विशीर्ष्णीं गृध्रशीर्ष्णीं च। अपेतो निर्ऋतिः हथः। परिबाधः
श्वेतकुक्षम्। निजङ्घः शबलोदरम्। स तान् वाच्यायया सह।
अग्ने नाशय सन्दृशः। ईर्ष्यासूये बुभुक्षाम्। मन्युं कृत्यां च
दीधिरे। रथेन किं शुकावता। अग्ने नाशय सन्दृशः॥१२१॥

[२८]

पु॒र्जन्या॑य॒ प्रगा॑यत। दि॒वस्पु॑त्राय॒ मी॒ढुषे॑। स नो॑
यव॑समिच्छतु। इ॒दं वचः॑ पु॒र्जन्या॑य स्व॒राजे॑। हृ॒दो
अ॒स्त्वन्त॑रन्तद्यु॒योत। म॒योभू॑र्वातो॒ विश्व॑कृ॒ष्टयः॑ सन्त्व॒स्मे।
सु॒पिप्प॒ला ओष॑धीर्दे॒वगो॑पाः। यो गर्भ॑मोष॒धीना॑म्। गवा॑
कृ॒णोत्य॑र्व॒ताम्। पु॒र्जन्यः॑ पु॒रुषी॑णाम्॥१२२॥

[२९]

पुन॑र्मामै॒त्विन्द्रि॑यम्। पुन॒रायुः॑ पुन॒र्भगः॑। पुन॒र्ब्राह्म॑णमैतु
मा। पुन॒र्द्रवि॑णमैतु मा। यन्मे॒ऽद्य॒ रेतः॑ पृथि॒वीम॑स्कान्।
यदोष॑धीर॒प्यस॑र॒द्यदापः॑। इ॒दं तत्पुन॑राददे। दी॒र्घायु॑त्वाय॒
वर्च॑से। यन्मे॒ रेतुः॑ प्रसि॒च्यते। यन्म॒ आजा॑यते पुनः॑। तेन॑
माम॒मृतं॑ कुरु। तेन॑ सुप्र॒जसं॑ कुरु॥१२३॥

[३०]

अ॒द्ध्यस्ति॑रो॒ऽधाऽजा॑यत। तव॑ वैश्रव॒णः स॑दा। तिरो॒ऽधेहि॑
स॒पत्नान्नः॑। ये अपो॒ऽश्नन्ति॑ केच॒न। त्वा॒ष्ट्रीं मा॒यां वैश्र॑व॒णः।
रथ॑ꣳ सहस्र॒वन्धुर॑म्। पु॒रुश्च॒क्रꣳ सह॑स्राश्वम्। आ॒स्था॒याया॑हि
नो ब॒लिम्। यस्मै॑ भू॒तानि॑ ब॒लिमा॑व॒हन्ति॑। धनं॑ गा॒वो ह॑स्ति
हि॒र॑ण्यम॒श्वान्॥१२४॥

अ॒साम॑ सु॒म॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य। श्रियं॑ बिभ्र॒तोऽन्न॑मुखीं
वि॒राज॑म्। सु॒द॒र॒शने॑ च॒ क्रौ॒श्चे च॑। मै॒ना॒गे च॑ म॒हा॒गिरौ॑।
श॒त॒द्वा॒ट्टार॑गम॒न्ता। सꣳहा॒र्यं न॑गरं॒ तव॑। इति॑ मन्त्राः।

कल्पोऽत ऊर्ध्वम्। यदि बलिः हरेत्। हिरण्यनाभये
वितुदये कौबेरायाय बलिः॥१२५॥

सर्वभूताधिपतये नम इति। अथ बलिः हत्वोपतिष्ठेत्।
क्षत्रं क्षत्रं वैश्रवणः। ब्राह्मणा वयुः स्मः। नमस्ते
अस्तु मा मा हिंसीः। अस्मात्प्रविश्यान्नमद्धीति। अथ
तमग्निमादधीत्। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत्। तिरोऽधा भूः।
तिरोऽधा भुवः॥१२६॥

तिरोऽधाः स्वः। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः। सर्वेषां
लोकानामाधिपत्ये सीदेति। अथ तमग्निमिन्धीत्।
यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत्। तिरोऽधा भूः स्वाहा। तिरोऽधा
भुवः स्वाहा। तिरोऽधाः स्वः स्वाहा। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः
स्वाहा। यस्मिन्नस्य काले सर्वा आहुतीर्हुता भवेयुः॥१२७॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुञ्जीत्। परः
सुप्तजनाद्वेपि। मास्म प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः
सिद्ध्यन्ते। य एवं वेद। क्षुध्यन्निदमजानताम्। सर्वार्था
न सिद्ध्यन्ते। यस्ते विघातुको भ्राता। ममान्तरहृदये
श्रितः॥१२८॥

तस्मा इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मेऽर्थान्मा विवंधीत्। मयि
स्वाहा। राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने। नमो वयं वैश्रवणाय
कुर्महे। स मे कामान्कामकामाय मह्यम्। कामेश्वरो वैश्रवणो
ददातु। कुबेराय वैश्रवणाय। महाराजाय नमः। केतवो

अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठां शतधा हि।
समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु।
दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम
सन्दृशि॥१२९॥

[३१]

संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः
समासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः। त्रिषवणमुदकोपस्पर्शी।
चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्रीयात्।
औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्मामैत्विन्द्रियमि-
त्येतेनऽनुवाकेन। उद्धृतपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥

अंसश्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये।
चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणायारुणायेति
व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः काण्डऋषयः।
अरण्येऽधीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वे जपित्वा॥१३१॥

महानाम्नीभिरुदकं संस्पर्श्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा
नः शन्तमेत्योषधीरालभते। सुमृडीकेति भूमिम्। एवमपवर्गे।
धेनुर्दक्षिणा। कंसं वासंश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्।
यथाशक्ति वा। एवं स्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत।
तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॑त्राः।
 स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
 स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
 स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॑र्दधातु॥

॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्रये नमः पृथिव्यै नम
ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते
करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां
वयं स्वर्गं लोकमैष्यामो वयमैष्याम इति तेऽसुराः
सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा
अमुह्यंस्ते न प्राजानंस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं
लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन्
प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो
यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते
यजत एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्येवाधीयीत याजयेद्यजेत वा
यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं
बाहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं
प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रंमतिष्ठन्त तान्
प्रजापतिर्वरेणोपामन्त्रयत् तानि वरंमवृणीतऽऽदित्यो
नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति
तस्मादुत्तिष्ठन्तं ह वा तानि रक्षांस्यदित्यं योधयन्ति
यावदस्तमन्वगात्तानि ह वा एतानि रक्षांसि गायत्रिया-

ऽभि॒मन्त्रि॒तेना॒म्भ॒सा शा॒म्यन्ति॒ तदु॒ ह वा ए॒ते ब्र॑ह्म॒वादि॒नः
 पूर्वा॑भि॒मुखाः स॒न्ध्याया॑ गाय॒त्रिया॑ऽभि॒मन्त्रि॒ता आप॑ ऊ॒र्ध्वं
 वि॒क्षिप॑न्ति॒ ता ए॒ता आपो॑ व॒ज्रीभू॑त्वा ता॒नि रक्षा॑सि
 म॒न्देहा॑रुणे द्वी॒पे प्र॑क्षि॒पन्ति॒ यत्प्र॑दक्षि॒णं प्र॑क्रम॒न्ति तेन॑
 पा॒प्मान॒म् अव॑धू॒न्वन्त्यु॒द्यन्त॑मस्तं॒ यन्त॑म् आदि॒त्यम॑भि॒ध्याय॑न्
 कुर्वन् ब्रा॑ह्म॒णो वि॒द्वान्त॑स॒कलं॑ भ॒द्रम॑श्रुते॒ऽसावा॑दि॒त्यो ब्र॒ह्मेति॑
 ब्रह्मै॒व सन् ब्र॑ह्मा॒प्येति॑ य ए॒वं वेद॑॥२॥

[२]

यद्दे॒वा दे॒वहे॑ळ॒नं दे॒वांस॑श्च॒कृमा व॒यम्। आदि॑त्या॒स्तस्मा॑न्मा
 मु॒ञ्चत॑र्त॒स्यर्ते॑न॒ मामि॑त। दे॒वा जी॒वनका॑म्या॒ यद्वा॒चाऽनृ॑त॒-
 मूदि॑म। तस्मा॑न्न इ॒ह मु॑ञ्चत॒ विश्वे॑ दे॒वाः स॒जोष॑सः। ऋ॒तेन॑
 द्या॒वापृ॑थि॒वी ऋ॒तेन॒ त्व॑ सं॒रस्व॑ति। कृ॒तान्नः॑ पा॒ह्येन॑सो॒ यत्किं॑
 चानृ॑तमूदि॒म। इन्द्रा॑ग्नी मि॒त्रावरु॑णौ सोमो॑ धा॒ता बृ॒हस्प॑तिः।
 ते नो॑ मु॒ञ्चन्त्वेन॑सो॒ यदन्य॑कृतमा॒रि॒म। स॒जा॒तश॑स॒सादु॑त
 जा॒मिश॑स॒साञ्ज्या॑यंसः॒ श॑सा॒दुत वा॒ कनी॑यसः। अना॑धृष्टं
 दे॒वकृ॑तं॒ यदे॒नस्तस्मा॑त् त्वम॒स्माञ्जा॑तवे॒दो मुमु॑ग्धि॥३॥

यद्वा॒चा यन्म॑न॒सा बा॒हुभ्या॑मृ॒रुभ्या॑म॒ष्टीव॑द्वा॒ शि॒श्रैर्य॑दनृ॒तं
 च॒कृमा व॒यम्। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सो॒ गार्ह॑पत्यः॒ प्रमु॑ञ्चतु
 च॒कृम॑ या॒नि दुष्कृ॑ता। येन॑ त्रि॒तो अ॑र्ण॒वान्निर्ब॑भूव॒ येन॑
 सूर्य॑ तम॑सो निर्मु॒मोच॑। येनेन्द्रो॑ वि॒श्वा अ॑ज॒हाद॑रा॒तीस्तेना॑हं
 ज्योति॑षा॒ ज्योति॑रान॒शान आ॑क्षि। यत्कु॒सीद॑मप्र॒तीत्तं॒ मये॑ह

येन॑ य॒मस्य॑ नि॒धिना॒ चरा॑मि। ए॒तत्तद॑ग्रे अ॒नृणो॑ भ॒वामि॒
जीव॑न्ने॒व प्रति॒ तत्तै॑ द॒धामि॑। य॒न्मयि॑ मा॒ता यदा॑ पि॒पेष॑
यद॒न्तरि॑क्षं॒ यदा॑श॒साति॑क्रामामि त्रि॒ते दे॒वा दि॒वि जा॒ता
यदा॑प॒ इ॒मं मे॑ वरुण॒ तत्त्वा॑ या॒मि त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं नो॑
अ॒ग्रे त्वम॑ग्रे अ॒यासि॑॥४॥

[३]

यददी॑व्य॒नृणम॒हं ब॒भूवादि॑त्सन्वा स॒ञ्जगर॒ जनै॑भ्यः।
अ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॑दिन्द्रश्च॒ संविदा॑नो प्रमु॑ञ्चताम्। यद्ध॒स्ताभ्यां
च॒कर॒ किल्बि॑षाण्य॒क्षाणां॑ व॒श्रुमु॑प॒जिघ्र॑मानः। उ॒ग्रं प॒श्या
च॒ राष्ट्र॑भृच्च॒ तान्य॑प्सरसा॒वनु॑दत्तामृ॒णानि॑। उ॒ग्रं प॒श्ये
राष्ट्र॑भृत्किल्बि॑षाणि॒ यदक्ष॑वृत्तम॒नुदत्त॑मे॒तत्। नेत्रं॑ ऋ॒णानृ॑णव॒
इत्स॑मानो य॒मस्य॑ लो॒के अधि॑रञ्जुराय॑। अ॒व ते॒ हेळ॒
उदु॑त्तममि॒मं मे॑ वरुण॒ तत्त्वा॑ या॒मि त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं
नो अ॒ग्रे। सङ्कु॑सुको॒ विकु॑सुको॒ निर्ऋ॑थो यश्च॒ निस्वनः॑।
तेऽ(१)स्मद्य॑क्ष्म॒मना॑गसो दू॒रादूर॑म॒चीच॑तम्। निर्य॑क्ष्मम॒चीच॑ते
कृ॒त्यां निर्ऋ॑तिं च। तेन॒ योऽ(१)स्मत्समृ॑च्छा॒तै तम॑स्मै
प्रसु॑वामसि। दुःश॒९सा॒नुश॒९सा॒भ्यां घ॒णेना॑नुघ॒णेन॑ च।
तेना॒न्योऽ(१)स्मत्समृ॑च्छा॒तै तम॑स्मै प्रसु॑वामसि। सं वर्च॑सा॒
पय॑सा॒ सन्त॑नूभि॒रग॑न्महि॒ मन॑सा॒ स९ शि॒वेन॑। त्वष्टा॑ नो॒
अत्र॑ वि॒दधा॑तु रा॒योऽनु॑मार्ष्टु॒ तन्वो॑(१) यद्वि॒लिष्ट॑म्॥५॥

[४]

आयु॑ष्टे वि॒श्वतो॑ दध॒द्यम॑ग्निर्वरे॑ण्यः। पुन॑स्ते प्रा॒ण आया॑ति
परा॒यक्ष्मः॑ सुवामि ते। आ॒युर्दा अ॑ग्रे ह॒विषो॑ जुषा॒णो
घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑निरेधि। घृ॒तं पी॒त्वा मधु॑ चा॒रु गव्यं॑
पि॒तेव॑ पु॒त्रम॒भिर॑क्षतादिमम्। इ॒मम॑ग्न आ॒युषे॑ वर्च॑से कृधि
ति॒ग्ममो॑जो वरु॒ण स॑श्शिश॒ाधि। मा॒तेवा॑स्मा अदि॒ते शर्म॑
यच्छु॒ विश्वे॑ दे॒वा जर॑दष्टि॒र्यथाऽस॑त्। अ॒ग्न आ॒यूँषि॑ पवस॒
आ सु॒वोर्ज॑मिषं च नः। आ॒रे बा॑धस्व दु॒च्छुना॑म्। अ॒ग्रे पव॑स्व
स्वपा॑ अ॒स्मे वर्चः॑ सु॒वीर्य॑म्। दध॑द्र॒यि मयि॑ पोष॑म्॥६॥

अ॒ग्निर्ऋ॑षिः पव॑मानः पा॒ञ्चज॑न्यः पु॒रोहि॑तः। तमी॑महे
महा॑ग॒यम्। अ॒ग्रे जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताञ्जात॑वेदो
नुद॑स्व। अ॒स्मे दी॑दिहि सु॒मना॒ अहे॑ळ॒ञ्छर्म॑न्ते स्याम त्रि॒वरू॑थ
उ॒द्भौ। सहे॑सा जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताञ्जात॑वेदो
नुद॑स्व। अधि॑ नो ब्रूहि सु॒मन॑स्यमा॒नो व॒यः॑ स्या॑म
प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्। अ॒ग्रे यो नोऽभि॑तो॒ जनो॑ वृ॒को वा॒रो
जिघा॑ँसति। ता॑ँस्त्वं वृ॒त्रहं॑ जहि॒ वस्व॑स्मभ्य॒माभ॑र। अ॒ग्रे
यो नोऽभि॑दास॑ति स॒मानो॑ यश्च॒ निष्प॑नः। तं व॒यः॑ स॒मिधं॑
कृ॒त्वा तुभ्य॑म॒ग्रेऽपि॑ दध्म॑सि॥७॥

यो नः॑ श॒पाद॑श॒पतो॑ यश्च॑ नः॑ श॒पतः॑ श॒पात्। उ॒षाश्च॑ तस्मै॑
नि॒मृक् सर्वं॑ पा॒पः॑ समू॒हता॑म्। यो नः॑ स॒पत्नो॑ यो र॒णो

मर्तोऽभिदासंति देवाः। इध्मस्यैव प्रक्षायतो मा तस्योच्छेषि
किं चना। यो मां द्वेष्टि जातवेदो यं चाहं द्वेष्मि यश्च
माम्। सर्वाऽस्तानग्ने सन्दह याश्चाहं द्वेष्मि ये च माम्।
यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषते जनः। निन्दाद्यो
अस्मान्दिप्साच्च सर्वाऽस्तान्मष्मषा कुरु। सशितं मे
ब्रह्म सशितं वीर्या(१)म्बलम्। सशितं क्षत्रं मे जिष्णु
यस्याहमस्मि पुरोहितः। उदैषां बाहू अतिरमुद्वर्चो अथो
बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा(१)म् अहम्।
पुनर्मनः पुनरायुर्म आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात्पुनः
प्राणः पुनराकूतं म आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म आगात्।
वैश्वानरो मेऽदब्धस्तनूपा अवबाधतां दुरितानि विश्वा॥८॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणः सङ्गरो देवतांसु। स
एतान्पाशान् प्रमुचन् प्रवेद स नो मुञ्चातु दुरितादवद्यात्।
वैश्वानरः पवयान्नः पवित्रैर्यत्सङ्गरमभिधावाम्याशाम्।
अनाजानन्मनसा याचमानो यदत्रैनो अव तत्सुवामि।
अमी ये सुभगे दिवि विचृतौ नाम तारके। प्रेहामृतस्य
यच्छतामेतद्वद्धकमोचनम्। विजिहीर्ष लोकाङ्कधि
बन्धान्मुञ्चासि बद्धकम्। योनैरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान्
पथो अनुष्व। स प्रजान्प्रतिगृणीत विद्वान्प्रजापतिः
प्रथमजा ऋतस्य। अस्माभिर्दत्तं जरसः परस्तादच्छित्रं

तन्तुमनुसञ्चरेम॥९॥

त॒तं तन्तु॑मन्वे॒के अनु॑ सञ्च॑रन्ति॒ येषां॑ द॒त्तं पि॒त्र्यमाय॑नवत्।
 अ॒बन्ध॑वे॒के द॒दतः॑ प्र॒यच्छा॑द्वातुं॒ चेच्छ॑क्रवा॒ऽसः॑ स्व॒र्ग ए॑षाम्।
 आर॑भेथामनु॒ स॒र॒भेथा॑ः स॒मानं॑ पन्था॑मवथो घृ॒तेन॑। यद्वा॑
 पू॒र्तं परि॑विष्टं॒ यद॒ग्नौ तस्मै॑ गोत्रा॑येह जाया॑पती स॒र॒भेथाम्।
 यद॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॒त द्यां॑ यन्मा॒तरं॑ पि॒तरं॑ वा जिहि॑ःसि॒मा।
 अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सो गा॒र्हप॑त्य॒ उन्नो॑ नेषदु॒रिता॑ या॒नि
 च॒कृम॑। भूमि॑र्मा॒ताऽदि॑तिर्नो ज॒नित्रं॑ भ्रा॒ताऽन्तरि॑क्षम॒भिष॑स्त
 ए॒नः। द्यौर्नः॑ पि॒ता पि॑तृयाच्छं भ॑वासि जा॒मि मि॒त्वा मा
 वि॑वि॒त्सि लो॒कात्। यत्र॑ सु॒हार्दः॑ सु॒कृतो॑ म॒दन्ते॑ वि॒हाय॒ रोगं॑
 त॒न्वा(१)॑ऽस्वाया॑म्। अ॒श्लो॒णाङ्गैर॑हु॒ताः स्व॒र्गे तत्र॑ पश्येम
 पि॒तरं॑ च पु॒त्रम्। यद॒न्नम॑द्ध्यनृ॒तेन॑ दे॒वा दा॒स्यन्न॑दा॒स्यन्न॑त
 वा॑ करि॒ष्यन्। यद्दे॒वानां॑ चक्षु॒ष्यागो॑ अ॒स्ति॒ यदे॒व किं॑
 च॑ प्रतिज॒ग्राह॑म॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒दनृ॑णं कृ॒णोतु॑। यद॒न्नम॑द्भि
 बहु॒धा वि॒रूपं॑ वा॒सो हि॑र॒ण्यमु॒त गा॒म॒जाम॑विम्। यद्दे॒वानां॑
 चक्षु॒ष्यागो॑ अ॒स्ति॒ यदे॒व किं॑ च॑ प्रतिज॒ग्राह॑म॒ग्निर्मा॑
 तस्मा॒दनृ॑णं कृ॒णोतु॑। यन्म॒या मन॑सा वा॒चा कृ॒तमे॑नः
 कदा॒चन॑। सर्व॑स्मा॒त्तस्मा॑न्मेळि॒तो मो॒ग्धि॒ त्व॑ हि वे॒त्थ
 यथा॑त॒थम्॥१०॥

वातरशना ह वा ऋषयः श्रमणा ऊर्ध्वमन्थिनो
 बभूवुस्तानृषयोऽर्थमायुस्ते निलायमचरुस्तेऽनुप्रविशुः
 कूश्माण्डानि तास्तेष्वन्विन्दञ्छ्रद्धया च तपसा च
 तानृषयोऽब्रुवन्कथा निलायं चरथेति त ऋषीनब्रुवन्नमो
 वोऽस्तु भगवन्तोऽस्मिन्धाम्नि केन वः सपर्यामेति
 तानृषयोऽब्रुवन्पवित्रं नो ब्रूत येनारेपसः स्यामेति त एतानि
 सूक्तान्यपश्यन् यद्देवा देवहेळनं यददीव्यन्नृणमहं बभूवऽऽयुष्टे
 विश्वतो दधदित्येतैराज्यं जुहुत वैश्वानराय प्रतिवेदयाम
 इत्युपतिष्ठत यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहत्यायास्तस्मान्मोक्ष्यध्व
 इति त एतैरजुह्वुस्तेऽरेपसोऽभवन्कर्मादिष्वेतैर्जुहुयात्पूतो
 देवलोकान्त्समश्नुते॥११॥

[७]

कूश्माण्डैर्जुहुयाद्योऽपूत इव मन्येत यथा स्तेनो यथा
 भ्रूणहैवमेष भवति योऽयोनौ रेतः सिञ्चति यदर्वाचीनमेनो
 भ्रूणहत्यायास्तस्मान्मुच्यते यावदेनो दीक्षामुपैति दीक्षित एतैः
 संतति जुहोति संवत्सरं दीक्षितो भवति संवत्सरादेवऽऽत्मानं
 पुनीते मासं दीक्षितो भवति यो मासः स संवत्सरः
 संवत्सरादेवऽऽत्मानं पुनीते चतुर्विंशतिं रात्रीर्दीक्षितो
 भवति चतुर्विंशतिरर्धमासाः संवत्सरः संवत्सरादेवऽऽत्मानं
 पुनीते द्वादश रात्रीर्दीक्षितो भवति द्वादश मासाः

संवत्सरः संवत्सरादेवऽऽत्मानं पुनीते षड्रात्रीर्दीक्षितो
 भवति षड्वा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरादेवऽऽत्मानं
 पुनीते तिस्रो रात्रीर्दीक्षितो भवति त्रिपदा गायत्री
 गायत्रिया एवऽऽत्मानं पुनीते न मा॑समश्रीयान्न
 स्त्रियमुपेयान्नोपर्यासीत् जुगुप्सेतानृतात्पयो॑ ब्राह्मणस्य
 व्रतं यवा॒गू रा॒ज॒न्यस्या॒मिक्षा॒ वैश्यस्याथो॑ सौम्येप्यध्व॑र
 ए॒तद्व्रतं॑ ब्रू॒याद्यदि॑ मन्ये॒तोप॒दस्यामीत्यो॑दनं धा॒नाः सक्तू॑
 घृत॑मित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय॥१२॥

[८]

अ॒जान् ह॒ वै पृ॒थ्वीं॑स्तप॒स्यमा॑नान् ब्रह्म॑ स्वय॒म्भ॒व्यान् र्ष॒त्त
 ऋष॑योऽभव॒न्तदृषी॑णामृषि॒त्वं तां दे॒वता॑मुपा॒तिष्ठ॑न्त
 य॒ज्ञका॑मास्त ए॒तं ब्र॑ह्मय॒ज्ञम॑पश्यन्तमा॒हर॑न्तेना॒यज॑न्त
 यदृ॒चोऽध्य॑गीषत् ताः पय॑आहुतयो दे॒वाना॑मभव॒न् यद्य॑जू॑षि
 घृ॒ताहु॑तयो यत्सामा॑नि सोमा॑हुतयो यदथ॑र्वाङ्गि॒रसो॑
 मध्वा॑हुतयो यद्वा॑ह्म॒णानी॑तिहा॒सान् पु॑रा॒णानि॑ कल्पा॒न्गाथा॑
 नारा॑श॒सीर्मे॑दाहुतयो दे॒वाना॑मभव॒न्ताभिः॑ क्षुधं॑ पा॒प्मान॑म॒
 पा॑घ्नन्नप॒हतपा॑प्मानो दे॒वाः स्व॒र्गं लो॒कमा॑यन् ब्रह्म॑णः
 सायु॑ज्यमृष॑योऽगच्छन्॥१३॥

[९]

पश्च॒ वा ए॒ते म॑हाय॒ज्ञाः सं॒तति॑ प्र॒ताय॑न्ते स॒तति॑ स॒न्तिष्ठ॑न्ते
 दे॒वय॒ज्ञः पि॑तृय॒ज्ञो भू॑तय॒ज्ञो म॑नुष्यय॒ज्ञो ब्र॑ह्मय॒ज्ञ इति॑

यदग्नौ जुहोत्यपि समिधं तद्देवयज्ञः सन्तिष्ठते यत्पितृभ्यः
 स्वधा करोत्यप्यपस्तत्पितृयज्ञः सन्तिष्ठते यद्धूतेभ्यो बलिः
 हरति तद्धूतयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वाह्मणेभ्योऽन्नं ददाति
 तन्मनुष्ययज्ञः सन्तिष्ठते यत्स्वाध्यायमधीयीतैकामप्यृचं
 यजुः सामं वा तद्ब्रह्मयज्ञः सन्तिष्ठते यदृचोऽधीते पयंसः
 कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति यद्यजूंषि घृतस्य
 कूल्या यत्सामानि सोमं एभ्यः पवते यदथर्वाङ्गिरसो
 मधोः कूल्या यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीर्मेदसः कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति
 यदृचोऽधीते पयआहुतिभिरेव तद्देवांस्तर्पयति यद्यजूंषि
 घृताहुतिभिर्यत्सामानि सोमाहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो मध्वा-
 हुतिभिर्यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीर्मेदाहुतिभिरेव तद्देवांस्तर्पयति त एनं तृप्ता
 आयुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन च
 तर्पयन्ति॥१४॥

[१०]

ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाणः प्राच्यां दिशि ग्रामादछदिर्दर्श उदीच्यां
 प्रागुदीच्यां वोदित आदित्ये दक्षिणत उपवीयोपविश्य
 हस्ताववनिज्य त्रिराचामेद्विः परिमृज्य सकृदुपस्पृश्य
 शिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य यत्त्रिराचामति
 तेन ऋचः प्रीणाति यद्विः परिमृजति तेन यजूंषि

यत्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि यत्सव्यं पाणिं पादौ
 प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभते
 तेनार्थर्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गार्था
 नाराशंसीः प्रीणाति दर्भाणां महदुपस्तीर्योपस्थं कृत्वा
 प्राङ्गसीनः स्वाध्यायमधीयीतापां वा एष ओषधीनां रसो
 यद्दर्भाः सरसमेव ब्रह्म कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा
 सपवित्रावोमिति प्रतिपद्यत एतद्वै यजुस्त्रयीं विद्यां प्रत्येषा
 वागेतत्परममक्षरं तदेतदृचाऽभ्युक्तमृचो अक्षरं परमे व्योमन्
 यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति
 य इत्तद्विदुस्त इमे समासत इति त्रीनेव प्रायुङ्क्त भूर्भुवः
 स्वरित्याहैतद्वै वाचः सत्यं यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्क्तार्थं
 सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह पृच्छोऽर्धर्चशोऽनवानं सविता
 श्रियः प्रसविता श्रियमेवऽऽप्नोत्यथो प्रज्ञातयैव प्रतिपदा
 छन्दांसि प्रतिपद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत दिवा नक्तं वेति हं
 स्माऽऽह शौच आह्वेय उत्तरण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्नुत
 ब्रजन्नुताऽऽसीन उत शयानोऽधीयीतैव स्वाध्यायं तपस्वी
 पुण्यो भवति य एवं विद्वान्त्स्वाध्यायमधीते नमो ब्रह्मणे
 नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे
 नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि॥१६॥

[१२]

मध्यन्दिने प्रबलमधीयीतासौ खलु वावैष आदित्यो
 यद्ब्रह्मणस्तस्मात्तरहि तेऽक्षिणं तपति तद्देवाऽभ्युक्ताः।
 चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा
 द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति
 स वा एष यज्ञः सद्यः प्रतायते सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक्
 सायमवभृथो नमो ब्रह्मण इति परिधानीयां त्रिरन्वाहाप
 उपस्पृश्य गृहानेति ततो यत्किं च ददाति सा दक्षिणा॥१७॥

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निर्वर्षः
 हविः स्तनयिर्बुवषद्धारो यदवस्फूर्जति सोऽनुवषद्धारो
 वायुरात्माऽमावास्यां स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे वर्षति
 विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने वायावमावास्यायाः
 स्वाध्यायमधीते तप एव तत्तप्यते तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं
 नाकं रोहत्युत्तमः समानानां भवति यावन्तं ह वा इमां
 वित्तस्य पूर्णां ददत्स्वर्गं लोकं जयति तावन्तं लोकं जयति
 भूयांसं चाक्षय्यं चाप पुनर्मृत्युं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं
 गच्छति॥१८॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः
 समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उपस्युदिते

ब्रज॒ऽस्तिष्ठ॑न्नासी॒नः शयानो॑ऽरण्ये॑ ग्रामे॒ वा याव॑त्तरस॒ऽ
 स्वाध्या॒यमधी॑ते॒ सर्वा॑ल्लो॒काञ्जय॑ति॒ सर्वा॑ल्लो॒कान॑नृ॒णोऽनु॒-
 सञ्च॑रति॒ तदेषा॑भ्यु॒क्ता। अ॒नृणा॑ अ॒स्मिन्न॑नृ॒णाः पर॑स्मि॒ऽ-
 स्तृती॑ये लो॒के अ॑नृ॒णाः स्या॑म। ये दे॒व्याना॑ उ॒त पि॑तृयाणाः
 सर्वा॑न्प॒थो अ॑नृ॒णा आ॒क्षीये॑मेत्य॒ग्निं वै जा॒तं पा॒प्मा ज॑ग्राह
 तं दे॒वा आ॑हु॒तीभिः पा॒प्मान॑मपा॒घ्नन्ना॑हु॒तीनां य॒ज्ञेन॑ य॒ज्ञस्य॑
 दक्षि॑णाभिर्दक्षि॒णानां॑ ब्राह्म॒णेन॑ ब्राह्म॒णस्य॑ छन्दो॒भिश्छन्द॑सा॒ऽ
 स्वाध्या॒येनाप॑हतपाप्मा॒ स्वाध्या॒यो दे॒वप॑वित्रं॒ वा ए॒तत्तं
 योऽनू॑त्सृजत्यभा॒गो वा॒चि भ॑वत्यभा॒गो ना॒के तदेषा॑ऽभ्यु॒क्ता।
 यस्ति॒त्याज॑ सखि॒विद॑ऽ सखा॒यं न तस्य॑ वा॒च्यपि॑ भा॒गो
 अ॑स्ति। यदी॑ऽ शृ॒णोत्य॒लक॑ऽ शृ॒णोति॑ न हि प्र॒वेद॑ सुकृ॒तस्य॑
 पन्था॒मिति॑ तस्मा॑त्स्वाध्या॒योऽध्ये॑त॒व्यो यं यं कृ॑तुमधी॑ते
 तेन॑ तेनास्येष्टं भ॑वत्यग्ने॒र्वायो॑रा॒दित्य॑स्य॒ सायु॑ज्यं गच्छति॒
 तदेषा॑ऽभ्यु॒क्ता। ये अ॒र्वाङ्मु॑त वा॒ पुरा॑णे वे॒दं वि॒द्वाऽसं॑भितो
 वद॑न्त्यादि॒त्यमे॒व ते परि॑वदन्ति॒ सर्वे॑ अ॒ग्निं द्वि॒तीयं
 तृती॑यं च ह॒ऽसमि॑ति॒ याव॑ती॒र्वे दे॒वता॒स्ताः सर्वा॑ वेद॒विदि॑
 ब्राह्म॒णे व॑सन्ति॒ तस्मा॑द्ब्राह्म॒णेभ्यो॑ वेद॒विद्भ्यो॑ दि॒वे दि॒वे
 नम॑स्कु॒र्यान्ना॒श्लीलं॑ की॒र्तये॑दे॒ता ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति॥१९॥

[१५]

रिच्य॑त इ॒व वा ए॒ष प्रे॒व रि॑च्यते॒ यो या॒जय॑ति॒ प्रति॑
 वा गृ॒ह्णाति॑ या॒जयि॑त्वा॒ प्रति॑गृह्य॒ वाऽन॑श्न॒न्निः स्वा॑ध्या॒यं

वे॒दम॒धी॒यीत॑ त्रिरा॒त्रं वा॑ सावि॒त्रीं गा॒य॒त्रीम॒न्वाति॑रेचयति॒ वरो॒
दक्षि॑णा॒ वरे॑णै॒व वर॑ः स्पृ॒णोत्या॒त्मा हि वरः॑ ॥ २० ॥

[१६]

दु॒हे ह॒ वा ए॒ष छ॒न्दांसि॑ यो या॒जय॑ति॒ स
येन॑ य॒ज्ञक्र॑तुना॑ या॒जये॑त्सोऽर॑ण्यं॒ परे॑त्य॒ शुचौ॑ दे॒शे
स्वा॑ध्या॒यमे॒वैन॑म॒धीय॑न्नासीत॒ तस्या॑न॒शनं॑ दी॒क्षा स्था॑नमु॒पस॑द॒
आस॑नं॒ सु॒त्या वाग्जु॑हूर्मनं॒ उप॑भृ॒द्धृति॑र्ध्रु॒वा प्रा॑णो ह॒विः
सा॒माध्व॑र्युः स वा ए॒ष य॒ज्ञः प्रा॑णदक्षि॒णोऽन॑न्तदक्षि॒णः
समृ॑द्धतरः ॥ २१ ॥

[१७]

क॒ति॒धाव॑की॒र्णी प्र॑वि॒शति॑ चतु॒र्धेत्या॑हुर्ब्रह्मवा॒दिनो॑ म॒रुतः॑
प्रा॒णैरि॒न्द्रं ब॒लेन॑ बृह॒स्पति॑ ब्रह्मवर्च॒सेना॑ग्निमे॒वेत॑रेण॒ सर्व॑ण॒
तस्यै॒तां प्राय॑श्चित्तिं वि॒दां च॑कार सुदे॒वः का॑श्यपो यो
ब्र॒ह्मचा॑र्य॒वकि॑रे॒दमा॑वा॒स्याया॑ रात्र्या॒मग्निं॑ प्र॒णीयो॑पसमा॒धाय॑
द्विरा॒ज्यस्यो॑प॒घातं॑ जुहोति॒ कामा॑व॒कीर्णो॑ऽस्म्यव॒कीर्णो॑ऽस्मि॒
काम॑ कामा॒य स्वा॑हा कामाभि॒द्रुग्धो॑ऽस्म्यभि॒द्रुग्धो॑ऽस्मि॒ काम॑
कामा॒य स्वा॑हेत्य॒मृतं॑ वा आ॒ज्यम॑मृतमे॒वऽऽत्म॑न्ध॒त्ते
हु॒त्वा प्र॑य॒ताञ्जलिः॑ कवा॒तिर्य॑द्भुः॒ग्निम॑भि॒मन्त्र॑येत् सं
मा॑ऽऽसिञ्चन्तु म॒रुतः॑ समिन्द्रः सं बृह॒स्पतिः॑। सं
मा॑ऽयम॒ग्निः सिञ्च॑त्वायु॒षा च॑ ब॒लेन॑ चऽऽयु॒ष्मन्तं॑ करोतु॒
मेति॑ प्रति॒ हास्मै॑ म॒रुतः॑ प्रा॒णान्द॑धति॒ प्रती॑न्द्रो बलं॒

प्रति बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसं प्रत्यग्निरितरत्सर्वं सर्वतनुर्भूत्वा
 सर्वमायुरेति त्रिरभिमन्त्रयेत् त्रिषत्या हि देवा योऽपूत
 इव मन्येत स इत्थं जुहुयादित्थमभिमन्त्रयेत् पुनीत
 एवऽऽत्मानमायुरेवऽऽत्मन्धत्ते वरो दक्षिणा वरेणैव वरः
 स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२२॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म
 प्रपद्ये ब्रह्मकोशं प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं
 ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नावपश्यति तं प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं
 प्रपद्ये परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा कश्यपस्य
 यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा
 विष्णुरहृदयं संवत्सरः प्रजननमश्विनौ पूर्वपादावत्रिर्मध्यं
 मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत्
 इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थं स वा एष दिव्यः शांकरः
 शिशुमारस्तं ह य एवं वेदाप पुनर्मृत्युं जयति जयति
 स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते
 नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य
 क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानां श्रेष्ठोऽसि
 त्वां भूतान्युप पर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः
 शिशुकुमाराय नमः॥२३॥

[१९]

नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
 नमो नमो दक्षिणायै दिशे याश्च देवता एतस्यां
 प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमः प्रतीच्यै दिशे याश्च देवता
 एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नम उदीच्यै दिशे याश्च
 देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नम ऊर्ध्वायै दिशे
 याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमोऽधरायै
 दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो
 नमोऽवान्तरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
 नमो नमो गङ्गायमुनयोर्मध्ये ये वसन्ति ते मे प्रसन्नात्मानश्चिरं
 जीवितं वर्धयन्ति नमो गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमो नमो
 गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमः॥ २४॥

[२०]

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम
 ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते
 करोमि॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

ॐ तच्छ्रुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥
चित्तिः सुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बर्हिः। केतो
अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिर्होता। मन उपवक्ता। प्राणो
हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम ते नाम।
विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोमं पिबतु। आऽस्मासु
नृम्णन्धात्स्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥ _____ [१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवक्ता।
वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय
वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।
जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दश॥ _____ [२]

अग्निर्होता। अश्विनोऽध्वर्यू। त्वष्टाऽग्नीत्। मित्र उपवक्ता।
सोमः सोमस्य पुरोगाः। शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः। श्रुतास्तं
इन्द्र सोमोः। वातापेर्हवनश्रुतः स्वाहा॥३॥

अग्निर्होताऽष्टौ॥ _____ [३]

सूर्य ते चक्षुः। वातं प्राणः। द्यां पृष्ठम्। अन्तरिक्षमात्मा।

अङ्गैर्यज्ञम्। पृथिवी९ शरीरैः। वाचस्पतेऽच्छिद्रया वाचा।
अच्छिद्रया जुह्वा। दिवि देवावृध९ होत्रा मेरयस्व स्वाहा॥४॥

सूर्यं ते नव॥ _____ [४]

महाहविरहोता। सत्यहविरध्वर्युः। अच्युतपाजा अग्नीत्।
अच्युतमना उपवक्ता। अनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्च यज्ञस्याभिगरौ।
अयास्य उद्राता। वाचस्पते हृद्विधे नामन्। विधेम ते नाम।
विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोममपात्। मा
दैव्यस्तन्तुश्छेदि मा मनुष्यः। नमो दिवे। नमः पृथिव्यै
स्वाहा॥५॥

अपात्रीणि च॥ _____ [५]

वाग्धोता। दीक्षा पत्नी। वातोऽध्वर्युः। आपोऽभिगरः। मनो
हविः। तपसि जुहोमि। भूर्भुवः सुवः। ब्रह्म स्वयम्भु। ब्रह्मणे
स्वयम्भुवे स्वाहा॥६॥

वाग्धोता नव॥ _____ [६]

ब्राह्मण एकहोता। स यज्ञः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं
यशः। यज्ञश्च मे भूयात्। अग्निर्द्विहोता। स भर्ता। स मे ददातु
प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। भर्ता च मे भूयात्। पृथिवी त्रिहोता।
स प्रतिष्ठा॥७॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्रतिष्ठा च मे भूयात्।
अन्तरिक्षं चतुर्होता। स विष्ठाः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं

यशः। वि॒ष्टाश्च॑ मे भूयात्। वा॒युः पञ्च॑होता। स प्रा॒णः। स मे॑
ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। प्रा॒णश्च॑ मे भूयात्॥८॥

च॒न्द्रमाः षड्दो॑ता। स ऋ॒तून्कल्प॑याति। स मे॑ ददातु प्र॒जां
प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। ऋ॒तव॑श्च मे कल्पन्ताम्। अन्न॑ स॒प्तहो॑ता।
स प्रा॒णस्य॑ प्रा॒णः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। प्रा॒णस्य॑
च मे प्रा॒णो भू॑यात्। द्यौर॒ष्टहो॑ता। सोऽनाधृ॑ष्यः॥९॥

स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। अ॒नाधृ॑ष्यश्च भूयासम्।
आ॒दि॒त्यो नव॑होता। स ते॒ज॒स्वी। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑
यशः। ते॒ज॒स्वी च॑ भूयासम्। प्र॒जाप॑तिर्दशहोता। स इ॒दं
सर्व॑म्। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। सर्व॑ च मे
भूयात्॥१०॥

प्रति॒ष्ठा प्रा॒णश्च॑ मे भूयादनाधृ॑ष्यः सर्व॑ च मे भूयात्॥[७]

अ॒ग्नि॒र्यजु॑र्भिः। स॒वि॒ता स्तोमैः॑। इन्द्र॑ उक्थाम॒दैः।
मि॒त्रावरु॑णावा॒शिषा॑। अ॒ङ्गिर॑सो धि॒ष्णि॒यैर॒ग्निभिः॑। म॒रुतः॑
स॒दोह॑वि॒र्धना॒भ्याम्। आपः॑ प्रोक्षणीभिः। ओष॑धयो ब॒र्हिषा॑।
अ॒दि॒तिर्वे॒द्या। सोमो॑ दी॒क्षया॑॥११॥

त्वष्टे॑ध्मेन। विष्णु॑र्य॒ज्ञेन॑। वस॑व॒ आज्ये॑न। आ॒दि॒त्या
दक्षि॑णाभिः। विश्वे॑ दे॒वा ऊ॒र्जा। पू॒षा स्व॑गाक॒रेण॑। बृह॑स्पतिः
पु॒रोध॑या। प्र॒जाप॑तिरु॒द्गीथे॑न। अ॒न्तरि॑क्षं प॒वित्रे॑ण। वा॒युः
पात्रैः॑। अ॒हं श्र॑द्धया॑॥१२॥

दी॒क्षया॑ पात्रै॑रेकं च॥[८]

सेनेन्द्रस्य। धेना बृहस्पतेः। पृथ्या पृष्णः। वाग्वायोः। दीक्षा
सोमस्य। पृथिव्यग्नेः। वसूनां गायत्री। रुद्राणां त्रिष्टुक्।
आदित्यानां जगती। विष्णोरनुष्टुक्॥१३॥

वरुणस्य विराट्। यज्ञस्य पङ्क्तिः। प्रजापतेरनुमतिः। मित्रस्य
श्रद्धा। सवितुः प्रसूतिः। सूर्यस्य मरीचिः। चन्द्रमसो
रोहिणी। ऋषीणामरुन्धती। पर्जन्यस्य विद्युत्। चतस्रो
दिशः। चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च
वृष्टिश्च। त्विषिश्चापचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृतां
च देवानां पत्नयः॥१४॥

अनुष्टुप्दिशः षट्॥

[९]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पृष्णो
हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि
दक्षिणेऽग्रये हिरण्यम्। तेनामृतत्वमंश्याम्। वयो दात्रे।
मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं कस्मा अदात्। कामः
कामाय। कामो दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामश्च समुद्रमाविश। कामेन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय गाम्।
वरुणायाश्वम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्ट्रेऽजाम्। पृष्णेऽविम्। निर्ऋत्या

अश्वतरगर्दभौ। हिमवतो हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सराभ्यः स्रगलं
करणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्। ब्रह्मण
ओदनम्। समुद्रायार्पः॥१७॥

उत्तानायङ्गीरसायानः। वैश्वानराय रथम्। वैश्वानरः
प्रतथा नाकमारुहत्। दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः।
स पूर्ववज्जनयञ्जन्तवे धनम्। समानमज्मा परियाति
जागृविः। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय
रथम्। तेनामृतत्वमेश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु
प्रतिग्रहीत्रे॥१८॥

क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता।
कामः प्रतिग्रहीता। कामः समुद्रमा विश। कामेन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु॥१९॥

दाता पुरुषमर्पः प्रतिग्रहीत्रे नव च॥ [१०]

सुवर्णं घर्मं परिवेद वेनम्। इन्द्रस्यात्मानं दशधा चरन्तम्।
अन्तः समुद्रे मनसा चरन्तम्। ब्रह्मान्वविन्ददशहोतारमर्णैः।
अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाम्। एकः सन्बहुधा विचारः।
शतः शुक्राणि यत्रैकं भवन्ति। सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति। सर्वे
होतारो यत्रैकं भवन्ति। समानसीन आत्मा जनानाम्॥२०॥

अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा। सर्वाः प्रजा यत्रैकं

भवन्ति। चतुर्होतारो यत्र सम्पदं गच्छन्ति देवैः। सुमानसीन
आत्मा जनानाम्। ब्रह्मेन्द्रमग्निं जगतः प्रतिष्ठाम्। दिव
आत्मानं सवितारं बृहस्पतिम्। चतुर्होतारं प्रदिशोऽनु
क्लृप्तम्। वाचो वीर्यं तपसाऽन्वविन्दत्। अन्तः प्रविष्टं
कर्तारमेतम्। त्वष्टारं रूपाणि विकुर्वन्तं विपश्चिम्॥२१॥

अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं कवयो
निचिक्युः। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। देवानां बन्धु निहितं
गुहासु। अमृतेन क्लृप्तं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं
कवयो निचिक्युः। शतं नियुतः परिवेद विश्वा विश्ववारः।
विश्वमिदं वृणाति। इन्द्रस्यात्मा निहितः पञ्चहोता। अमृतं
देवानामायुः प्रजानाम्॥२२॥

इन्द्रं राजानं सवितारमेतम्। वायोरात्मानं कवयो
निचिक्युः। रश्मिं रश्मीनां मध्ये तपन्तम्। ऋतस्य
पदे कवयो निपान्ति। य आण्डकोशे भुवनं बिभर्ति।
अनिर्भिण्णः सन्नथं लोकान् विचष्टे। यस्याण्डकोशं
शुष्ममाहुः प्राणमुल्बम्। तेन क्लृप्तोऽमृतेनाहमस्मि। सुवर्णं
कोशं रजसा परीवृतम्। देवानां वसुधानीं विराजम्॥२३॥

अमृतस्य पूर्णान्तामुं कलां विचक्षते। पादं षड्भौतुर्न
किलाविवित्से। येनर्तवः पञ्चधोत क्लृप्ताः। उत वा षड्धा
मनसोत क्लृप्ताः। तं षड्भौतारमृतुभिः कल्पमानम्।

ऋतस्यं पदे कवयो निपान्ति। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्।
अन्तश्चन्द्रमसि मनसा चरन्तम्। सहैव सन्तं न विजानन्ति
देवाः। इन्द्रस्यात्मानं शतधा चरन्तम्॥२४॥

इन्द्रो राजा जगतो य ईशे। सप्तहोता सप्तधा विक्लृप्तः।
परेण तन्तुं परिषिच्यमानम्। अन्तरादित्ये मनसा चरन्तम्।
देवानां हृदयं ब्रह्मान्वविन्दत्। ब्रह्मैतद्ब्रह्मण उज्जभार। अर्कं
श्रोतन्तं सरिरस्य मय्ये। आ यस्मिन्सप्त परेवः। मेहन्ति
बहुलां श्रियम्। बहुश्वामिन्द्र गोमतीम्॥२५॥

अच्युतां बहुलां श्रियम्। स हरिर्वसुवित्तमः। पेरुरिन्द्राय
पिन्वते। बहुश्वामिन्द्र गोमतीम्। अच्युतां बहुलां श्रियम्।
मह्यमिन्द्रो नियच्छतु। शतं शता अस्य युक्ता हरीणाम्।
अर्वाडा यातु वसुभी रश्मिरिन्द्रः। प्रमहमाणो बहुलां
श्रियम्। रश्मिरिन्द्रः सविता मे नियच्छतु॥२६॥

घृतं तेजो मधुमदिन्द्रियम्। मय्ययमग्निर्दधातु। हरिः पतङ्गः
पटरी सुपर्णः। दिविक्षयो नभसा य एति। स न इन्द्रः
कामवरं ददातु। पञ्चारं चक्रं परिवर्तते पृथु। हिरण्यज्योतिः
सरिरस्य मय्ये। अजस्रं ज्योतिर्नभसा सर्पदति। स न इन्द्रः
कामवरं ददातु। सप्त युञ्जन्ति रथमेकचक्रम्॥२७॥

एको अश्वो वहति सप्तनामा। त्रिनाभिं चक्रमजरमनर्वम्।
येनेमा विश्वा भुवनानि तस्थुः। भद्रं पश्यन्त उपसेदुरग्रे। तपो

दीक्षामृषयः सुवर्विदः। ततः क्षत्रं बलमोजंश्च जातम्। तदस्मै
देवा अभि सन्नमन्तु। श्वेतं रश्मिं बौभुज्यमानम्। अपां
नेतारं भुवनस्य गोपाम्। इन्द्रं निचिंक्युः परमे व्योमन्॥२८॥

रोहिणीः पिङ्गला एकरूपाः। क्षरन्तीः पिङ्गला एकरूपाः।
शतं सहस्राणि प्रयुतानि नाव्यानाम्। अयं यः श्वेतो रश्मिः।
परि सर्वमिदं जगत्। प्रजां पशून्धनानि। अस्माकं ददातु।
श्वेतो रश्मिः परि सर्वं बभूव। सुवन्मह्यं पशून् विश्वरूपान्।
पतङ्गमक्तमसुरस्य मायया॥२९॥

हृदा पश्यन्ति मनसा मनीषिणः। समुद्रे अन्तः कवयो
विचक्षते। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। पतङ्गो वाचं
मनसा बिभर्ति। तां गन्धर्वोऽवदद्गर्भे अन्तः। तां द्योतमानाः
स्वर्यं मनीषाम्। ऋतस्य पदे कवयो निपांति। ये ग्राम्याः
पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। अग्निस्तां
अग्रे प्रमुमोक्तु देवः॥३०॥

प्रजापतिः प्रजयां संविदानः। वीतं स्तुकेस्तुके।
युवमस्मासु नियच्छतम्। प्र प्र यज्ञपतिन्तिर। ये ग्राम्याः
पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां
सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय
सुवीर्याय। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो
बहुधैकरूपाः। वायुस्तां अग्रे प्रमुमोक्तु देवः। प्रजापतिः

प्रजया संविदानः। इडांयै सृप्तं घृतवच्चराचरम्। देवा
अन्वविन्दन्गुहां हितम्। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः।
विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु।
रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय॥ ३१॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्तं विपश्चिं प्रजानां वसुधानीं विराजं चरन्तं गोमतीं मे नियच्छुत्वेकचक्रं
व्योमन्मायया देव एकरूपा अष्टौ च॥ [११]

सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमिं विश्वतो
वृत्वा। अत्यतिष्ठदशाङ्गुलम्। पुरुष एवेदं सर्वम्। यद्धृतं यच्च
भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः। यदत्रैनातिरोहंति। एतावानस्य
महिमा। अतो ज्यायांश्च पूरुषः॥ ३२॥

पादोऽस्य विश्वा भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्व
उदैत्पुरुषः। पादोऽस्येहाभवात्पुनः। ततो विष्वङ्क्रामत्।
साशनानशने अभि। तस्माद्विराडजायत। विराजो अधि
पूरुषः। स जातो अत्यरिच्यत। पश्चाद्भूमिमथो पुरः॥ ३३॥

यत्पुरुषेण हविषा। देवा यज्ञमतन्वता। वसन्तो
अस्यासीदाज्यम्। ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः। सप्तास्यासन्परि-
धयः। त्रिः सप्त समिधः कृताः। देवा यद्यज्ञं तन्वानाः।
अबध्नन्पुरुषं पशुम्। तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन्। पुरुषं
जातमग्रतः॥ ३४॥

तेन देवा अयजन्त। साध्या ऋषयश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः।

सम्भृतं पृषदाज्यम्। पशूँस्ताँश्चक्रे वायव्यान्।
 आरण्यान्ग्राम्याश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः। ऋचः
 सामानि जज्ञिरे। छन्दाँसि जज्ञिरे तस्मात्।
 यजुस्तस्मादजायत॥३५॥

तस्मादश्वा अजायन्त। ये के चौभयादतः। गावो ह जज्ञिरे
 तस्मात्। तस्माज्जाता अजावयः। यत्पुरुषं व्यदधुः। कतिधा
 व्यकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू। कावूरू पादावुच्येते।
 ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः॥३६॥

ऊरू तदस्य यद्वैश्यः। पद्भ्याँ शूद्रो अजायत। चन्द्रमा
 मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च।
 प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्या आसीदन्तरिक्षम्। शीर्ष्णो द्यौः
 समवर्तत। पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकाँ
 अकल्पयन्॥३७॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु
 पारे। सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि
 कृत्वाऽभिवदन् यदास्तै। धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार।
 शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं विद्वानमृत इह भवति।
 नान्यः पन्था अयनाय विद्यते। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः।
 तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नाकं महिमानः सचन्ते।
 यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः॥३८॥

पूरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानधि पूरुषः। अन्यत्र पूरुषः॥)॥[१२]

अद्भ्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः समवर्तताधि।
तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति। तत्पुरुषस्य विश्वमाजानमग्रे।
वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमंसुः परस्तात्।
तमेवं विद्वानमृतं इह भवति। नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय।
प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। अजायमानो बहुधा
विजायते॥३९॥

तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति
वेधसः। यो देवेभ्य आतपति। यो देवानां पुरोहितः। पूर्वो यो
देवेभ्यो जातः। नमो रुचाय ब्राह्मये। रुचं ब्राह्मं जनयन्तः।
देवा अग्रे तदब्रुवन्। यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्। तस्य देवा
असन्वशे। ह्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ। अहोरात्रे पार्श्वे। नक्षत्राणि
रूपम्। अश्विनौ व्यात्तम्। इष्टं मनिषाण। अमुं मनिषाण।
सर्वं मनिषाण॥४०॥

जायते वशे सप्त च॥—————[१३]

भर्ता सन्ध्रियमाणो बिभर्ति। एको देवो बहुधा निविष्टः। यदा
भारं तन्द्रयते स भर्तुम्। निधाय भारं पुनरस्तमेति। तमेव
मृत्युममृतं तमाहुः। तं भर्तारं तमु गोप्तारमाहुः। स भृतो
भ्रियमाणो बिभर्ति। य एनं वेद सत्येन भर्तुम्। सद्यो जातमुत
जहात्येषः। उतो जरन्तं न जहात्येकम्॥४१॥

उ॒तो ब॒हूने॒क॒म॒हर्ज॑हार। अत॑न्द्रो दे॒वः स॒दमे॒व प्रा॑र्थः। यस्त॒द्वेद॑
यत॑ आ॒ब॒भूव॑। स॒न्धां च॒ या॑ꣳ स॒न्दधे॑ ब्रह्म॑णैषः। रम॑ते
तस्मि॑न्नु॒त जी॒र्णे श॒याने॑। नैनं॑ जहा॒त्यहः॑ सु॒ पूर्व्येषु॑। त्वामापो
अनु॑ सर्वा॑श्चरन्ति जान॒तीः। व॒त्सं प॒यसा॑ पुना॒नाः। त्वम॒ग्निꣳ
ह॒व्य॒वाहꣳ॑ स॒मि॒न्त्से। त्वं भ॒र्ता मा॑तरि॒श्वा प्र॒जाना॑म्॥४२॥

त्वं य॒ज्ञस्त्वमु॑वे॒वासि॒ सोमः॑। तव॑ दे॒वा ह॒वमा॑यन्ति॒ सर्वे॑।
त्वमे॒कोऽसि॑ ब॒हूनु॑प्रविष्टः। नम॑स्ते अस्तु सु॒हवो॑ म ए॒धि।
नमो॑ वामस्तु शृणु॒तꣳ ह॒व मे। प्राणा॑पानावजि॒रꣳ स॒श्चर॑न्तौ।
ह॒यामि॑ वां ब्रह्म॑णा तूर्त॑मेतम्। यो मां द्वेष्टि॑ तं ज॒हितं॑
यु॒वाना॑। प्राणा॑पानौ संविदा॒नौ ज॒हितम्। अ॒मुष्या॑सु॒नामा॑
सङ्ग॑साथाम्॥४३॥

तं मे॑ दे॒वा ब्रह्म॑णा संविदा॒नौ। व॒धाय॑ दत्तं तम॒हꣳ ह॑नामि।
असं॑ज्जान स॒त आ॒ब॒भूव॑। यं यं ज॒जान॑ स उ॒ गो॒पो अ॑स्य।
य॒दा भा॑रं त॒न्द्रय॑ते स भ॒र्तुम्। प॒रास्य॑ भा॒रं पुन॑रस्तमेति। तद्वे
त्वं प्रा॒णो अ॑भवः। म॒हान्भोगः॑ प्र॒जाप॑तेः। भुजः॑ क॒रिष्य॑माणः।
यद्वे॒वान्प्राण॑यो नव॑॥४४॥

एकं प्र॒जाना॑ङ्ग॒साथां॑ नव॑॥—————[१४]

हरि॑ꣳ ह॒रन्त॑मनु॒यन्ति॑ दे॒वाः। वि॒श्वस्ये॑शानं वृष॒भं म॑ती॒नाम्।
ब्रह्म॑ स॒रूप॑मनु॒मेद॑मागा॑त्। अ॒यनं॑ मा वि॒वधी॑र्विक्र॑मस्व। मा
छि॒दो मृ॒त्यो मा॑ व॒धीः। मा मे॒ बलं॑ वि॒वृहो॑ मा प्रमो॑षीः।

प्रजां मा मे रीरिषु आयुरुग्र। नृचक्षसं त्वा हविषा विधेम।
सद्यश्चकमानाय। प्रवेपानाय मृत्यवै॥४५॥

प्रास्मा आशा अशृण्वन्। कामेनाजनयन्पुनः। कामेन मे
काम आगात्। हृदयाद्धृदयं मृत्योः। यदमीषामदः प्रियम्।
तदैतूपमामभि। परं मृत्यो अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व
इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि। मा नः प्रजां
रीरिषो मोत वीरान्। प्र पूर्वं मनसा वन्दमानः। नाधमानो
वृषभं चर्षणीनाम्। यः प्रजानामेकराण्मानुषीणाम्। मृत्युं
यजे प्रथमजामृतस्य॥४६॥

मृत्यवै वीरांश्चत्वारि च॥ [१५]

तरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य। विश्वमा भासि
रोचनम्। उपयामगृहीतोऽसि सूर्याय त्वा भ्राजस्वत एष ते
योनिः सूर्याय त्वा भ्राजस्वते॥४७॥

[१६]

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम विश्वाभिरूतिभिः। भवा नः
सप्रथस्तमः॥४८॥

[१७]

ईयुष्टे ये पूर्वतरामपश्यन् व्युच्छन्तीमुषसं मर्त्यासः।
अस्माभिरू नु प्रतिचक्ष्याऽभूदो ते यन्ति ये अपरीषु
पश्यान्॥४९॥

[१८]

ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि ज्योतिष्कृतं त्वा सादयामि
 ज्योतिर्विदं त्वा सादयामि भास्वतीं त्वा सादयामि ज्वलन्तीं
 त्वा सादयामि मल्मलाभवन्तीं त्वा सादयामि दीप्यमानां
 त्वा सादयामि रोचमानां त्वा सादयाम्यजस्रां त्वा सादयामि
 बृहज्योतिषं त्वा सादयामि बोधयन्तीं त्वा सादयामि जाग्रतीं
 त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्रयासाय स्वाहाऽऽयासाय स्वाहा वियासाय स्वाहा
 संयासाय स्वाहोद्यासाय स्वाहाऽवयासाय स्वाहा शुचे
 स्वाहा शोकाय स्वाहा तप्यत्वै स्वाहा तपते स्वाहा
 ब्रह्महत्यायै स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा॥५१॥

[२०]

चित्तं संन्तानेन भवं यक्रा रुद्रन्तनिम्ना पशुपतिं
 स्थूलहृदयेनाग्निं हृदयेन रुद्रं लोहितेन शर्वं मर्तस्नाभ्यां
 महादेवमन्तः पार्श्वेनौषिष्ठहनं शिङ्गीनिकोश्याभ्याम्॥५२॥

[२१]

तच्छं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
 स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
 शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

नमो वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै वा॒चे नमो॑ नमो॑
वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये नम ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृद्भ्यो मन्त्र॑पति॒भ्यो
मा मामृष॑यो मन्त्र॑कृतो मन्त्र॑पत॑यः परा॑दुर्माहमृषी॑न्मन्त्र॑कृतो
मन्त्र॑पतीन्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॥ शि॒वामद॑स्तां जुष्टां
दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्।
शर्म॑ च॒न्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्म॑प्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये भुव॑नं
वदिष्ये तेजो॑ वदिष्ये यशो॑ वदिष्ये तपो॑ वदिष्ये ब्रह्म॑ वदिष्ये
स॒त्यं वदिष्ये॑ तस्मा॑ अ॒हमिद॑मुप॒स्तर॑णमुप॒स्तृण॑ उप॒स्तर॑णं
मे प्र॒जायै॑ पशूनां भूयादुप॒स्तर॑णम॒हं प्र॒जायै॑ पशूनां भूयासं
प्राणा॑पानौ मृत्योर्मा॑ पातं प्राणा॑पानौ मा मा॑ हासिष्टं मधुं
मनिष्ये॑ मधुं जनिष्ये॑ मधुं वक्ष्यामि॑ मधुं वदिष्यामि॑ मधुमतीं
दे॒वेभ्यो॑ वाच॑मुद्यास॥ शुश्रू॑षेण्यां मनुष्ये॑भ्यस्तं मा॑ दे॒वा अ॑वन्तु
शो॒भायै॑ पि॒तरोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

नमो वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै वा॒चे नमो॑ नमो॑
वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये नम ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृद्भ्यो मन्त्र॑पति॒भ्यो
मा मामृष॑यो मन्त्र॑कृतो मन्त्र॑पत॑यः परा॑दुर्माहमृषी॑न्मन्त्र॑कृतो
मन्त्र॑पतीन्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॥ शि॒वामद॑स्तां जुष्टां
दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्।
शर्म॑ च॒न्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्म॑प्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये भुव॑नं

वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
 सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु
 मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं
 देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
 शोभायै पितरोऽनुमदन्तु॥१॥

[१]

युञ्जते मनं उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो
 विपश्चितः। वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इत्। मही
 देवस्य सवितुः परिष्टुतिः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
 अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे। अभिरसि
 नारिरसि। अध्वरकृद्देवेभ्यः। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते॥२॥

देवयन्तस्त्वेमहे। उप प्रयन्तु मरुतः सुदानवः। इन्द्र प्राशूर्भवा
 सचा। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः। प्र देव्येतु सूनृता। अच्छा वीरं नर्यं
 पङ्क्तिराधसम्। देवा यज्ञं नयन्तु नः। देवी द्यावापृथिवी अनु
 मे मसाथाम्। ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य शिरः॥३॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। इयत्यग्रं आसीः।
 ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य शिरः। मुखाय त्वा। मुखस्य
 त्वा शीर्ष्णे। देवीर्वप्रीरस्य भूतस्य प्रथमजा ऋतावरीः।

ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य शिरः॥४॥

मखायं त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। इन्द्रस्यौजोऽसि।
ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य शिरः। मखायं त्वा। मुखस्य त्वा
शीर्ष्णे। अग्निजा असि प्रजापते रेतः। ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य
शिरः॥५॥

मखायं त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। आयुर्धेहि प्राणं धेहि।
अपानं धेहि व्यानं धेहि। चक्षुर्धेहि श्रोत्रं धेहि। मनो धेहि
वाचं धेहि। आत्मानं धेहि प्रतिष्ठां धेहि। मां धेहि मयि धेहि।
मधु त्वा मधुला करोतु। मुखस्य शिरोऽसि॥६॥

यज्ञस्य पदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन त्वा
छन्दसा करोमि। जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मुखस्य
रास्नाऽसि। अदितिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्केन छन्दसा। सूर्यस्य
हरसा श्राय। मुखोऽसि॥७॥

पते शिरं ऋतावरीरऋद्ध्यासंमद्य मुखस्य शिरः शिरः शिरोऽसि नवं च॥—————[२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतव्रत आधूपयतु।
मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा।
ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना दिवम्। मित्रो
बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः। श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युम्नं
चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु।

सुपा॒णिः स्व॑ङ्गुरिः। सु॒बा॒हुरु॒त श॑क्त्या॑। अप॑द्यमानः
पृथि॒व्याम्। आशा॒ दिश॒ आ पृ॑ण। उत्तिष्ठ॑ बृहन्भ॑व॥९॥

ऊ॒र्ध्वस्तिष्ठ॑द्भुवस्त्वम्। सूर्य॑स्य त्वा॒ चक्षु॑षाऽन्वी॑क्षे।
ऋज॑वे॒ त्वा। सा॒धवे॑ त्वा। सु॒क्षित्यै॑ त्वा॒ भूत्यै॑
त्वा। इ॒दम॑हम॒मुमा॑मुष्याय॒णं वि॒शा प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑
पर्यू॑हामि। गा॒य॒त्रेण॑ त्वा॒ छन्द॑साऽऽच्छृ॒णद्भिः। त्रैष्टु॑भेन त्वा॒
छन्द॑साऽऽच्छृ॒णद्भिः। जाग॑तेन त्वा॒ छन्द॑साऽऽच्छृ॒णद्भिः।
छृ॒णत्तु॑ त्वा॒ वाक्। छृ॒णत्तु॑ त्वोर्क्। छृ॒णत्तु॑ त्वा ह॒विः। छृ॒न्धि
वाच॑म्। छृ॒न्ध्यूर्ज॑म्। छृ॒न्धि ह॒विः। दे॒व पुर॑श्चर स॒ग॒ध्यास॑
त्वा॥१०॥

पृथि॒वी भ॑व॒ वाग्ब॑द्ध॥—————[३]

ब्रह्म॑न् प्रव॒र्ग्येण॑ प्रच॑रिष्यामः। होत॑र्धर्म॒मभिष्टु॑हि। अग्नी॒द्रौहि॑णौ
पुरो॒डाशा॒वधि॑श्चय। प्रति॑प्रस्थात॒र्विह॑र। प्रस्तो॑तः सा॒मानि
गाय॑। यजु॑र्युक्त॒ः सा॒मभिरा॑क्त॒खन्त्वा। विश्वै॑र्दे॒वैरनु॑मतं
म॒रुद्भिः। दक्षि॑णाभिः प्रत॑तं पारयि॒ष्णुम्। स्तुभो॑ वहन्तु
सुमन॑स्यमा॒नम्। स नो॒ रुचं॑ धे॒ह्यह॑णीयमानः। भूर्भुवः॑ सुवः।
ओमिन्द्र॑वन्तः प्रच॑रत॥११॥

अह॑णीयमानो द्वे च॥—————[४]

ब्रह्म॑न्प्रच॑रिष्यामः। होत॑र्धर्म॒मभिष्टु॑हि। य॒माय॑ त्वा म॒खाय॑ त्वा।
सूर्य॑स्य ह॒रसे॑ त्वा। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑ स्वाहा॑ऽपा॒नाय॑

स्वाहा॥ चक्षुषे स्वाहा श्रोत्राय स्वाहा॥ मनसे स्वाहा वाचे
सरस्वत्यै स्वाहा॥ दक्षाय स्वाहा क्रतवे स्वाहा॥ ओजसे
स्वाहा बलाय स्वाहा॥ देवस्त्वा सविता मध्वाऽनक्तु॥१२॥

पृथिवीं तपसस्त्रायस्व। अर्चिरसि शोचिरसि ज्योतिरसि
तपोऽसि। सःसीदस्व महाः असि। शोचस्व देववीतमः।
विधूममंग्रे अरुषं मियेध्या। सृज प्रशस्तदर्शतम्। अञ्जन्ति
यं प्रथयन्तो न विप्राः। वपावन्तं नाग्निना तपन्तः। पितुर्न
पुत्र उपसि प्रेष्ठः। आ घर्मो अग्निमृतयन्नसादीत्॥१३॥

अनाधृष्या पुरस्तात्। अग्रेराधिपत्ये। आयुर्मे दाः। पुत्रवती
दक्षिणतः। इन्द्रस्याधिपत्ये। प्रजां मे दाः। सुषदा पश्चात्।
देवस्य सवितुराधिपत्ये। प्राणं मे दाः। आश्रुतिरुत्तरतः॥१४॥

मित्रावरुणयोराधिपत्ये। श्रोत्रं मे दाः। विधृतिरुपरिष्ठात्।
बृहस्पतेराधिपत्ये। ब्रह्मं मे दाः। क्षत्रं मे दाः। तेजो मे धा वर्चो
मे धाः। यशो मे धास्तपो मे धाः। मनो मे धाः। मनोरश्वाऽसि
भूरिपुत्रा। विश्वाभ्यो मा नाष्ट्राभ्यः पाहि॥१५॥

सूपसदा मे भूया मा मां हिःसीः। तपोष्वंग्रे अन्तराः
अमित्रान्। तपाशःसमररुषः परस्य। तपावसो चिकितानो
अचित्तान्। वि ते तिष्ठन्तामजरा अयासः। चितः स्थ
परिचितः। स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयस्व। मा असि। प्रमा
असि। प्रतिमा असि॥१६॥

स॒म्मा अंसि॑ । वि॒मा अंसि॑ । उ॒न्मा अंसि॑ । अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्द्धि॒-
रंसि॑ । दि॒वं तप॑सस्त्रायस्व । आ॒भिर्गी॑र्भिर्यदतो॑ न ऊ॒नम् ।
आ॒प्याय॑य हरि॒वो वर्ध॑मानः । य॒दा स्तो॑तृभ्यो॒ महि॑ गो॒त्रा
रु॒जासि॑ । भूयि॑ष्ठभाजो॒ अथ॑ ते स्याम । शु॒क्रं ते॑ अ॒न्यद्य॑ज॒तं
ते॑ अ॒न्यत् ॥ १७ ॥

विषु॑रूपे॒ अह॑नी॒ द्यौरि॑वासि । विश्वा॑ हि मा॒या अव॑सि
स्वधा॑वः । भ॒द्रा ते॑ पू॒षन्नि॒ह रा॒तिर॑स्तु । अ॒र्हन्बि॑भर्षि
साय॑कानि॒ धन्वा॑ । अ॒र्हं नि॒ष्कं य॑ज॒तं वि॒श्वरू॑पम् । अ॒र्हं
नि॒दन्द॑यसे॒ विश्व॑मभू॒वम् । न वा ओ॒र्जीयो॑ रु॒द्र त्वद॑स्ति ।
गा॒य॒त्रम॑सि । त्रै॒ष्टुभ॑मसि । जा॒ग॒तम॑सि । मधु॑ मधु॑ मधु॑ ॥ १८ ॥

अ॒न॒क्त॒सादी॑दु॒त्तर॑तः पा॒हि प्र॑ति॒मा अंसि॑ य॒ज॒तन्ते॑ अ॒न्यज्जा॑ग॒तम॑स्येकं च ॥ ————— [५]

दश॑ प्रा॒चीर्दश॑ भा॒सि दक्षि॑णा । दश॑ प्र॒तीची॑र्दश॑ भा॒स्युदी॑चीः ।
दशो॑र्ध्वा भा॒सि सु॑मन॒स्यमा॑नः । स नो॒ रुच॑ धे॒ह्यह॑णीयमानः ।
अ॒ग्नि॒ष्ट्वा वसु॑भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयतु॒ गाय॑त्रेण॒ छन्द॑सा । स मा॑
रुचि॑तो रौचय । इन्द्र॑स्त्वा रु॒द्रेर्दक्षि॑णतो रौचयतु॒ त्रैष्टु॑भेन॒
छन्द॑सा । स मा॑ रुचि॑तो रौचय । वरु॑णस्त्वादित्यैः प॒श्चाद्रो॑चयतु॒
जा॒ग॒तेन॑ छन्द॑सा । स मा॑ रुचि॑तो रौचय ॥ १९ ॥

द्यु॒ता॒नस्त्वा॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रु॒त्तर॑तो रौचय॒त्वानु॑ष्टुभेन॒ छन्द॑सा ।
स मा॑ रुचि॑तो रौचय । बृह॑स्पति॑स्त्वा वि॒श्वैर्दे॒वैरु॑परि॒ष्टाद्रो॑चयतु॒
पा॒ङ्केन॑ छन्द॑सा । स मा॑ रुचि॑तो रौचय । रो॒चि॒तस्त्वं दे॒व घ॑र्म

दे॒वेष्व॑सि॒। रो॒चि॒षी॒याहं॑ म॒नुष्ये॑षु। स॒म्रा॑द्धि॒र्म रु॒चि॒तस्त्वं॑
 दे॒वेष्व॑या॒युष्मा॑स्ते॒ज॒स्वी ब्र॑ह्मव॒र्चस्य॑सि। रु॒चि॒तोऽहं॑
 म॒नुष्ये॑ष्वा॒युष्मा॑स्ते॒ज॒स्वी ब्र॑ह्मव॒र्चसी॑ भू॒यास॑म्। रु॒गंसि॑।
 रु॒चं म॑यि॒ धेहि॑॥२०॥

म॒यि रु॒क्। द॒शं पु॒रस्ता॑द्रोच॒से। द॒शं द॒क्षि॒णा। द॒शं प्र॒त्यङ्।
 द॒शोद॑ङ्। द॒शोर्ध्वो॑ भा॒सि सु॒मन॑स्यमा॒नः। स नः॑ स॒म्रा॒डिष॑मूर्जं
 धेहि॑। वा॒जी वा॒जिने॑ पव॒स्व। रो॒चि॒तो घ॒र्मो रु॑ची॒य॥२१॥

रोचय धेहि नवं च॥ [६]

अप॑श्यं गो॒पाम॑निप॒द्यमा॑नम्। आ च॒ परां॑ च प॒थिभि॑श्चर॒न्तम्।
 स स॒ध्रीचीः॑ स वि॒षूची॑र्वसा॒नः। आ व॑रीव॒र्ति भु॑वनेष्व॒न्तः।
 अत्र॑ प्रा॒वीः। मधु॑ मा॒ध्वीभ्यां॑ मधु॑ मा॒धूची॑भ्याम्। अनु॑ वां
 दे॒ववी॑तये। स॒म॒ग्नि॒र॒ग्निना॑ ग॒ता। सं दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒ सूर्ये॑ण
 रो॒चते॑॥२२॥

स्वाहा॑ स॒म॒ग्नि॒स्तप॑सा ग॒ता। सं दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒ सूर्ये॑णारोचिष्ट। ध॒र्ता दि॒वो विभा॑सि रज॑सः। पृ॒थि॒व्या ध॒र्ता।
 उ॒रोर॑न्तरि॒क्षस्य॑ ध॒र्ता। ध॒र्ता दे॒वो दे॒वाना॑म्। अ॒मर्त्य॑स्तपो॒जाः।
 हृ॒दे त्वा॒ मन॑से त्वा। दि॒वे त्वा॒ सूर्या॑य त्वा॥२३॥

ऊ॒र्ध्वमि॑मम॒ध्वरं॑ कृ॒धि। दि॒वि दे॒वेषु॑ हो॒त्रा यच्छ॑। वि॒श्वासां॑
 भु॒वां प॑ते। वि॒श्वस्य॑ भु॒वन॑स्प॒ते। वि॒श्वस्य॑ मन॑सस्प॒ते। वि॒श्वस्य॑
 व॒चस॑स्प॒ते। वि॒श्वस्य॑ तप॑सस्प॒ते। वि॒श्वस्य॑ ब्र॒ह्मण॑स्प॒ते।

दे॒व॒श्रू॒स्त्वं दे॒व घ॒र्म दे॒वान्पा॑हि। त॒पो॒जां वाच॑म॒स्मे नि॒यच्छ॑
दे॒वा॒यु॒वम्॥२४॥

ग॒र्भो दे॒वाना॑म्। पि॒ता म॑ती॒नाम्। पतिः॑ प्र॒जाना॑म्। म॒तिः
क॒वी॒नाम्। सं दे॒वो दे॒वेन॑ स॒वि॒त्रा य॑ति॒ष्ट। स॒ सूर्ये॑णारु॒क्त।
आ॒यु॒र्दा॒स्त्वम॒स्मभ्य॑ घ॒र्म व॑र्चो॒दा अ॑सि। पि॒ता नो॑ऽसि
पि॒ता नो॑ बो॒धा। आ॒यु॒र्द्धा॒स्तनू॑धाः प॒यो॒धाः। व॑र्चो॒दा व॑रि॒वो॒दा
द्र॒वि॒णो॒दाः॥२५॥

अ॒न्त॒रि॒क्ष॒प्र उ॒रोर्व॑री॒यान्। अ॒शी॒महि॑ त्वा॒ मा मा॑ हि॒सिः।
त्वम॑ग्रे गृ॒हप॑तिर्वि॒शाम॑सि। वि॒श्वा॑सां॒ मानु॑षी॒णाम्। श॒तं
पृ॒भि॒र्य॑वि॒ष्ट पा॒ह्य॒हंसः॑। स॒मे॒द्धार॑ श॒त॒ हिमाः॑।
त॒न्द्रा॒वि॒ण॒ हार्दि॑वान॒म्। इ॒है॒व रा॒तयः॑ स॒न्तु। त्व॑ष्टी॒मती॑
ते स॒पे॒य। सु॒रेता॒ रेतो॑ दधा॒ना। वी॒रं वि॑दे॒य तव॑ स॒न्दृशि॑।
माऽह॑ रा॒यस्पोषे॑ण॒ वि योष॑म्॥२६॥

रोचते सूर्याय त्वा देवायुवं द्रविणोदा दधाना द्वे च॥ [७]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वि॒तुः प्र॑स॒वे। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पृ॒ष्णो
ह॒स्ताभ्या॑माद॑दे। अ॒दि॒त्यै रा॒स्त्रा॑सि। इ॒ड ए॒हि। अ॒दि॒त ए॒हि।
स॒र॒स्व॒त्येहि॑। अ॒सा॒वेहि॑। अ॒सा॒वेहि॑। अ॒सा॒वेहि॑॥२७॥

अ॒दि॒त्या उ॒ष्णीष॑म॒सि। वा॒युर॑स्यै॒डः। पू॒षा त्वो॑पाव॑सृ॒जतु॑।
अ॒श्वि॒भ्यां प्र॑दा॒पय॑। यस्ते॒ स्तनः॑ श॒श॒यो यो म॑यो॒भूः। येन॑
वि॒श्वा पु॒ष्य॑सि॒ वार्या॑णि। यो र॑त्न॒धा व॑सु॒विद्यः॑ सु॒द॒त्रः।

सरस्वति॒ तमि॒ह धात॑वेकः। उ॒स्रं घ॒र्म॑ꣳ शिꣳष। उ॒स्रं घ॒र्मं
पा॑हि॥ २८॥

घ॒र्माय॑ शिꣳष। बृ॒हस्प॑ति॒स्त्वोप॑सीदतु। दान॑वः स्थ॒ पे॒रवः॑।
वि॒ष्वग्वृ॑तो लोहि॑तेन। अ॒श्विभ्या॑ पि॒न्वस्व। सर॑स्वत्यै
पि॒न्वस्व। पू॒ष्णे पि॑न्वस्व। बृ॒हस्प॑तये पि॒न्वस्व। इन्द्रा॑य
पि॒न्वस्व। इन्द्रा॑य पि॒न्वस्व॥ २९॥

गा॒य॒त्रोऽसि॑। त्रैष्टु॑भोऽसि। जा॒ग॒तम॑सि। स॒होर्जो
भा॒गेनो॑प॒मेहि॑। इन्द्रा॑श्विना॒ मधु॑नः सा॒र॒घस्य॑। घ॒र्मं
पा॑त वसवो॒ यज॑ता॒ वट्। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑
वृष्टि॑वनये जुहोमि। मधु॑ ह॒विर॑सि। सूर्य॑स्य॒ तप॑स्तप।
द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ त्वा॒ परि॑गृह्णामि॥ ३०॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामि। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणा॑मनु॒मतो॑ भर्तुꣳ
श॒केय॑म्। तेजो॑ऽसि। तेजोऽनु॒ प्रेहि॑। दि॒विस्पृ॑ङ्गा मां हिꣳसीः।
अ॒न्तरि॑क्षस्पृङ्गा मां हिꣳसीः। पृथि॒विस्पृ॑ङ्गा मां हिꣳसीः।
सुव॑रसि॒ सुव॑र्मे यच्छ। दि॒वं यच्छ॑ दि॒वो मां पा॑हि॥ ३१॥

एहि॑ पाहि पिन्वस्व गृह्णामि नवं च॥ [८]

स॒मु॒द्राय॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑। स॒लि॒लाय॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑।
अ॒ना॒धृष्या॑य॒ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑। अ॒प्र॒ति॒धृष्या॑य॒ त्वा॒ वाता॑य॒
स्वाहा॑। अ॒व॒स्य॑वे॒ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑। दु॒व॒स्वते॑ त्वा॒ वाता॑य॒
स्वाहा॑। शि॒मि॒द्वते॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑। अ॒ग्नये॑ त्वा॒ वसु॑मते॒

स्वाहा॥ सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहा॥ वरुणाय त्वाऽऽदित्यवते
स्वाहा॥ ३२॥

बृहस्पतये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहा॥ सवित्रे त्वर्भुमते
विभुमते प्रभुमते वाजवते स्वाहा॥ यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते
पितृमते स्वाहा॥ विश्वा आशा दक्षिणसत्। विश्वा
देवानयाडिह। स्वाहाकृतस्य घर्मस्य। मधोः पिबतमश्विना।
स्वाहाऽग्नये यज्ञियाय। शं यजुर्भिः। अश्विना घर्म पातं
हार्दिवानम्॥ ३३॥

अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी मंसाताम्।
स्वाहेन्द्राय। स्वाहेन्द्रावद्। घर्ममपातमश्विना हार्दिवानम्।
अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी अंसाताम्।
तं प्राव्यं यथा वद्। नमो दिवे। नमः पृथिव्यै॥ ३४॥

दिवि धा इमं यज्ञम्। यज्ञमिमं दिवि धाः। दिवं गच्छ।
अन्तरिक्षं गच्छ। पृथिवीं गच्छ। पञ्च प्रदिशो गच्छ।
देवान्घर्मपान्गच्छ। पितृन्घर्मपान्गच्छ॥ ३५॥

अदित्यवते स्वाहा हार्दिवानं पृथिव्या अष्टौ च॥—————[९]

इषे पीपिहि। ऊर्जे पीपिहि। ब्रह्मणे पीपिहि। क्षत्राय पीपिहि।
अद्भ्यः पीपिहि। ओषधीभ्यः पीपिहि। वनस्पतिभ्यः पीपिहि।
द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि। सुभूताय पीपिहि। ब्रह्मवर्चसाय
पीपिहि॥ ३६॥

यजमानाय पीपिहि। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहि। त्विष्यै त्वा।
द्युम्नाय त्वा। इन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वा। धर्माऽसि सुधर्मा मे
न्यस्मे। ब्रह्माणि धारय। क्षत्राणि धारय। विशं धारय। नेत्वा
वातः स्कन्दयात्॥३७॥

अमुष्यं त्वा प्राणे सांदयामि। अमुना सह निरर्थं गच्छ।
योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। पूष्णे शरसे स्वाहा। ग्रावभ्यः
स्वाहा। प्रतिरेभ्यः स्वाहा। द्यावापृथिवीभ्याः स्वाहा। पितृभ्यो
घर्मपेभ्यः स्वाहा। रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा॥३८॥

अहर्ज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहा।
रात्रिर्ज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहा।
अपीपरो माऽहो रात्रियै मा पाहि। एषा ते अग्ने समित्।
तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः। वर्चसा माञ्जीः। अपीपरो मा
रात्रिया अहो मा पाहि॥३९॥

एषा ते अग्ने समित्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः।
वर्चसा माञ्जीः। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा। सूर्यो
ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा। भूः स्वाहा। हुतं हविः। मधु
हविः। इन्द्रतमेऽग्नौ॥४०॥

पिता नोऽसि मा मां हिंसीः। अश्यामं ते देवघर्म। मधुमतो
वाजवतः पितुमतः। अङ्गिरस्वतः स्वधाविनः। अशीमहि त्वा
मा मां हिंसीः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्यः। स्वाहा त्वा

नक्षत्रेभ्यः॥४१॥

ब्रह्मवर्चसायं पीपिहि स्कन्दयादुद्रायं रुद्रहोत्रे स्वाहाऽहो मा पाह्यग्नौ सप्त च॥—[१०]

घर्म या ते दिवि शुक्। या गायत्रे छन्दसि। या ब्राह्मणे। या हविर्द्धाने। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा। घर्म या तेऽन्तरिक्षे शुक्। या त्रैष्टुभे छन्दसि। या राजन्ये। याऽऽग्नीध्रे। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा॥४२॥

घर्म या ते पृथिव्यां शुक्। या जागते छन्दसि। या वैश्ये। या सदसि। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा। अनुनोऽद्यानुमतिः। अन्विदनुमते त्वम्। दिवस्त्वा परस्पायाः। अन्तरिक्षस्य तनुवः पाहि। पृथिव्यास्त्वा धर्मणा॥४३॥

वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः। क्षत्रस्य तनुवः पाहि। विशस्त्वा धर्मणा। वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। प्राणस्य त्वा परस्पायै। चक्षुषस्तनुवः पाहि। श्रोत्रस्य त्वा धर्मणा। वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। वल्गुरसि शं युधायाः॥४४॥

शिशुर्जनधायाः। शं च वक्षि परि च वक्षि। चतुः स्रक्तिर्नाभिर्ऋतस्य। सदो विश्वायुः शर्म सप्रथाः। अप द्वेषो अपह्वरः। अन्यद्वृतस्य सश्चिम। घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषम्। तेन वर्धस्व चाऽऽ च प्यायस्व। वर्धिषीमहि च वयम्। आ च प्यासिषीमहि॥४५॥

रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्वः। तस्य ते पद्वद्धविद्धानम्।
अग्निर्ध्याक्षाः। रुद्रोऽधिपतिः। समहमायुषा। सं प्राणेन। सं
वर्चसा। सं पर्यसा। सं गौपत्येन। स० रायस्पोषेण॥४६॥

व्यसौ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। अचिक्रददृषा
हरिः। महान्मित्रो न दर्शतः। स० सूर्येण रोचते। चिदसि
समुद्रयोनिः। इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा। हिरण्यपक्षः शकुनो
भुरण्युः। महान्तसधस्थे ध्रुव आनिषत्तः॥४७॥

नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः। विश्वावसु० सोम गन्धर्वम्।
आपो ददृशुषीः। तदृतेनाव्यायन्। तदन्ववैत्। इन्द्रो रारहाण
आंसाम्। परि सूर्यस्य परिधी० रपश्यत्। विश्वावसुरभि तन्नो
गृणातु। दिव्यो गन्धर्वो रजसो विमानः। यद्वा घा सत्यमुत
यन्न विद्म॥४७॥

धियो हिन्वानो धियु इन्नो अव्यात्। सस्त्रिमविन्दच्चरणे
नदीनाम्। अपावृणोद्दुरो अश्मव्रजानाम्। प्रासाङ्गान्धर्वो
अमृतानि वोचत्। इन्द्रो दक्षं परिजानादहीनम्। एतत्त्वं
देव घर्म देवो देवानुपाङ्गाः। इदमहं मनुष्यो मनुष्यान्।
सोमपीथानुमेहि। सह प्रजया सह रायस्पोषेण। सुमित्रा न
आप ओषधयः सन्तु॥४९॥

दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुः। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः।
उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्। इममृषुत्यमस्मभ्य०

स॒निम्। गा॒य॒त्रं नवी॑या॒सम्। अ॒ग्रे दे॒वेषु॑ प्र॒वोचः॥५०॥

याऽऽ॒ग्री॒ध्रे ता॒न्तं ए॒तेना॑वं य॒जे स्वा॒हा ध॒र्म॑णा शं यु॒धायाः प्या॒सिषी॑महि पोषे॑ण॒ निष॑त्तो वि॒द्म
स॑न्त्व॒ष्टौ॥ [११]

म॒हीनां पयो॑ऽसि॒ विहि॑तं दे॒व॒त्रा। ज्यो॒ति॒र्भा अ॑सि॒
व॒न॒स्पती॑ना॒मोष॑धीना॒सु र॑सः। वा॒जिनं॑ त्वा वा॒जिनो॑ऽव॒
न॒यामः॑। ऊ॒र्ध्वं मनः॑ सुव॒र्गम्॥५१॥

[१२]
अ॒स्का॒न्द्यौः पृ॑थि॒वीम्। अ॒स्का॒नृष॑भो यु॒वा॒गाः। स्क्॒न्ने॒मा वि॒श्वा
भु॒व॑ना। स्क्॒न्नो य॒ज्ञः प्र॒ज॑नयतु। अ॒स्का॒न॒ज॑नि॒ प्रा॒ज॑नि। आ
स्क्॒न्ना॒ज्जा॑यते॒ वृषा॑। स्क्॒न्नात् प्र॒ज॑निषी॒महि॥५२॥

[१३]
या पु॒र॒स्ता॑द्वि॒द्युदा॑प॒तत्। ता॒न्तं ए॒तेना॑वं य॒जे स्वा॒हा। या
द॑क्षि॒ण॒तः। या प॒श्चात्। योत्त॑र॒तः। योप॑रि॒ष्टाद्वि॒द्युदा॑प॒तत्।
ता॒न्तं ए॒तेना॑वं य॒जे स्वा॒हा॥५३॥

[१४]
प्रा॒णाय॑ स्वा॒हा व्या॒नाय॑ स्वा॒हाऽपा॒नाय॑ स्वा॒हा। चक्षु॑षे स्वा॒हा
श्रो॒त्राय॑ स्वा॒हा। मन॑से स्वा॒हा वा॒चे सर॑स्व॒त्यै स्वा॒हा॥५४॥

[१५]
पू॒ष्णे स्वा॒हा पू॒ष्णे श॑र॒से स्वा॒हा। पू॒ष्णे प्र॑प॒त्थ्याय॑ स्वा॒हा
पू॒ष्णे न॒र॒न्धि॑षाय॑ स्वा॒हा। पू॒ष्णेऽङ्घ्रि॑ण॒ये स्वा॒हा पू॒ष्णे न॒रु॑णाय॑
स्वा॒हा। पू॒ष्णे सा॑के॒ताय॑ स्वा॒हा॥५५॥

[१६]

उदस्य शुष्माद्भानुर्नार्ति बिभर्ति। भारं पृथिवी न भूम।
 प्र शुक्रैतु देवी मनीषा। अस्मत्सुतष्टो रथो न वाजी।
 अर्चन्त एके महि साममन्वत। तेन सूर्यमधारयन्। तेन
 सूर्यमरोचयन्। घर्मः शिरस्तदयमग्निः। पुरीषमसि सं
 प्रियं प्रजयां पशुभिर्भुवत्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
 देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥५६॥

[१७]

यास्ते अग्र आर्द्रा योनयो याः कुलायिनीः। ये ते
 अग्र इन्दवो या उ नाभयः। यास्ते अग्ने तनुव ऊर्जो
 नाम। ताभिस्त्वमुभर्याभिः संविदानः। प्रजाभिरग्ने द्रविणेह
 सीद। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
 सीद॥५७॥

[१८]

अग्निरसि वैश्वानरोऽसि। संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि।
 इदावत्सरोऽसीदुवत्सरोऽसि। इद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि।
 तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्।
 शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः
 पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। तस्य ते मासाश्चार्द्धमासाश्च
 कल्पन्ताम्। ऋतवस्ते कल्पन्ताम्। संवत्सरस्ते कल्पताम्।
 अहोरात्राणि ते कल्पन्ताम्। एति प्रेति वीति समित्युदिति।

प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवः
सीद॥५८॥

चितयो नव च॥—————[१९]

भूर्भुवः सुवः। ऊर्ध्व ऊषुणं ऊतये। ऊर्ध्वो नः पाह्य९हंसः।
विधुन्दद्राण९ समने बहूनाम्। युवान९ सन्तं पलितो जंगार।
देवस्य पश्य काव्यं महित्वाद्या ममार। सह्यः समान। यदृते
चिदभिश्चिषः। पुरा जर्तृभ्य आतृदः। सन्धाता सन्धिं मघवा
पुरोवसुः॥५९॥

निष्कर्ता विहुतं पुनः। पुनरूर्जा सह रय्या। मा नो घर्म
व्यथितो विव्यथो नः। मा नः परमधरं मा रजोऽनैः।
मोष्वस्मा९ स्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्रियासो अभिगुर्वृधानः।
मा नः क्रतुभिर्हीडितेभिस्मान्। द्विषासुनीते मा परा दाः।
मा नो रुद्रो निर्ऋतिर्मा नो अस्ता। मा द्यावापृथिवी
हीडिषाताम्॥६०॥

उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः
सखाया। आदित्यानां प्रसितिरहेतिः। उग्रा शतापांष्ठा
घविषा परि णो वृणक्तु। इमं मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वं नो
अग्ने स त्वं नो अग्ने। त्वमग्ने अयासि। उद्वयं तमसस्परि।
उदुत्यं चित्रम्। वयः सुपर्णाः॥६१॥

पुरोवसुर्हीडिषाता९ सुपर्णाः॥—————[२०]

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः।
 मयि धायि सुवीर्यम्। त्रिशुङ्घमो विभातु मे। आकूत्या
 मनसा सह। विराजा ज्योतिषा सह। यज्ञेन पयसा
 सह। ब्रह्मणा तेजसा सह। क्षत्रेण यशसा सह। सत्येन
 तपसा सह। तस्य दोहमशीमहि। तस्य सुम्नमशीमहि।
 तस्य भक्षमशीमहि। तस्य त इन्द्रेण पीतस्य मधुमतः।
 उपहृतस्योपहृतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सह षट्॥ [२१]

यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णा च। असुक्कानाहुतिश्च।
 अशनया च पिपासा च। सेदिश्वामतिश्च। एतास्ते अग्ने
 घोरास्तनुवः। ताभिरमुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं
 द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्त्रिक् स्रीहितिश्च स्त्रिहितिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च
 भीमा च। सदाम्नी सेदिरनिरा। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवः।
 ताभिरमुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। निलिम्पश्च विलिम्पश्च
 विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उग्रश्च धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। सहस्रहाश्च

सहमानश्च सहस्वाङ्श्च सहीयाङ्श्च। एत्य प्रेत्य
विक्षिपः॥६६॥

[२५]

अहोरात्रे त्वोदीरयताम्। अर्धमासास्त्वोदीं जयन्तु।
मासास्त्वा श्रपयन्तु। ऋतवस्त्वा पचन्तु। संवत्सरस्त्वा
हन्त्वसौ॥६७॥

[२६]

खट् फट् जहि। छिन्धी भिन्धी हन्धी कट्। इति वाचः
क्रूराणि॥६८॥

[२७]

विगा इन्द्र विचरन्त्स्पाशयस्व। स्वपन्तमिन्द्र पशुमन्तमिच्छ।
वज्रेणामुं बोधय दुर्विदत्रम्। स्वपतोऽस्य प्रहर भोजनेभ्यः।
अग्ने अग्निना संवदस्व। मृत्यो मृत्युना संवदस्व।
नमस्ते अस्तु भगवः। सकृत्ते अग्ने नमः। द्विस्ते
नमः। त्रिस्ते नमः। चतुस्ते नमः। पञ्चकृत्वस्ते नमः।
दशकृत्वस्ते नमः। शतकृत्वस्ते नमः। आसहस्रकृत्वस्ते
नमः। अपरिमितकृत्वस्ते नमः। नमस्ते अस्तु मा मा
हिःसीः॥६९॥

त्रिस्ते नमः सप्त च॥

[२८]

असृन्मुखो रुधिरेणाव्यक्तः। यमस्य दूतः श्वपाद्विधावसि।
गृध्रः सुपर्णः कुणपं निषेवसे। यमस्य दूतः प्रहितो भवस्य

चोभयोः॥७०॥

[२९]

यदेतद्वृकसो भूत्वा। वाग्देव्यभिरायंसि। द्विषन्तं मेऽभिराय।
तं मृत्यो मृत्यवे नय। स आर्त्यार्तिमाच्छतु॥७१॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वकामी। भयेडंको वदति वाचमेताम्।
तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा संविदानौ। शिवामस्मभ्यं कृणुतं
गृहेषु॥७२॥

[३१]

दीर्घमुखि दुरहणु। मा स्म दक्षिणतो वदः। यदि दक्षिणतो
वदद्विषन्तं मेऽव बाधासै॥७३॥

[३२]

इत्थादुलूक आपप्तत्। हिरण्याक्षो अयोमुखः। रक्षसां दूत
आगतः। तमितो नाशयाग्रे॥७४॥

[३३]

यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य। दैवीं वाचं वदसि। द्विषतो नः परावद।
तान्मृत्यो मृत्यवे नय। त आर्त्याऽऽर्तिमाच्छन्तु। अग्निनाऽग्निः
संवदताम्॥७५॥

[३४]

प्रसार्य सुक्थ्यौ पतंसि। सुव्यमक्षि निपेपि च। मेहकस्य
चुनाममत्॥७६॥

[३५]

अत्रिणा त्वा क्रिमे हन्मि। कण्वेन जुमदग्निना।
विश्वावसोर्ब्रह्मणा हतः। क्रिमीणां राजा। अप्येषां
स्थपतिरहतः। अथो माताऽथो पिता। अथो स्थूरा अथो
क्षुद्राः। अथो कृष्णा अथो श्वेताः। अथो आशातिका हताः।
श्वेताभिः सह सर्वे हताः॥७७॥

[३६]

आहूरावद्य। शृतस्य हविषो यथा। तत्सत्यम्। यदमुं यमस्य
जम्भयोः। आदधामि तथा हि तत्। खण्फण्मसि॥७८॥

[३७]

ब्रह्मणा त्वा शपामि। ब्रह्मणस्त्वा शपथेन शपामि। घोरेण त्वा
भृगूणां चक्षुषा प्रेक्षे। रौद्रेण त्वाङ्गिरसां मनसा ध्यायामि।
अघस्य त्वा धारया विद्धामि। अधरो मत्पदस्वाऽसौ॥७९॥

[३८]

उत्तुद शिमिजावरि। तल्पेजे तल्प उत्तुद। गिरी रनु
प्रवेशय। मरीचीरुप सन्नुद। यावदितः पुरस्तादुदयाति
सूर्यः। तावदितोऽमुं नाशय। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं
द्विष्मः॥८०॥

[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽद्धायि
 भुवोऽद्धायि भुवोऽद्धायि। नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णं
 नृम्णायि नृम्णम्। निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि निधाय्यो
 वायि। ए अस्मे अस्मे। सुवर्नं ज्योतीः॥८१॥

[४०]

पृथिवी समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे।
 तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा
 श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा।
 अन्तरिक्षः समित्॥८२॥

तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामहः समिन्धे।
 सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा
 ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। द्यौः समित्।
 तामादित्यः समिन्धे॥८३॥

साऽऽदित्यः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा।
 आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन।
 अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे समिदसि
 सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। अग्ने व्रतपते व्रतं
 चरिष्यामि॥८४॥

तच्छ्रुकेयं तन्मे राध्यताम्। वायो व्रतपत् आदित्य व्रतपते।

व्र॒तानां॑ व्र॒तप॑ते व्र॒तं च॑रिष्यामि। तच्छ॑केयं तन्मे रा॒ध्यता॑म्।
द्यौः स॒मित्। ता॒मादि॑त्यः स॒मिन्धे। साऽऽदि॑त्यः स॒मिन्धे।
ताम॒हः स॒मिन्धे। सा मा॒ स॒मिद्धा। आयु॑षा तेज॑सा॥८५॥

वर्च॑सा श्रि॒या। यश॑सा ब्र॒ह्मव॑र्च॒सेन॑। अ॒न्नाद्ये॑न॒ स॒मिन्ता॑ः॒ स्वाहा॑।
अ॒न्तरि॑क्षः स॒मित्। तां वा॒युः स॒मिन्धे। सा वा॒युः स॒मिन्धे।
ताम॒हः स॒मिन्धे। सा मा॒ स॒मिद्धा। आयु॑षा तेज॑सा।
वर्च॑सा श्रि॒या॥८६॥

यश॑सा ब्र॒ह्मव॑र्च॒सेन॑। अ॒न्नाद्ये॑न॒ स॒मिन्ता॑ः॒ स्वाहा॑। पृ॒थि॒वी
स॒मित्। ताम॒ग्निः स॒मिन्धे। साऽग्नि॑ः स॒मिन्धे। ताम॒हः
स॒मिन्धे। सा मा॒ स॒मिद्धा। आयु॑षा तेज॑सा। वर्च॑सा श्रि॒या।
यश॑सा ब्र॒ह्मव॑र्च॒सेन॑॥८७॥

अ॒न्नाद्ये॑न॒ स॒मिन्ता॑ः॒ स्वाहा॑। प्रा॒जाप॑त्या मे॒ स॒मिद॑सि
स॒पत्न॑क्षय॒णी। भ्रा॒तृव्य॑हा मे॒ऽसि॒ स्वाहा॑। आदि॑त्य
व्र॒तप॑ते व्र॒तम॑चारिषम्। तद॑श॒कं तन्मे॑ऽराधि। वा॒यो
व्र॒तप॑तेऽग्ने॑ व्र॒तप॑ते। व्र॒तानां॑ व्र॒तप॑ते व्र॒तम॑चारिषम्। तद॑श॒कं
तन्मे॑ऽराधि॥८८॥

स॒मित्स॒मिन्धे व्र॒तं च॑रिष्याम्यायु॑षा तेज॑सा वर्च॑सा श्रि॒या यश॑सा ब्र॒ह्मव॑र्च॒सेनाद्यौ च॑॥-[४१]

शं नो॒ वातः॑ प॒वतां॑ मा॒तरि॑श्वा॒ शं न॑स्तपतु सूर्यः॑। अ॒हानि॑शं
भ॑वन्तु नः॒ शः रा॒त्रिः प्र॑तिधीयताम्। श॒मुषा॑ नो व्युच्छ॑तु
श॒मादि॑त्य उदे॑तु नः। शि॒वा नः॒ शन्त॑मा भव सु॒मृडी॒का

सर॑स्वति। मा ते॒ व्यो॑म स॒न्द॒शि। इडा॑यै वास्त्व॑सि
 वास्तु॑मद्वा॑स्तुमन्तो॑ भूयास्म॒ मा वास्तो॑श्छि॒त्स्मह्य॑वास्तुः
 स भूया॑द्यो॒ऽस्मान्द्वेष्टि॑ यं च॒ व॒यं द्विष्मः॑। प्र॒ति॒ष्ठासि॑
 प्रति॑ष्ठावन्तो भूयास्म॒ मा प्र॒ति॒ष्ठाया॑श्छि॒त्स्मह्य॑प्रतिष्ठः स
 भूया॑द्यो॒ऽस्मान्द्वेष्टि॑ यं च॒ व॒यं द्विष्मः॑। आ वा॑त वाहि भेष॑जं
 वि वा॑त वाहि यद्र॑पः। त्व॒ हि वि॒श्वभे॑षजो दे॒वानां॑ दू॒त
 ई॒य॑से। द्वावि॒मौ वा॒तौ वा॒त आ सि॒न्धो॒रा प॑रा॒वतः॑॥८९॥

दक्ष॑ मे अ॒न्य आ॒वातु॑ परा॒न्यो वा॑तु यद्र॑पः। यद्दो॑ वा॑तते
 गृह॑ऽमृत॑स्य नि॒धिर्हि॒तः। ततो॑ नो देहि जी॒वसे॒ ततो॑
 नो धे॑हि भेष॑जम्। ततो॑ नो म॒ह आ॑व॒ह वा॒त आ॑वा॒तु
 भेष॑जम्। श॒म्भूर्म॑यो॒भूर्नो॑ हृ॒दे प्र ण॒ आयू॑ऽषि तारिषत्।
 इन्द्र॑स्य गृहो॑ऽसि॒ तं त्वा॒ प्रप॑द्ये स॒गुः सा॒श्वः। स॒ह यन्मे॒
 अ॒स्ति ते॒न। भूः प्रप॑द्ये भुवः॒ प्रप॑द्ये सुवः॒ प्रप॑द्ये भूर्भुवः॒
 सुवः॒ प्रप॑द्ये वा॒युं प्रप॑द्येऽना॑र्ता दे॒वतां॑ प्रप॑द्येऽश्मा॑नमाख॒णं
 प्रप॑द्ये प्र॒जाप॑तेर्ब्रह्म॒कोशं॑ ब्रह्म॒ प्रप॑द्य॒ ओं प्रप॑द्ये। अ॒न्तरि॑क्षं
 म उ॒र्वन्तरं॑ बृ॒हद॒ग्नयः॑ पर्व॒ताश्च॒ यया॑ वा॒तः स्व॑स्त्या
 स्व॑स्ति॒मान्त॑या॒ स्व॑स्त्या स्व॑स्ति॒मान॑सानि। प्रा॒णापा॑नौ
 मृ॒त्योर्मा॑ पा॒तं प्रा॒णापा॑नौ मा मा॑ हा॒सिष्टं॑ मयि॑ मे॒धां मयि॑
 प्र॒जां मय्य॑ग्नि॒स्तेजो॑ दधातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयीन्द्र॑
 इन्द्रि॒यं द॑धातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयि॑ सूर्यो॑ भ्राजो॑

दधातु॥१०॥

द्युभिर्क्तुभिः परिपातमस्मानरिष्टेभिरश्विना सौभङ्गेभिः। तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः। कया नश्चित्र आ भुवदूती सदावृधः सखा। कया शचिष्ठया वृता। कस्त्वा सत्यो मदानां म॑हिष्ठो मत्सदन्धसः। दृढाचिदारुजे वसु। अभी षु णः सखीनामविता जरितृणाम्। शतं भवास्यूतिभिः। वयः सुपर्णा उपसेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः। अप ध्वान्तमूर्णुहि पृथि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेव बद्धान्॥११॥

शं नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये। शं योरभिस्रवन्तु नः। ईशाना वार्याणां क्षयन्तीश्चरषणीनाम्। अपो याचामि भेषजम्। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन। महे रणाय चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ॥१२॥

आपो जनयथा च नः। पृथिवी शान्ता साऽग्निना शान्ता सा मै शान्ता शुचं शमयतु। अन्तरिक्षं शान्तं तद्वायुना शान्तं तन्मै शान्तं शुचं शमयतु। द्यौः शान्ता साऽऽदित्येन शान्ता सा मै शान्ता शुचं शमयतु। पृथिवी शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिर्द्यौः शान्तिर्दिशः

शान्तिरवान्तरदिशाः शान्तिरग्निः शान्तिर्वायुः शान्तिरादित्यः
 शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः
 शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्गौः शान्तिरजा शान्तिरश्वः शान्तिः
 पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्राह्मणः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः
 शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तयाह॥ शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं
 द्विपदे चतुष्पदे च शान्तिं करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। एह
 श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि
 मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा मा॥ श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा
 प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि मा मा हासिषुः। उदायुषा
 स्वायुषोदोषधीना॥ रसेनोत्पुर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृता॥
 अनु। तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुचरत्। पश्येम शरदः
 शतं जीवेम शरदः शतं नन्दाम शरदः शतं मोदाम
 शरदः शतं भवाम शरदः शत॥ शृण्वाम शरदः शतं
 प्रब्रवाम शरदः शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक्च
 सूर्यं दृशे। य उदंगान्महतोऽर्णवा॥द्विभ्राजमानः सरिरस्य
 मध्यात्स मा वृषभो लोहिताक्षः सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु।
 ब्रह्मणश्चोतन्यसि ब्रह्मण आणी स्थो ब्रह्मण आवपनमसि
 धारितेयं पृथिवी ब्रह्मणा मही धारितमेनेन महदन्तरिक्षं
 दिवं दाधार पृथिवी॥ सदैवां यदहं वेद तदहं धारयाणि
 मा मद्बेदोऽधिविस्मसत्। मेधामनीषे माविशता॥ समीची

भूतस्य भव्यस्यावरुध्यै सर्वमायुरयाणि सर्वमायुरयाणि।
 आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा
 स्तोतृभ्यो महि गोत्रा रुजासि भूयिष्ठभाजो अध ते स्याम।
 ब्रह्म प्रावादिष्म तन्नो मा हासीत्। ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥१३॥

परावर्तो दधातु बद्धां जिन्वथ दृशे सप्त च॥—————[४२]

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
 वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो
 मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो
 मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टां
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
 शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं
 वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
 सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधुं
 मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि मधुमतीं
 देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
 शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥
 दे॒वा वै स॒त्रमा॑सत। ऋ॒द्धि॑परिमितं॒ यश॑स्का॒माः। ते॑ऽब्रुवन्।
 यन्नः॑ प्रथ॒मं यश॑ ऋच्छात्। सर्व॑ेषां न॒स्तत्स॒हास॑दिति। तेषां॑
 कुरु॑क्षेत्रं वेदि॑रासीत्। तस्यै॑ खाण्ड॒वो दक्षि॑णा॒र्द्ध आ॑सीत्।
 तूर्ध॑मुत्तरा॒र्द्धः। प॒री॒णञ्ज॑घना॒र्द्धः। म॒रव॑ उत्क॒रः॥१॥

तेषां॑ म॒खं वैष्ण॑वं यश॑ आर्च्छत्। तन्न्य॑कामयत।
 तेनापा॑क्रामत्। तं दे॒वा अन्वा॑यन्। यशो॑ऽव॒रुरु॑त्स॒मानाः।
 तस्या॑न्वागतस्य। स॒व्याद्ध॑नुरजायत। दक्षि॑णादिष॒वः।
 तस्मा॑दिषुध॒न्वं पु॑ण्यजन्म। य॒ज्ञज॑न्मा हि॥२॥

तमेक॑ऽ सन्तम्। ब॒हवो॑ नाभ्य॑धृष्णुवन्। तस्मा॑देकमिषुध॒न्वि॒न॒म्।
 ब॒हवो॑ऽनिषुध॒न्वा नाभि॑धृष्णुवन्ति। सो॑ऽस्मयत। एकं॑
 मा सन्तं ब॒हवो॑ नाभ्य॑धर्षिषुरिति। तस्य॑ सिष्मि॒याण॑स्य
 तेजो॑ऽपा॑क्रामत्। तद्दे॒वा ओष॑धीषु न्य॑मृजुः। ते श्या॒माका॑
 अभवन्। स्म॒याका॑ वै नामै॒ते॥३॥

तत्स्म॒याका॑नाऽ स्मयाक॒त्वम्। तस्मा॑दीक्षितेनापि॒गृह्यं
 स्मेत॒व्यम्। तेज॑सो धृ॒त्यै। स धनुः॑ प्रति॒ष्कभ्या॑तिष्ठत्। ता
 उप॑दीका अब्रुवन्वरं वृ॒णाम॑हे। अथ॑ व इ॒मं र॑न्धयाम। यत्र॑
 क्व॑ च॒ खना॑म। तद॒पोऽभि॑तृणदामेति। तस्मा॑दुप॒दीका॑ यत्र॑
 क्व॑ च॒ खन॑न्ति। तद॒पोऽभि॑तृन्दन्ति॥४॥

वारै॑वृ॒तः॑ ह्या॑साम्। तस्य॒ ज्याम॑प्या॒दन्। तस्य॒
धनु॑र्वि॒प्रवे॑माणः॒ शिरः॒ उद॑वर्तयत्। तद्वा॒वापृ॑थि॒वी
अनु॑प्रावर्तत। यत् प्रावर्त॑त। तत्प्र॑वर्ग्यस्य प्रवर्ग्य॑त्वम्।
यद्वाँ(४)इत्य॑पतत्। तद्घ॑र्मस्य घ॑र्मत्वम्। म॒ह॒तो
वी॒र्य॑मप॒त्त॒दिति॑। तन्म॑हावी॒रस्य॑ महावी॒रत्वम्॥५॥

यद॒स्याः स॒मभ॑रन्। तत्स॒म्राज्ञः॑ स॒म्रा॒द्वम्। त॑ स्तु॒तं
दे॒वता॑स्त्रे॒धा व्य॑गृह्णत। अ॒ग्निः प्रा॑तः स॒व॒नम्। इन्द्रो॑ मा॒ध्यं
दि॒नः॒ स॒व॒नम्। वि॒श्वेदे॒वास्तृ॑तीयस॒व॒नम्। तेना॑प॒शीर्ष्णा य॒ज्ञेन॑
यज॑मानाः। नाशि॒षोऽवा॑रुन्धत। न सु॒व॒र्गं लो॒कम॑भ्य॒जय॑न्।
ते दे॒वा अ॒श्विना॑वब्रुवन्॥६॥

भि॒षजौ॒ वै स्थः॑। इ॒दं य॒ज्ञस्य॒ शिरः॒ प्रति॑धत्त॒मिति॑।
ताव॑ब्रूतां वरं वृ॒णाव॑है। ग्र॒ह ए॒व ना॒वत्रा॑पि गृह्य॒तामिति॑।
ताभ्या॑मे॒तमा॑श्वि॒नम॑गृह्णन्। तावे॒तद्य॒ज्ञस्य॒ शिरः॒ प्रत्य॑धत्ताम्।
यत्प्र॑वर्ग्यः। तेन॒ स॒शी॑र्ष्णा य॒ज्ञेन॑ यज॑मानाः। अ॒वाशि॒षोऽ
रु॑न्धत। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कम॑जयन्। यत्प्र॑वर्ग्यं प्रवृ॒णक्ति॑।
य॒ज्ञस्यै॒व तच्छि॑रः॒ प्रति॑दधाति। तेन॒ स॒शी॑र्ष्णा य॒ज्ञेन॑
यज॑मानः। अ॒वाशि॒षो रु॑न्धे। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कं ज॑यति।
तस्मा॑दे॒ष आ॑श्वि॒नप्र॑वया इ॒व। यत्प्र॑वर्ग्यः॥७॥

उत्क॑रो ह्येते तृ॒न्दन्ति॑ महावी॒रत्व॑म॒ब्रुव॑न्नजयन्त्स॒प्त च॑॥ ————— [१]

सा॒वि॒त्रं जु॑होति॒ प्रसू॑त्यै। च॒तु॒र्गृ॒हीते॑न जुहोति। च॒तु॒ष्पादः॑

प॒श॒वः। प॒शू॒ने॒वाव॑रुन्धे। च॒त॒स्रो॒ दि॒शः। दि॒क्ष्वे॒व प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑।
छ॒न्दा॑ँ॒सि दे॒वेभ्यो॑ऽप॒क्राम॑न्। न वो॑ऽभा॒गानि॑ ह॒व्यं
व॑क्ष्याम॒ इति॑। तेभ्य॑ ए॒तच्च॑तुर्गृही॒तम॑धारयन्। पु॒रो॒नु॒वा॒क्या॒यै
या॒ज्या॒यै॥८॥

दे॒वता॑यै वष॒ट्कार॑य। यच्च॑तुर्गृही॒तं जु॒होति॑। छ॒न्दा॑ँ॒स्येव॑
तत् प्री॑णाति। तान्य॑स्य प्री॒तानि॑ दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑हन्ति।
ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। हो॒त॒व्यं दी॒क्षित॑स्य॒ गृहा॑(३)इ न
हो॒त॒व्या(३)मि॑ति। ह॒वि॒र्वै दी॑क्षितः। य॒ज्जु॑ह्यात्। ह॒विष्कृ॑तं
यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑दध्यात्। यन्न जु॑ह्यात्॥९॥

य॒ज्ञ॒प॒रुर॒न्तरि॑यात्। य॒जुरे॑व व॒देत्। न ह॒विष्कृ॑तं यज॑मानम॒ग्नौ
प्र॒दधा॑ति। न य॑ज्ञ॒प॒रुर॒न्तरै॑ति। गा॒य॒त्री छ॒न्दा॑ँ॒स्यत्य॑मन्यत।
तस्यै॑ वष॒ट्कारो॑ऽभ्य॒य्य शिरो॑ऽच्छिनत्। तस्यै॑ द्वेधा॒ रसः॑
परा॑पतत्। पृ॒थि॒वीम॒र्द्धः प्रा॑विशत्। प॒शून्म॒र्द्धः। यः पृ॑थि॒वीं
प्रा॑विशत्॥१०॥

स ख॑दि॒रोऽभ॑वत्। यः प॒शून्। सोऽजा॑म्। य॒त्खा॑दि॒र्यभि॑र्भ॒व॑ति।
छ॒न्द॑सामे॒व रसे॑न य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यदौदु॑म्बरी।
ऊ॒र्वा उ॑दुम्ब॒रः। ऊ॒र्जै॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वै॒णवी॑।
ते॒जो वै वे॑णुः॥११॥

तेज॑सै॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वैक॑ङ्क॒ती। भा
ए॒वाव॑रुन्धे। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॑स॒व इत्य॑भि॒माद॑त्ते

प्रसू॑त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनौ॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यु
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्या॑मित्या॒ह य॒त्यै। वज्रं॑ इ॒व वा॑ ए॒षा।
यद॑भिः। अ॒भ्रिर॑सि॒ नारि॑र॒सीत्या॑ह॒ शान्त्यै॑॥१२॥

अ॒ध्वर॑कृ॒द्देवे॑भ्य॒ इत्या॑ह। य॒ज्ञो वा॑ अ॒ध्वरः॑। य॒ज्ञकृ॑द्दे॒वेभ्य॑
इति॑ वा॒वैतदा॑ह। उ॒त्तिष्ठ॑ ब्र॒ह्मण॑स्प॒त॒ इत्या॑ह। ब्र॒ह्मणै॒व
य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽ॒च्छैति॑। प्रै॒तु ब्र॒ह्मण॑स्पति॒रित्या॑ह। प्रेत्यै॒व
य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽ॒च्छैति॑। प्र॒ दे॒व्यैतु॑ सू॒नृते॑त्या॒ह। य॒ज्ञो वै
सू॒नृता॑। अ॒च्छा वी॒रं न॑र्यं प॒ङ्क्ति॑राध॒समित्या॑ह॥१३॥

पाङ्क्तो॑ हि य॒ज्ञः। दे॒वा य॒ज्ञं न॑यन्तु न॒ इत्या॑ह। दे॒वाने॒व य॒ज्ञनि॑यः
कुरु॑ते। दे॒वी द्या॒वापृ॑थि॒वी अ॒नु मे॑ म॒साथा॑मित्या॒ह।
आ॒भ्यामे॒वानु॑मतो य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॑म्भ॒रति॑। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य
म॒खस्य॑ शि॒र इत्या॑ह। य॒ज्ञो वै म॒खः। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य य॒ज्ञस्य॑
शि॒र इति॑ वा॒वैतदा॑ह। म॒खाय॑ त्वा म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्ण
इत्या॑ह। नि॒र्दिश्यै॒वैन॑द्धरति॥१४॥

त्रि॒र्हर॑ति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॑ य॒ज्ञस्य॑
शि॒रः स॑म्भ॒रति॑। तू॒ष्णीं च॑तु॒र्थं ह॑रति। अ॒प॑रि॒मिता॑दे॒व
य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॑म्भ॒रति॑। मृ॒त्ख॒नाद॑ग्रे॒ ह॒रति॑। तस्मा॑न्मृ॒त्ख॒नः
के॒रु॒ण्ये॒तरः॑। इ॒य॒त्यग्र॑ आसी॒रित्या॑ह। अ॒स्यामे॒वाछ॑म्ब॒द्धारं॑
य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॑म्भ॒रति॑। ऊ॒र्जं वा॑ ए॒तं र॑सं पृथि॒व्या
उ॒प॒दी॒का उ॒द्दि॑हन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा संभारो भवति। ऊर्जमेव रसं
पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः।
यद्वल्मीकः। अबधिरो भवति। य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय
वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र पराक्रमत॥१६॥

तत्राद्वियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सौऽद्वियत।
सौऽब्रवीत्। ऊतिं वै मे धा इति। तदूतीकानामूतीकत्वम्।
यदूतीका भवन्ति। यज्ञायैवोतिं दधति। अग्निजा असि
प्रजापते रेत इत्याह। य एव रसः पशून्प्राविशत्॥१७॥

तमेवावरुन्धे। पञ्चैते संभारा भवन्ति। पाङ्क्तो यज्ञः। यावानेव
यज्ञः। तस्य शिरः सम्भरति। यद्गाम्याणां पशूनां चर्मणा
सम्भरेत्। ग्राम्यान्पशूञ्छुचाऽर्पयेत्। कृष्णाजिनेन सम्भरति।
आरण्यानेव पशूञ्छुचार्पयति। तस्मात्समावत्पशूनां
प्रजायमानानाम्॥१८॥

आरण्याः पशवः कर्नीयाश्चसः। शुचा ह्यृताः। लोमतः
सम्भरति। अतो ह्यस्य मेध्यम्। परिगृह्या यन्ति।
रक्षसामपहत्यै। बहवो हरन्ति। अपचितिमेवास्मिन्दधति।
उद्धते सिकतोपोमे परिश्रिते निदधति शान्त्यै। मदन्तीभिरुप
सृजति॥१९॥

तेज एवास्मिन्दधाति। मधु त्वा मधुला करोत्वित्याह।
ब्रह्मणैवास्मिन्तेजो दधाति। यद्गाम्याणां पात्राणां कृपालैः

स॒सृ॒जेत्। ग्रा॒म्याणि॒ पात्रा॑णि शु॒चाऽर्प॑येत्। अ॒र्म॒क॒पा॒लैः
 स॒सृ॒जति॑। ए॒तानि॒ वा अ॑नु॒पजी॒वनी॒यानि॑। तान्ये॒व
 शु॒चा॒र्पय॑ति। श॒र्करा॑भिः स॒सृ॒जति॒ धृत्यै॑। अथो॑ श॒न्त्वाय॑।
 अ॒ज॒लो॒मैः स॒सृ॒जति॑। ए॒षा वा अ॒ग्नेः प्रि॒या त॒नूः। यद॒जा।
 प्रि॒ययै॒वैनं॑ त॒नुवा॒ स॒सृ॒जति॑। अथो॑ तेज॑सा। कृ॒ष्णाजि॒नस्य॑
 लो॒म॑भिः स॒सृ॒जति॑। य॒ज्ञो वै कृ॑ष्णाजि॒नम्। य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञः
 स॒सृ॒जति॑॥ २०॥

य॒ज्याये॒ न जु॑हुयादवि॒शद्वेणुः॑ शान्त्यै॑ प॒ङ्क्तिरा॑ध॒स॒मित्या॑ह॒ हरति॑ दि॒हन्ति॑ प॒राक्र॑म॒तावि॑शत्
 प्र॒जाय॑मानाना॒सृ॒जति॑ श॒न्त्वाया॑द्यौ च॥ [२]

परि॑श्रिते करोति। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सस्य॑ परि॑गृहीत्यै। न कु॒र्वन्न॒भि
 प्रा॑ण्यात्। यत्कु॒र्वन्न॒भि प्रा॑ण्यात्। प्रा॒णाञ्छु॑चा॒र्पयेत्। अ॒प॒हाय॑
 प्रा॑णिति। प्रा॒णानां॑ गोपी॒थाय॑। न प्र॑व॒र्ग्यं चादि॒त्यं चान्तर॑ेयात्।
 यद॑न्तरे॒यात्। दु॒श्च॒र्मा स्यात्॥ २१॥

तस्मा॒न्नान्तरा॑य्यम्। आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। वेणु॑ना करोति।
 तेजो॒ वै वेणुः॑। तेजः॑ प्र॒व॒र्ग्यः। तेज॑सै॒व तेजः॑ स॒म॒र्द्धय॑ति।
 म॒खस्य॑ शिरो॒ऽसीत्या॑ह॒। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः।
 यत्प्र॑व॒र्ग्यः॥ २२॥

तस्मा॑दे॒वमा॑ह॒। य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थ॒ इत्या॑ह॒। य॒ज्ञस्य॑ ह्ये॒ते
 प॒दे। अथो॑ प्रति॑ष्ठित्यै। गा॒य॒त्रेण॑ त्वा॒ छन्द॑सा करो॒मीत्या॑ह॒।
 छन्दो॑भिरे॒वैनं॑ करोति। त्र्यु॒द्धिं करोति॑। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः।

ए॒षां लो॒काना॒माप्त्यै॑। छ॒न्दो॑भिः करोति॥२३॥

वी॒र्यं॑ वै छ॒न्दा॑सि। वी॒र्ये॑णै॒वैनं॑ करोति। य॒जुषा॑ बि॒लं करोति॒
व्यावृ॑त्यै। इ॒यं तं करोति। प्र॒जाप॑तिना य॒ज्ञमु॑खेन॒ सम्मि॑तम्।
इ॒यं तं करोति। य॒ज्ञप॑रुषा॒ सम्मि॑तम्। इ॒यं तं करोति। ए॒ताव॑द्वै
पुरु॑षे वी॒र्यम्॑। वी॒र्यस॑म्मितम्॥२४॥

अ॒प॑रि॒मितं॑ करोति। अ॒प॑रि॒मित॒स्याव॑रुद्धै। प॒रि॒ग्री॒वं
क॑रोति धृ॒त्यै। सूर्य॑स्य॒ हर॑सा श्रा॒येत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैत॑त्।
अ॒श्व॒श॒केन॑ धूपयति। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः स॑यो॒नित्वा॑य।
वृ॒ष्णो अ॒श्वस्य॑ नि॒ष्पद॑सीत्या॑ह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्यो
वृषा॑ऽश्वः। तस्य॒ छ॒न्दा॑सि नि॒ष्पत्॥२५॥

छ॒न्दो॑भिरे॒वैनं॑ धूपयति। अ॒र्चिषे॑ त्वा शो॒चिषे॑ त्वेत्या॑ह। तेजं
ए॒वास्मि॑न्दधाति। वा॒रु॒णोऽभी॑द्धः। मै॒त्रियो॑पैति॒ शान्त्यै॑। सि॒द्ध्यै
त्वेत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैत॑त्। दे॒वस्त्वा॑ स॒वितो॑द्व॒प॒त्वित्या॑ह।
स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒वैनं॑ ब्रह्म॑णा दे॒वता॑भि॒रुद्व॑पति। अ॒प॑द्य॒मानः
पृ॒थि॒व्यामा॑शा दि॒श आ॑पृ॒णेत्या॑ह॥२६॥

तस्मा॑द॒ग्निः सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑ विभा॑ति। उ॒त्तिष्ठ॑ बृ॒हन्म॑वो॒र्ध्वस्तिष्ठ॑
ध्रु॒वस्त्वमि॑त्या॒ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै। ई॒श्वरो॑ वा ए॒षोऽन्यो॑ भवि॑तोः।
यः प्र॑व॒र्ग्यम॒न्वीक्ष॑ते। सूर्य॑स्य॒ त्वा चक्षु॑षाऽन्वी॑क्ष॒ इत्या॑ह।
चक्षु॑षो गोपी॒थाय॑। ऋ॒जवे॑ त्वा सा॒धवे॑ त्वा सु॒क्षित्यै॑ त्वा
भू॒त्यै त्वेत्या॑ह। इ॒यं वा ऋ॒जुः। अ॒न्तरि॑क्ष॒ सा॒धु। अ॒सौ

सुक्षितिः॥२७॥

दिशो भूतिः। इमानेवास्मै लोकान्कल्पयति। अथो
प्रतिष्ठित्यै। इदमहममुमांमुष्यायुणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन
पर्यूहामीत्याह। विशैवेनं पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहति। विशेति
राजन्यस्य ब्रूयात्। विशैवेनं पर्यूहति। पशुभिरिति वैश्यस्य।
पशुभिरेवेनं पर्यूहति। असुर्य पात्रमनाच्छृण्णम्॥२८॥

आच्छृणोति। देवत्राकः। अजक्षीरेणाऽऽच्छृणोति। परमं वा
एतत्पर्यः। यदजक्षीरम्। परमेणैवेनं पयसाऽऽच्छृणोति।
यजुषा व्यावृत्त्यै। छन्दोभिराच्छृणोति। छन्दोभिर्वा एष
क्रियते। छन्दोभिरेव छन्दाऽस्याच्छृणोति। छृन्धि
वाचमित्याह। वाचमेवावरुन्धे। छृन्ध्यूर्जमित्याह।
ऊर्जमेवावरुन्धे। छृन्धि हविरित्याह। हविरेवाकः।
देव पुरश्चर सध्यासन्त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्॥२९॥

स्याद्यत् प्रवर्ग्यश्छन्दोभिः करोति वीर्यसम्मितं छन्दांसि निष्पत्पुणेत्याह
सुक्षितिरनाच्छृणोच्छन्दाऽस्याच्छृणोत्यष्टौ च॥ [३]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामो होतर्धर्ममभिष्टुहीत्याह। एष वा एतर्हि
बृहस्पतिः। यद्वह्म। तस्मा एव प्रतिप्रोच्य प्रचरति।
आत्मनोऽनार्त्यै। यमाय त्वा मखाय त्वेत्याह। एता वा
एतस्य देवताः। ताभिरेवेन५ समर्द्धयति। मदन्तीभिः
प्रोक्षति। तेज एवास्मिन्दधाति॥३०॥

अ॒भि॒पूर्वं प्रोक्ष॑ति। अ॒भि॒पूर्वमे॒वास्मि॒न्तेजो॑ दधाति। त्रिः
प्रोक्ष॑ति। त्र्या॒वृद्धि य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्य॒त्वाय॑। होताऽन्वा॑ह।
रक्ष॑साम॒पंह॑त्यै। अन॑वानम्। प्रा॒णाना॑ २ सन्त॑त्यै। त्रि॒ष्टुभः
स॒तीर्गाय॑त्रीरि॒वान्वा॑ह॥ ३१॥

गा॒य॒त्रो हि प्रा॒णः। प्रा॒णमे॒व यज॑माने दधाति। सन्त॑त॒मन्वा॑ह।
प्रा॒णाना॑म॒न्नाद्य॑स्य सन्त॑त्यै। अथो॑ रक्ष॑साम॒पंह॑त्यै।
यत्प॑रि॒मिता अनु॑ब्रूयात्। प॑रि॒मित॒मव॑रुन्धीत। अ॒प॑रि॒मिता
अन्वा॑ह। अ॒प॑रि॒मित॒स्याव॑रुद्धौ। शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑॥ ३२॥

यत्प्र॑व॒र्ग्यः। ऊ॒र्ङ्मौ॒ञो वे॒दो भव॑ति। ऊ॒र्जे॒व
य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम॑र्द्धयति। प्रा॒णाहु॑तीर्जु॒होति॑। प्रा॒णाने॒व
यज॑माने दधाति। स॒प्त जु॑होति। स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः
प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता
मध्वा॑ऽन॒क्तित्या॑ह॥ ३३॥

तेज॑सै॒वैन॑मनक्ति। पृथि॒वीं तप॑स॒न्नाय॑स्वेति॒ हिर॑ण्य॒मुपा॑स्यति।
अ॒स्या अन॑तिदाहाय। शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।
अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑। प्र॒ल॒वाना॑दी॒प्योपा॑स्यति। दे॒वता॑स्वे॒व
य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। अ॒प्र॑ति॒शीर्णा॑ग्रं भवति।
ए॒तद्व॑र्हि॒रह्यै॑षः॥ ३४॥

अ॒र्चि॑र॒सि शो॒चि॒रसी॑त्याह। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्ब्रह्मव॒र्चसं॑ दधाति।
स॒सी॑दस्व म॒हा २ अ॒सीत्या॑ह। म॒हान् ह्यै॑षः। ब्र॒ह्म॒वादि॑नो

वदन्ति। एते वाव त ऋत्विजः। ये दंश्शपूर्णमासयोः। अथ
कथा होता यजमानायाऽऽशिषो नाशास्तु इति। पुरस्तादाशीः
खलु वा अन्यो यज्ञः। उपरिष्ठादाशीरन्यः॥ ३५॥

अनाधृष्या पुरस्तादिति यदेतानि यजूंष्याहं। शीर्षत एव
यज्ञस्य यजमान आशिषोऽवरुन्धे। आयुः पुरस्तादाह। प्रजां
दक्षिणतः। प्राणं पश्चात्। श्रोत्रमुत्तरतः। विधृतिमुपरिष्ठात्।
प्राणानेवास्मै समीचो दधाति। ईश्वरो वा एष
दिशोऽनून्मदितोः। यं दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति॥ ३६॥

मनोरश्वासि भूरिपुत्रेतीमामभिमृशति। इयं वै मनोरश्वा
भूरिपुत्रा। अस्यामेव प्रतितिष्ठत्यनुन्मादाय। सूपसदा मे
भूया मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। चितः स्थ परिचित
इत्याह। अपंचितिमेवास्मिन्दधाति। शिरो वा एतद्यज्ञस्य।
यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तस्य मरुतो
रश्मयः॥ ३७॥

स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयस्वेत्याह। अमुमेवादित्यं रश्मिभिः
पर्यूहति। तस्मादसावादित्योऽमुष्मिल्लोके रश्मिभिः पर्यूढः।
तस्माद्राजा विशा पर्यूढः। तस्माद्भामणीः संजातैः पर्यूढः।
अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आच्छत्। यद्वैकङ्कताः
परिधयो भवन्ति। भा एवावरुन्धे। द्वादश भवन्ति॥ ३८॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवावरुन्धे। अस्ति

त्रयोदशो मास इत्याहुः। यत्रयोदशः परिधिर्भवति।
तेनैव त्रयोदशं मासमवरुन्धे। अन्तरिक्षस्यान्तर्द्धिरसीत्याहु
व्यावृत्त्यै। दिवं तपसस्त्रायस्वेत्युपरिष्ठाद्धिरण्यमधि निदधाति।
अमुष्या अनतिदाहाय। अथो आभ्यामेवैनमुभयतः
परिगृह्णाति। अरुहन् बिभर्षि सायकानि धन्वेत्याह॥३९॥

स्तौत्येवैनमेतत्। गायत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागतमसीति
ध्वित्राण्यादत्ते। छन्दोभिरेवैनान्यादत्ते। मधु मध्विति धूनीति।
प्राणो वै मधु। प्राणमेव यजमाने दधाति। त्रिः परियन्ति।
त्रिवृद्धि प्राणः। त्रिः परियन्ति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्सम्पद्यन्ते।
षड्वा ऋतवः। ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै घर्मस्य प्रियां
तनुवमाक्रामति। दुश्कर्मा वै स भवति। एष ह वा अस्य प्रियां
तनुवमाक्रामति। यत् त्रिः पुरीत्य चतुर्थं पर्येति। एतां ह
वा अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्कर्माऽभवत्। तस्मात्त्रिः पुरीत्य न चतुर्थं
परीयात्। आत्मनो गोपीथाय। प्राणा वै ध्वित्राणि।
अव्यतिषङ्गं धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृत्यै। विनिषद्य
धून्वन्ति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य
लोकस्य समष्ट्यै। सर्वतो धून्वन्ति। तस्मादयं सर्वतः
पवते॥४२॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्याहैष उपरिष्ठादाशीरन्यो व्यास्थापयन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञश्चक्राम

समंष्ट्रै द्वे च॥ [४]

अ॒ग्नि॒ष्ट्वा व॒सु॒भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयतु गाय॒त्रेण॒ छन्द॑सेत्याह।
 अ॒ग्नि॒रे॒वैनं॑ व॒सु॒भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयति गाय॒त्रेण॒ छन्द॑सा।
 समा॑रुचि॒तो रो॑चयेत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒माशा॑स्ते। इन्द्र॑स्त्वा
 रु॒द्रैर्दक्षि॑णतो रो॑चयतु त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सेत्याह। इन्द्र॑ ए॒वैनं॑
 रु॒द्रैर्दक्षि॑णतो रो॑चयति त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सा। समा॑रुचि॒तो
 रो॑चयेत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒माशा॑स्ते। वरु॑णस्त्वाऽऽदि॒त्यैः
 प॒श्चाद्रो॑चयतु जा॒गते॑न॒ छन्द॑सेत्याह। वरु॑ण ए॒वैनं॑मादि॒त्यैः
 प॒श्चाद्रो॑चयति जा॒गते॑न॒ छन्द॑सा॥ ४३॥

समा॑रुचि॒तो रो॑चयेत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒माशा॑स्ते। द्यु॒ता॒नस्त्वा
 मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रुत्तरतो रो॑चय॒त्वानु॑ष्टुभेन॒ छन्द॑सेत्याह।
 द्यु॒ता॒न ए॒वैनं॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रुत्तरतो रो॑चय॒त्यानु॑ष्टुभेन॒
 छन्द॑सा। समा॑रुचि॒तो रो॑चयेत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒माशा॑स्ते।
 बृह॑स्पति॒स्त्वा वि॒श्वैर्दे॒वैरु॒परि॑ष्टाद्रोचयतु पा॒ङ्केन॑ छन्द॑सेत्याह।
 बृह॑स्पति॒रे॒वैनं॑ वि॒श्वैर्दे॒वैरु॒परि॑ष्टाद्रोचयति पा॒ङ्केन॑ छन्द॑सा।
 समा॑रुचि॒तो रो॑चयेत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒माशा॑स्ते॥ ४४॥

रो॒चि॒तस्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वेष्व॑सीत्याह। रो॒चि॒तो ह्ये॒ष दे॒वेषु॑।
 रो॒चि॒षी॒याहं म॑नु॒ष्यैष्वि॒त्याह। रोच॑त ए॒वैष म॑नु॒ष्येषु॑। स॒म्रा॑द्धर्म
 रुचि॑तस्त्वं दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒स्यसी॑त्याह।
 रुचि॑तो ह्ये॒ष दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी। रुचि॑तोऽहं
 म॑नु॒ष्यैष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी भू॒यास॒मित्या॑ह।

रुचि॒त ए॒वैष॑ म॒नुष्ये॑ष्वायु॒ष्माऽस्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी
 भ॑वति। रु॒गं॑सि॒ रुचं॑ मयि॒ धेहि॑ मयि॒ रुगि॑त्याह।
 आ॒शिषं॑मे॒वैता॑माशा॒स्ते। तं यदे॒तैर्यजु॑र्भि॒ररो॑चयित्वा। रुचि॒तो
 घ॒र्म इति॑ प्रब्रूयात्। अरो॑चुकोऽध्व॒र्युः स्यात्। अरो॑चुको
 यज॑मानः। अथ॒ यदे॒नमे॒तैर्यजु॑र्भी रोचयित्वा। रुचि॒तो घ॒र्म
 इति॑ प्राह। रोचु॑कोऽध्व॒र्युर्भव॑ति। रोचु॑को यज॑मानः॥४५॥

पश्चाद्रौचयति जागतेन छन्दसा पाङ्केन छन्दसा समारुचितो रौचयेत्याहाशिषमेवैतामाशास्ते
 शास्तेऽष्टौ च॥

[५]

शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत् प्र॑व॒र्ग्यः। ग्री॒वा उ॑प॒सदः॑।
 पु॒रस्ता॑दुप॒सदा॑ प्र॒व॒र्ग्यं प्र॑वृणक्ति। ग्री॒वास्वे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः
 प्र॑ति॒दधा॑ति। त्रिः प्र॑वृणक्ति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व
 लो॒केभ्यो॑ य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽव॑रुन्धे। षट्थ॑सम्प॑द्यन्ते। षड्वा
 ऋ॒तवः॑॥४६॥

ऋ॒तुभ्य॑ ए॒व य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽव॑रुन्धे। द्वा॒दश॑कृत्वः प्र॑वृणक्ति।
 द्वा॒दश॑ मा॒साः सं॒वत्स॑रः। सं॒वत्स॑रादे॒व य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽव॑रुन्धे।
 चतु॑र्विंश॒तिः स॒म्प॑द्यन्ते। चतु॑र्विंश॒तिर॒र्द्धमा॑साः।
 अ॒र्द्धमा॑सेभ्य॑ ए॒व य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽव॑रुन्धे। अथो॒ खलु॑।
 स॒कृदे॒व प्र॑वृज्यः। ए॒कं॒ हि शि॑रः॥४७॥

अ॒ग्नि॒ष्टोमे॑ प्र॑वृणक्ति। ए॒तावा॑न् वै य॒ज्ञः। या॒वा॑न॒ग्नि॒ष्टोमः॑।
 या॒वा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। नो॒क्थ्ये॑ प्र॑वृ॒ज्यात्।
 प्र॒जा वै प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदु॒क्थ्ये॑ प्र॑वृ॒ज्यात्। प्र॒जां प॒शून्स्य॑

निर्दहेत्। विश्वजिति सर्वपृष्ठे प्रवृणक्ति॥४८॥

पृष्ठानि वा अच्युतं च्यावयन्ति। पृष्ठैरेवास्मा अच्युतं च्यावयित्वाऽवरुन्धे। अपश्यं गोपामित्याह। प्राणो वै गोपाः। प्राणमेव प्रजासु वियातयति। अपश्यं गोपामित्याह। असौ वा आदित्यो गोपाः। स हीमाः प्रजा गोपायति। तमेव प्रजानां गोप्तारं कुरुते। अनिपद्यमानमित्याह॥४९॥

न ह्येष निपद्यते। आ च परां च पृथिभिश्चरन्तमित्याह। आ च ह्येष परां च पृथिभिश्चरति। स सध्रीचीः स विषूचीर्वसान् इत्याह। सध्रीचींश्च ह्येष विषूचींश्च वसानः प्रजा अभि विपश्यति। आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तरित्याह। आ ह्येष वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीर्मधु माध्वीभ्यां मधु माधूचीभ्यामित्याह। वासन्तिकावेवास्मा ऋतू कल्पयति। समग्निरग्निना गतेत्याह॥५०॥

ग्रेष्मावेवास्मा ऋतू कल्पयति। समग्निरग्निना गतेत्याह। अग्निर्ह्यैवैषोऽग्निना सङ्गच्छते। स्वाहा समग्निस्तपसा गतेत्याह। पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। धर्ता दिवो विभासि रजसः पृथिव्या इत्याह। शारदावेवास्मा ऋतू कल्पयति॥५१॥

दिवि देवेषु होत्रां यच्छेत्याह। होत्राभिरेवेमाँल्लोकान्त्सन्दधाति। विश्वासां भुवां पत इत्याह। हैमन्तिकावेवास्मा

ऋतू कल्पयति। देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहीत्याह।
 शैशिरावेवास्मां ऋतू कल्पयति। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ
 देवायुवमित्याह। या वै मेध्या वाक्। सा तपोजाः।
 तामेवावरुन्धे॥५२॥

गर्भो देवानामित्याह। गर्भो ह्येष देवानाम्। पिता
 मतीनामित्याह। प्रजा वै मतर्यः। तासामेष एव पिता। यत्
 प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। पतिः प्रजानामित्याह। पतिर्ह्येष
 प्रजानाम्। मतिः कवीनामित्याह॥५३॥

मतिर्ह्येष कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ
 स९ सूर्येणारुक्तेत्याह। अमुं चैवादित्यं प्रवर्ग्यं च
 स९शास्ति। आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असीत्याह।
 आशिषमेवैतामाशास्ते। पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह।
 बोधयत्येवैनम्। न वै तेऽवकाशा भवन्ति। पत्न्यै दशमः।
 नव वै पुरुषे प्राणाः॥५४॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो दशाक्षरा
 विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। यज्ञस्य
 शिरोऽच्छिद्यत। तद्देवा होत्राभिः प्रत्यदधुः। ऋत्विजोऽवेक्षन्ते।
 एता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥५५॥

रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत।
 प्रजानां९ सृष्ट्यै। रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो

वर्षति। वर्षुकः पर्जन्यो भवति। सं प्रजा एधन्ते।
रुचितमवेक्षन्ते। रुचितं वै ब्रह्मवर्चसम्। ब्रह्मवर्चसिनो
भवन्ति॥५६॥

अधीयन्तोऽवेक्षन्ते। सर्वमायुर्यन्ति। न पत्यवेक्षेत।
यत्पत्यवेक्षेत। प्रजायेत। प्रजां त्वस्यै निर्दहेत्। यन्नावेक्षेत।
न प्रजायेत। नास्यै प्रजां निर्दहेत्। तिरस्कृत्य यजुर्वाचयति।
प्रजायते। नास्यै प्रजां निर्दहति। त्वष्टीमती ते सपेयेत्याह।
सपाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते॥५७॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणक्त्यनिपद्यमानमित्याह गतेत्याह शारदावेवास्मां ऋतू कल्पयति
रुन्धे कवीनामित्याह प्राणाः प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चत्वारि च॥—————[६]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आददेऽदित्यै
रास्नाऽसीत्याह यजुष्कृत्यै। इड एह्यदित एहि
सरस्वत्येहीत्याह। एतानि वा अस्यै देवनामानि।
देवनामैरेवैनामाह्वयति। असावेह्यसावेह्यसावेहीत्याह।
एतानि वा अस्यै मनुष्यनामानि॥५८॥

मनुष्यनामैरेवैनामाह्वयति। षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः।
ऋतुभिरेवैनामाह्वयति। अदित्या उष्णीषमसीत्याह।
यथायजुरेवैतत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यो वै वत्सः।
पूषा त्वोपावसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतया पशवः॥५९॥

स्वयैवैनं देवतयोपावसृजति। अश्विभ्यां प्रदापयेत्याह।
 अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति।
 यस्ते स्तनः शशय इत्याह। स्तौत्येवैनान्। उस्त्रं घर्मं
 शिःषोस्त्रं घर्मं पाहि घर्मायं शिःषेत्याह। यथा ब्रूयादमुष्मै
 देहीति। तादृगेव तत्। बृहस्पतिस्त्वोपं सीदत्वित्याह॥६०॥

ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनामुपसीदति। दानवः स्थ
 परेव इत्याह। मेध्यानेवैनान्करोति। विष्वग्वृतो लोहितेनेत्याह
 व्यावृत्त्यै। अश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै पिन्वस्व पूष्णे
 पिन्वस्व बृहस्पतये पिन्वस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः
 पिन्वते। इन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेत्याह। इन्द्रमेव
 भागधेयेन समर्द्धयति। द्विरिन्द्रायेत्याह॥६१॥

तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः। गायत्रोऽसि त्रैष्टुभोऽसि
 जागतमसीति शफोपयमानादत्ते। छन्दोभिरेवैनानादत्ते।
 सहोर्जो भागेनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैनं भागमंकः।
 अश्विनौ वा एतद्यज्ञस्य शिरः प्रतिदधतावब्रूताम्।
 आवाभ्यामेव पूर्वाभ्यां वर्षद्वियाता इति। इन्द्राश्विना मधुनः
 सारघस्येत्याह। अश्विभ्यामेव पूर्वाभ्यां वर्षद्वरोति। अथौ
 अश्विनावेव भागधेयेन समर्द्धयति॥६२॥

घर्मं पात वसवो यजता वडित्याह। वसूनेव भागधेयेन
 समर्द्धयति। यद्वषट्कुर्यात्। यातयामाऽस्य वषट्कारः स्यात्। यन्न

वषट्कुर्यात्। रक्षांसि यज्ञं हन्युः। वडित्याह। पुरोक्षमेव
वषट्करोति। नास्य यातयामा वषट्कारो भवति। न यज्ञं
रक्षांसि घ्नन्ति॥६३॥

स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनये जुहोमीत्याह। यो वा
अस्य पुण्यो रश्मिः। स वृष्टिर्निः। तस्मा एवेनं जुहोति।
मधु हविरसीत्याह। स्वदयत्येवेनम्। सूर्यस्य तपस्तपेत्याह।
यथायजुरेवैतत्। द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिगृह्णामीत्याह।
द्यावापृथिवीभ्यामेवेनं परिगृह्णाति॥६४॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामीत्याह। अन्तरिक्षेणैवेनमुपयच्छति।
न वा एतं मनुष्यो भर्तुमर्हति। देवानां त्वा पितृणामनुमतो
भर्तुं शक्यमित्याह। देवैरेवेनं पितृभिरनुमत आदत्ते। वि
वा एनमेतदर्द्धयन्ति। यत्पश्चात्प्रवृज्यं पुरो जुह्वति। तेजोऽसि
तेजोऽनु प्रेहीत्याह। तेज एवास्मिन्दधाति। दिविस्पृङ्गा
मां हिंसीरन्तरिक्षस्पृङ्गा मां हिंसीः पृथिविस्पृङ्गा मां
हिंसीरित्याहाहिंसायै॥६५॥

सुवरसि सुवर्मे यच्छ दिवं यच्छ दिवो मां पाहीत्याह।
आशिषमेवैतामाशास्ते। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
आत्मा वायुः। उद्यत्य वातनामान्याह। आत्मन्नेव यज्ञस्य
शिरः प्रतिदधाति। अनवानम्। प्राणानां सन्तत्यै।
पश्चाह॥६६॥

पाङ्क्तौ य॒ज्ञः। यावाने॒व य॒ज्ञः। तस्य॒ शिरः॒ प्रति॑दधाति। अ॒ग्नये॑
 त्वा वसु॑मते॒ स्वाहे॑त्याह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्नि॑र्वसु॒मान्।
 तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। सोमा॑य त्वा रु॒द्रव॑ते॒ स्वाहे॑त्याह।
 च॒न्द्रमा॒ वै सोमो॑ रु॒द्रवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। वरु॑णाय
 त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते॒ स्वाहे॑त्याह॥६७॥

अ॒प्सु वै वरु॑ण आ॒दि॒त्यवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।
 बृ॒हस्प॑तये॒ त्वा वि॒श्वदै॑व्यावते॒ स्वाहे॑त्याह। ब्र॒ह्म वै
 दे॒वानां॑ बृ॒हस्प॑तिः। ब्र॒ह्मणै॒वैनं॑ जुहोति। स॒वित्रे॑ त्व॒र्भुम॑ते
 वि॒भुम॑ते॒ प्रभु॑मते॒ वाज॑वते॒ स्वाहे॑त्याह। स॒वत्स॑रो वै
 स॒वित॑र्भु॒मान् वि॒भुमान्प्र॑भु॒मान् वाज॑वान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑
 जुहोति। य॒माय॒ त्वाऽङ्गि॑रस्वते पि॒तृम॑ते॒ स्वाहे॑त्याह। प्रा॒णो
 वै य॒मोऽङ्गि॑रस्वा॒म्पितृ॑मान्॥६८॥

तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो जुहोति।
 द॒श स॒म्पद्य॑न्ते। द॒शाक्ष॑रा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्।
 वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मवरु॒न्धे। रौहि॑णाभ्यां॒ वै दे॒वाः सु॑व॒र्गं
 लो॒कमा॑यन्। तद्रौहि॑णयो॒ रौहि॑ण॒त्वम्। यद्रौहि॑णौ भव॑तः।
 रौहि॑णाभ्यामे॒व तद्य॑ज॒मानः॑ सुव॒र्गं लो॒कमे॑ति। अ॒ह॒ज्योतिः॑
 के॒तुना॑ जुष॒ताꣳ सु॒ज्योति॒ज्योति॑षाꣳ स्वाहा रा॒त्रिज्योतिः॑
 के॒तुना॑ जुष॒ताꣳ सु॒ज्योति॒ज्योति॑षाꣳ स्वाहे॑त्याह।
 आ॒दि॒त्यमे॒व तद॑मु॒ष्मिलो॑केऽह्ना॑ प॒रस्ता॑दाधार। रा॒त्रिया॑

अवस्तात्। तस्मादसावादित्योऽमुष्मिल्लोकेऽहोरात्राभ्यां
धृतः॥६९॥

मनुष्यनामानि पशवः सीदत्वित्याहेन्द्रायेत्याहर्द्धयति घ्नन्ति गृह्णात्यहिंसायै पञ्चाऽहादित्यवन्ते
स्वाहेत्याह पितृमानेति चत्वारि च॥ [७]

विश्वा आशा दक्षिणसदित्याह। विश्वानेव देवान्ग्रीणाति।
अथो दुरिष्ट्या एवैनं पाति। विश्वां देवानयाडिहेत्याह।
विश्वानेव देवान्भागधेयेन समर्द्धयति। स्वाहाकृतस्य घर्मस्य
मधोः पिबतमश्विनेत्याह। अश्विनावेव भागधेयेन समर्द्धयति।
स्वाहाऽग्नये यज्ञियाय शं यजुर्भिरित्याह। अभ्येवैनं धारयति।
अथो हविरेवाकः॥७०॥

अश्विना घर्मं पातं हार्दिवानमहर्दिवभिर्रूतिभिरित्याह।
अश्विनावेव भागधेयेन समर्द्धयति। अनुं वां द्यावापृथिवी
मंसातामित्याहानुमत्यै। स्वाहेन्द्राय स्वाहेन्द्रावडित्याह।
इन्द्राय हि पुरो हूयते। आश्राव्याह घर्मस्य यजेति।
वषट्कृते जुहोति। रक्षसामपहत्यै। अनुयजति स्वगाकृत्यै।
घर्ममपातमश्विनेत्याह॥७१॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। अनुं वां द्यावापृथिवी
अमंसातामित्याहानुमत्यै। तं प्राव्यं यथावण्णमो दिवे
नमः पृथिव्या इत्याह। यथायजुरेवैतत्। दिविधा इमं यज्ञं
यज्ञमिमं दिविधा इत्याह। सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति। दिवं

गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छेत्याह। एष्वैवेनं लोकेषु
प्रतिष्ठापयति। पञ्च प्रदिशो गच्छेत्याह॥७२॥

दिक्ष्वैवेनं प्रतिष्ठापयति। देवान्धर्मपान्गच्छ पितृन्धर्मपान्गच्छे-
त्याह। उभयैष्वैवेनं प्रतिष्ठापयति। यत्पिन्वते। वर्षषुकः
पर्जन्यो भवति। तस्मात्पिन्वमानः पुण्यः। यत्प्राङ्पिन्वते।
तद्देवानाम्। यदक्षिणा। तत्पितृणाम्॥७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुदङ्। तद्रुद्राणाम्।
प्राञ्चमुदञ्चं पिन्वयति। देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा
अनु दिशः पिन्वयति। सर्वा दिशः समेधन्ते। अन्तःपरिधि
पिन्वयति॥७४॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिहूर्जे पीपिहीत्याह।
इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। यजमानाय पीपिहीत्याह।
यजमानायैवेतामाशिषमाशास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहीत्याह।
आत्मन एवेतामाशिषमाशास्ते। त्विष्यै त्वा द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय
त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। धर्मासि सुधर्मा मे
न्यस्मे ब्रह्माणि धारयेत्याह॥७५॥

ब्रह्मन्नेवेनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति
यद्यभिचरेत्। अमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थं
गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैव सह निरर्थं
गमयति। पूष्णे शरसे स्वाहेत्याह। या एव देवता हुतभागाः।

ताभ्यं ए॒वैनं॑ जुहोति। ग्रा॒वभ्यः॑ स्वाहेत्या॑ह। या ए॒वान्तरिक्षे॑
वाचः॑॥ ७६॥

ताभ्यं ए॒वैनं॑ जुहोति। प्र॒तिरे॒भ्यः॑ स्वाहेत्या॑ह। प्रा॒णा वै
दे॒वाः प्र॒तिराः॑। तेभ्यं ए॒वैनं॑ जुहोति। द्या॒वापृ॒थिवी॒भ्यां॑
स्वाहेत्या॑ह। द्या॒वापृ॒थिवी॒भ्यामे॒वैनं॑ जुहोति। पि॒तृभ्यो॑
घ॒र्मपे॒भ्यः॑ स्वाहेत्या॑ह। ये वै यज्वा॑नः। ते पि॒तरौ॑ घ॒र्मपाः॑।
तेभ्यं ए॒वैनं॑ जुहोति॥ ७७॥

रु॒द्राय॑ रु॒द्रहो॑त्रे स्वाहेत्या॑ह। रु॒द्रमे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति।
स॒र्वतः॑ स॒मन॑क्ति। स॒र्वत॑ ए॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। उद॑श्च॒
नि॒रस्य॑ति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑ दिक्। स्वा॒यामे॒व दि॒शि रु॒द्रं
नि॒रव॑दयते। अ॒प उ॒पस्पृ॑शति मे॒ध्यत्वा॑य। ना॒न्वीक्षे॑त।
यद॒न्वीक्षे॑त॥ ७८॥

चक्षु॑रस्य प्र॒मायु॑कं स्यात्। तस्मा॒न्नान्वी॑क्ष्यः। अ॒पी॒परो॑
माऽहो॑ रा॒त्रियै॑ मा पा॒ह्येषा॑ ते अ॒ग्ने स॒मि॒त्तया॑ स॒मि॒ध्य॒स्वायु॑र्मे
दा॒ वर्च॑सा माऽऽ॒ञ्जीरि॑त्या॑ह। आ॒युरे॒वास्मि॒न्वर्चो॑ दधाति।
अ॒पी॒परो॑ मा॒ रा॒त्रिया॑ अ॒हो मा॑ पा॒ह्येषा॑ ते अ॒ग्ने
स॒मि॒त्तया॑ स॒मि॒ध्य॒स्वाऽऽयु॑र्मे दा॒ वर्च॑सा माऽऽ॒ञ्जीरि॑त्या॑ह।
आ॒युरे॒वास्मि॒न्वर्चो॑ दधाति। अ॒ग्नि॒ज्योति॒ज्योति॑र॒ग्निः
स्वाहा॑ सूर्यो॑ ज्योति॒ज्योतिः॑ सूर्यः॑ स्वाहेत्या॑ह।
य॒थाय॑जु॒रेवै॑तत्। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। हो॒त॒व्यम॑ग्नि॒होत्रा॑(३)न्न

होत॒व्या(३)मिति॥७९॥

यद्यजु॑षा जुहु॒यात्। अय॑थापूर्व॒माहु॑ती जुहु॒यात्। यन्न
जुहु॒यात्। अ॒ग्निः परा॑भवेत्। भूः स्वाहेत्ये॒व होत॒व्यम्।
यथा॒पूर्वमाहु॑ती जुहोति॑। नाग्निः परा॑भवति। हु॒तः ह॒विर्मधु॑
ह॒विरित्या॑ह। स्व॒दय॑त्ये॒वैनम्। इन्द्र॑तमे॒ऽग्रावि॑त्याह॥८०॥

प्रा॒णो वा इन्द्र॑तमो॒ऽग्निः। प्रा॒ण ए॒वैन॑मिन्द्र॑तमे॒ऽग्नौ जु॑होति।
पि॒ता नो॑ऽसि॒ मा मा॑ हि॒ःसीरि॑त्या॒हाहि॑सायै। अ॒श्याम॑
ते दे॒व घ॑र्म॒ मधु॑मतो॒ वाज॑वतः॒ पितु॑मत॒ इत्या॑ह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॒स्ते। स्व॒धावि॑नो॒ऽशी॑महि॒ त्वा मा मा॑
हि॒ःसीरि॑त्या॒हाहि॑सायै। तेज॑सा॒ वा ए॒ते व्य॑ध्यन्ते। ये
प्र॒वर्ग्ये॑ण॒ चर॑न्ति। प्राश्न॑न्ति। तेज॑ ए॒वात्म॑न्द॒धते॥८१॥

सं॒वत्स॑रं न मा॒ःसम॑श्जीयात्। न रा॒मामु॑पेयात्। न मृ॒न्मये॑न
पि॒बेत्। नास्य॑ रा॒म उच्छि॑ष्टं पि॒बेत्। तेज॑ ए॒व तत्स॑ःश्यति।
दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः। वि॒भ्राजि॑
सौ॒र्ये ब्र॑ह्म॒सन्त्य॑दधत। यत्किं च॑ दि॒वाकी॑र्त्यम्। तदे॒तेनै॒व
व्र॒तेना॑गोपायत्। तस्मा॑दे॒तद्व्र॑तं चा॒र्यम्। तेज॑सो गोपी॒थाय॑।
तस्मा॑दे॒तानि॒ यजू॑षि वि॒भ्राजः॑ सौ॒र्यस्ये॑त्याहुः। स्वाहा॑ त्वा
सू॒र्यस्य॑ र॒श्मिभ्य॑ इति॑ प्रा॒तः स॑सा॒दय॑ति। स्वाहा॑ त्वा
नक्ष॑त्रेभ्य॑ इति॑ सा॒यम्। ए॒ता वा ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभि॑रे॒वैन॑ः
सम॑र्द्धयति॥८२॥

अ॒क॒र॒श्चि॒नेत्या॑ह॒ प्र॒दि॒शो॑ ग॒च्छे॒त्या॑ह॒ पि॒तृ॒णाम॑न्तःप॒रि॒धि॒ पि॒न्व॒यति॑ धा॒र॒येत्या॑ह॒ वा॒चो॑ घ॒र्म॒पा॒स्तेभ्य॑
ए॒वैनं॑ जु॒होत्य॒न्वी॒क्षेत् हो॒त॒व्या॑(३)मि॒त्य॒ग्रा॒वि॒त्या॑ह॒ द॒धते॑ऽगो॒पा॒यत्स॒ च॥—————[८]

घ॒र्म॒ या ते॑ दि॒वि शु॒गि॒ति॑ ति॒स्र आ॒हु॒ती॒र्जु॒होति॑।
छ॒न्दो॑भि॒रे॒वा॒स्यै॒भ्यो लो॒के॒भ्यः शु॒च॒म॒व॑ यज॒ते। इ॒य॒त्य॒ग्रे
जु॒होति॑। अ॒थे॒य॒त्य॒थे॒य॒ति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒नु
नो॒ऽद्या॒नु॒म॒ति॒रि॒त्या॒हा॒नु॒म॒त्यै। दि॒व॒स्त्वा पर॒स्पा॒या
इ॒त्या॑ह॒। दि॒व ए॒वेमाँ॑लो॒का॒न्दा॑धा॒र। ब्र॒ह्म॑ण॒स्त्वा पर॒स्पा॒या
इ॒त्या॑ह॥८३॥

ए॒ष्वे॒व लो॒केषु॑ प्र॒जा दा॑धा॒र। प्रा॒ण॒स्य॑ त्वा पर॒स्पा॒या
इ॒त्या॑ह॒। प्र॒जा॒स्वे॒व प्रा॒णा॒न्दा॑धा॒र। शि॒रो वा ए॒तद्य॒ज्ञ॒स्य॑।
य॒त्प्र॑व॒र्ग्यः। अ॒सौ ख॒लु वा आ॑दि॒त्यः प्र॑व॒र्ग्यः। तं यद॑क्षि॒णा
प्र॒त्यश्च॑मुद॑श्चमुद्वा॒सय॑त्। जि॒ह्वां य॒ज्ञ॒स्य शि॒रो ह॑रेत्।
प्राश्च॑मुद्वा॒सय॑ति। पु॒रस्ता॑दे॒व य॒ज्ञ॒स्य शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति॥८४॥

प्राश्च॑मुद्वा॒सय॑ति। तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्यः पु॒रस्ता॑दुदे॒ति।
श॒फो॒प॒य॒मा॒न्ध॒वि॒त्रा॑णि॒ धृ॒ष्टी॒ इत्य॒न्वव॑हर॒न्ति। सा॒त्मा॑न॒मे॒वैन॒ः
स॒त॒नुं करो॑ति। सा॒त्माऽमु॑ष्मिँ॒लो॒के भ॑वति। य ए॒वं वे॒दा
औ॒दु॒म्ब॒राणि॑ भव॒न्ति। ऊ॒र्वा उ॑दु॒म्बरः॑। ऊ॒र्जमे॒वाव॑रु॒न्धे।
व॒र्त्म॑ना॒ वा अ॒न्वि॒त्य॥८५॥

य॒ज्ञः र॒क्षाँ॑सि जिघाँ॑स॒न्ति। साम्ना॑ प्र॒स्तो॒ताऽन्व॑वैति।
साम॑ वै र॒क्षो॒हा। र॒क्ष॑साम॒प॒ह॒त्यै। त्रि॒र्नि॒ध॒न॒मुपै॑ति। त्रयं॑ इ॒मे

लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॒ रक्षा॒ऽस्यप॑हन्ति। पुरु॑षः पुरु॑षो
नि॒धन॒मुपै॑ति। पुरु॑षः पुरु॑षो हि र॑क्ष॒स्वी। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै॥८६॥

यत्पृ॑थि॒व्यामु॑द्वा॒सये॑त्। पृ॒थि॒वी२ शु॒चाऽर्प॑येत्। यद॒प्सु। अ॒पः
शु॒चा॒र्पये॑त्। यदोष॑धीषु। ओष॑धीः शु॒चाऽर्प॑येत्। यद्वन॒स्पति॑षु।
वन॒स्पती॑ञ्छु॒चा॒र्पये॑त्। हिर॑ण्यं नि॒धायो॑द्वा॒सय॑ति। अ॒मृतं॒ वै
हिर॑ण्यम्॥८७॥

अ॒मृतं॒ ए॒वैनं॒ प्रति॑ष्ठापयति। व॒ल्गुर॑सि शं यु॒धाया॒ इति॒
त्रिः प॑रिषि॒ञ्चन्य॑र्येति। त्रि॒वृ॒द्धा अ॒ग्निः। यावा॑ने॒वाग्निः।
तस्य॒ शुच॑२ शमयति। त्रिः पुनः॒ पर्य॑ति। षट्त्स॒म्प॑द्यन्ते।
षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुभि॑रे॒वास्य॒ शुच॑२ शमयति। चतुः
स्र॒क्तिर्नाभि॑र्ऋ॒तस्ये॒त्याह॑॥८८॥

इ॒यं वा ऋ॒तम्। तस्या॑ ए॒ष ए॒व नाभिः॑। यत् प्र॑व॒र्ग्यः।
तस्मा॑दे॒वमा॑ह। स॒दो वि॒श्वायु॑रि॒त्याह॑। स॒दो ही॑यम्। अप॒ द्वेषो॑
अप॒ ह्वर॑ इ॒त्याह॑ भ्रातृ॒व्याप॑नुत्यै। घ॒र्मैत॑त्तेऽन्न॑मे॒तत्पु॑री॒षमि॑ति
द॒ध्ना म॑धुमि॒श्रेण॑ पू॒रय॑ति। ऊ॒र्ग्व्वा अ॒न्नाद्यं॒ दधि॑।
ऊ॒र्जैवैन॑म॒न्नाद्यै॑न॒ सम॑र्द्धयति॥८९॥

अन॑शनायुको भवति। य ए॒वं वेद॑। रन्ति॒र्नामा॑सि दि॒व्यो ग॑न्ध॒र्व
इ॒त्याह॑। रू॒पमे॒वास्यै॒तन्म॑हि॒मान॒२ रन्ति॑ ब॒न्धुतां॒ व्याच॑ष्टे।
सम॑हमायु॒षा सं प्रा॑णेने॒त्याह॑। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॒स्ते। व्य॑सौ
योऽस्मा॑न्देष्टि॒ यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्म इ॒त्याह॑। अ॒भिचा॑र ए॒वास्यै॑षः।

अचि॑क्रद॒द्वृषा॑ हरि॒रित्या॑ह। वृषा॑ ह्येषः॥१०॥

वृषा॑ हरिः॑। म॒हान्मि॒त्रो न द॑र्श॒त इत्या॑ह। स्तौत्ये॒वैन॑मे॒तत्।
चिद॑सि॒ समु॒द्रयो॑निरित्या॑ह। स्वामे॒वैनं॑ योनिं॑ गमयति।
नम॑स्ते अस्तु॒ मा मां हि॑ःसी॒रित्या॑हाहि॑ःसायै। वि॒श्वाव॑सुः
सोम॑ गन्ध॒र्वमित्या॑ह। यदे॒वास्य॑ क्रि॒यमा॑णस्यान्त॒र्यन्ति॑।
तदे॒वास्यै॒तेना॑ प्याययति। वि॒श्वाव॑सुर॒भि तन्नो॑ गृणा॒त्वित्या॑ह॥११॥

पूर्वमे॒वोदि॑तम्। उत्त॑रेणा॒भि गृ॑णाति। धियो॑ हिन्वा॒नो धिय॑ इन्नो
अव्या॒दित्या॑ह। ऋतू॒नेवास्मै॑ कल्पयति। प्राऽऽसां॑ गन्ध॒र्वो
अ॒मृता॑नि वोच॒दित्या॑ह। प्रा॒णा वा अ॒मृताः॑। प्रा॒णाने॒वास्मै॑
कल्पयति। ए॒तत्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वो दे॒वानु॑पा॒गा इत्या॑ह। दे॒वो
ह्येष॑ सं दे॒वानु॑पैति। इ॒दम॒हं म॑नु॒ष्यो म॑नु॒ष्या॑नित्या॑ह॥१२॥

म॒नु॒ष्यो हि। ए॒ष स॑न्म॒नु॒ष्या॑नु॒पैति॑। ई॒श्वरो॑ वै
प्र॒व॒र्ग्यमु॒द्वास॑यन्। प्र॒जां प॒शून्त्सो॑मपी॒थम॑नु॒द्वासः॑ सोमं
पी॒थानु॑मेहि। स॒ह प्र॒जया॑ स॒ह रा॒यस्पोषे॑णेत्या॑ह। प्र॒जामे॒व
प॒शून्त्सो॑मपी॒थमा॑त्मन्धत्ते। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॑ ओष॒धयः॑
स॒न्त्वित्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते। दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै
भूया॑सुर्यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॒ यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्म इत्या॑ह।
अ॒भि॒चार॑ ए॒वास्यै॑षः। प्र॒ वा ए॒षोऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वते। यः
प्र॒व॒र्ग्यमु॒द्वास॑यति। उ॒दुत्यं चि॒त्रमि॑ति॒ सौरी॑भ्या॒मृग्भ्या॑ पु॒नरे॒त्य॒

गार्हपत्ये जुहोति। अयं वै लोको गार्हपत्यः। अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति। असौ खलु वा आदित्यः सुवर्गो लोकः। यत्सौरी भवतः। तेनैव सुवर्गाल्लोकात्रैति॥१३॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह दधात्यन्वित्यं रक्षस्वी रक्षसामपहत्यै वै हिरण्यमाहर्द्धयति ह्येष गृणात्वित्याह मनुष्यानित्याहास्येषां ऽष्टौ च॥ [९]

प्रजापतिं वै देवाः शुक्रं पयोऽदुहन्। तदेभ्यो न व्यभवत्। तदग्निर्व्यकरोत्। तानि शुक्रियाणि सामान्यभवन्। तेषां यो रसोऽत्यक्षरत्। तानि शुक्रयजूंष्यभवन्। शुक्रियाणां वा एतानि शुक्रियाणि। सामपयसं वा एतयोरन्यत्। देवानामन्यत्पयः। यद्गोः पयः॥१४॥

तत्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः। तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भिश्चरन्ति। तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव तत्पयसाऽन्नाद्येन समर्द्धयन्ति। एष ह त्वै साक्षात्प्रवर्ग्यं भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वासयेत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥१५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्द्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासयेदन्नकामस्य। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। मुखमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णैव मुखं सन्दधात्यन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि पर्यासते। परि वै तां समां प्रजा वयांस्यस्यासते॥१६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानां गोपीथाय। पुरो
वा पश्चाद्वोद्वासयेत्। पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदेति।
तत्पश्चान्निम्नोचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां
मध्य उद्वासयेत्। अपां वा एतन्मध्याज्ज्योतिरजायत।
ज्योतिः प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥१७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्वासयेत्। एष
वा अग्निर्वैश्वानरः। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानरेणाभि
प्रवर्तयति। औदुम्बर्यां शाखायामुद्वासयेत्। ऊर्वा
उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्धर्मः॥१८॥

इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणमपि दहामीत्याह।
शुचैवास्य प्राणमपि दहति। ताजगार्तिमार्च्छति। यत्र
दर्भा उपदीकसन्तताः स्युः। तदुद्वासयेद्वृष्टिकामस्य। एता
वा अपामनूज्झावर्यो नाम। यद्दर्भाः। असौ खलु वा
आदित्य इतो वृष्टिमुदीरयति। असावेवास्मा आदित्यो वृष्टिं
नियच्छति। ता आपो नियन्ता धन्वना यन्ति॥१९॥

गोः पर्य उत्तरवेदिशंसते स्थापयति घर्मो यन्ति॥—————[१०]

प्रजापतिः सम्प्रियमाणः। सम्राट्त्सम्भृतः। घर्मः प्रवृक्तः।
महावीर उद्वासितः। असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः।
स एतानि नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना।
ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥१००॥

यो वै वसीयाँसं यथानाममुपचरति। पुण्यातिं वै स तस्मै
कामयते। पुण्यातिमस्मै कामयन्ते। य एवं वेद। तस्मादेवं
विद्वान्। घर्म इति दिवाऽऽचक्षीत। सम्राडिति नक्तम्। एते
वा एतस्य प्रिये तनुवौ। एते अस्य प्रिये नामनी। प्रिययैवेनं
तनुवौ॥१०१॥

प्रियेण नाम्ना समर्द्धयति। कीर्तिरस्य पूर्वागच्छति
जनतामायतः। गायत्री देवेभ्योऽपाक्रामत्। तां देवाः
प्रवर्ग्येणैवानु व्यभवन्। प्रवर्ग्येणाप्रुवन्। यच्चतुर्विंशतिकृत्वः
प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। गायत्रीमेव तदनु विभवति। गायत्रीमाप्नोति।
पूर्वाऽस्य जनं यतः कीर्तिर्गच्छति। वैश्वदेवः स संन्नः॥१०२॥
वसंवः प्रवृक्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः
पयस्यानीयमाने। मारुतः कथन्। पौष्ण उदन्तः।
सारस्वतो विष्यन्दमानः। मैत्रः शरो गृहीतः। तेज उद्यतः।
वायुर्हियमाणः। प्रजापतिर्हूयमानो वाग्धुतः॥१०३॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि
नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना। ब्रह्मवादिनो
वदन्ति। यन्मृन्मयमाहुतिं नाश्नुतेऽथ। कस्मादेषोऽश्नुत
इति। वागेष इति ब्रूयात्। वाच्यैव वाचं दधाति॥१०४॥

तस्मादश्नुते। प्रजापतिर्वा एष द्वादशधा विहितः।
यत्प्रवर्ग्यः। यत्प्रागवकाशेभ्यः। तेन प्रजा असृजत।

अ॒व॒का॒शैर्दे॒वासुरा॑न॒सृज॑त। यदूर्ध्वम॑वका॒शेभ्यः॑। तेनान्न॑म-
सृज॑त। अन्नं॑ प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तिर्वा॒वैषः॑॥१०५॥

वृ॒दन्ति॑ त॒नुवा॒ स॒स॒न्नो हू॒यमा॑नो वा॒ग्धु॒तो द॑धात्येषः॥ [११]

स॒वि॒ता भू॒त्वा प्र॑थ॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। तेन॒ कामा॑ः एति।
यद्वि॒तीयेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। अ॒ग्नि॒र्भू॒त्वा दे॒वाने॑ति। यत्तृ॒तीयेऽह॑न्प्र-
वृ॒ज्यते॑। वा॒युर्भू॒त्वा प्रा॒णाने॑ति। यच्च॑तु॒र्थेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑।
आ॒दि॒त्यो भू॒त्वा र॒श्मीने॑ति। यत्प॑ञ्च॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। च॒न्द्रमा॑
भू॒त्वा नक्ष॑त्राण्येति॥१०६॥

यत्ष॒ष्ठेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॑वत्स॒रमे॑ति। यत्स॑प्त॒मेऽह॑न्प्र-
वृ॒ज्यते॑। धा॒ता भू॒त्वा शक्न॑रीमेति। यद॑ष्ट॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑।
बृ॒ह॒स्पति॑र्भू॒त्वा गा॑य॒त्रीमे॑ति। यन्न॑व॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। मि॒त्रो
भू॒त्वा त्रि॒वृतं॑ इ॒माँल्लो॒काने॑ति। यद॑श॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। वरु॑णो
भू॒त्वा वि॒राज॑मेति॥१०७॥

यदे॑काद॒शेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। इन्द्रो॑ भू॒त्वा त्रि॒ष्टुभ॑मेति।
यद्वा॑द॒शेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। सोमो॑ भू॒त्वा सु॒त्यामे॑ति।
यत्पु॒रस्ता॑दुप॒सदा॑ प्रवृ॒ज्यते॑। तस्मा॑दि॒तः परा॑ङ्मूँल्लो॒काः-
स्तप॑न्नेति। यदु॒परि॑ष्टादुप॒सदा॑ प्रवृ॒ज्यते॑। तस्मा॑द॒मुतो॒र्वा-
डि॒माँल्लो॒काःस्तप॑न्नेति। य ए॒वं वेद॑। ऐव त॑पति॥१०८॥

नक्ष॑त्राण्येति वि॒राज॑मेति तपति॥ [१२]

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॑ यजुषा॑ प्र॒जामायु॑र्धनं च॥ ॐ शान्तिः॑
शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

प॒रे॒यु॒वा॑ꣳसं प्र॒वतो॑ म॒हीर॑नु॒ बहु॒भ्यः॑ पन्था॑मनपस्प॒शान॑म्।
वै॒व॒स्व॒त॑ꣳ स॒ङ्ग॒म॒नं॑ जना॑नां य॒मꣳ रा॒जा॒नꣳ ह॒विषा॑
दुव॑स्यत। इ॒दं त्वा॒ वस्त्रं॑ प्रथ॒म॒न्वा॒ग॒न्न॒पै॒त॒दू॒ह॒ यदि॒हा॒बि॒भः॑
पु॒रा। इ॒ष्टा॒पूर्त॑मनु॒ सम्प॑श्य॒ दक्षि॑णां॒ यथा॑ ते द॒त्तं बहु॑धा
वि॒ब॒न्धु॑षु। इ॒मौ यु॑नज्मि ते व॒ह्नी अ॑सु॒नी॒थाय॑ वो॒ढवै॑।
या॒भ्यां य॒मस्य॑ सा॒दे॒नꣳ सु॒कृतां॑ चापि॑ गच्छ॒तात्। पू॒षा
त्वे॒तश्चा॑वयतु॒ प्रवि॑द्वानन॑ष्टप॒शुर्भु॑वनस्य गो॒पाः। स त्वै॒ते॒भ्यः॑
परि॑ददात्पि॒तृ॒भ्योऽग्नि॑र्दे॒वे॒भ्यः॑ सु॒वि॒दत्रै॑भ्यः। पू॒षे॒मा आ॒शा
अनु॑वेद॒ सर्वाः॑ सो अ॒स्माꣳ अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा
अ॒घृ॒णिः॑ सर्व॑वी॒रोऽप्र॑युच्छन्पु॒र ए॒तु प्रवि॑द्वान्॥१॥

आयु॑र्वि॒श्वायुः॑ परि॑पासति त्वा पू॒षा त्वा॑ पातु॒ प्रप॑थे पु॒रस्ता॑त्।
यत्रा॑संते सु॒कृतो॑ यत्र॒ ते य॒युस्तत्र॑ त्वा दे॒वः सं॒वि॒ता द॑धातु।
भु॒वन॑स्य पत इ॒दꣳ ह॒विः। अ॒ग्नये॑ रयि॒मते॑ स्वाहा॑। पु॒रुष॑स्य
सया॑व॒र्यपे॑द॒घानि॑ मृ॒ज्महे॑। यथा॑ नो अत्र॒ नाप॑रः पु॒रा ज॒रस॑
आय॑ति। पु॒रुष॑स्य सया॑व॒रि वि॑ ते प्रा॒णम॑सि स्रसम्। शरी॑रेण
म॒हीमि॑हि॒ स्व॒धये॑हि॒ पि॒तृनु॑पं प्र॒जया॑ऽस्मानि॒हाव॑ह। मै॒वं मा॑ꣳ
स्ता प्रि॑येऽहं दे॒वी स॒ती पि॑तृलो॒कं यदै॑षि। वि॒श्ववा॑रा॒ नभ॑सा॒

संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पर्यसाऽभ्याववृत्स्व॥२॥

इ॒यं ना॒री प॒तिलो॒कं वृ॒णा॒ना नि॒पद्य॑त॒ उप॑ त्वा म॒र्त्य
प्रेत॑म्। वि॒श्वं पु॒रा॒णम॑नु॒ पा॒लय॑न्ती॒ तस्यै॑ प्र॒जां द्रवि॑णं चेह
धे॑हि। उ॒दी॒र्ष्व ना॒र्य॒भि जी॒वलो॒कमि॒तासु॑मे॒तमु॑प॒शेष॑ ए॒हि।
ह॒स्त॒ग्रा॒भस्य॑ दि॒धिषो॑स्त्वमे॒तत्प॒त्यु॒र्जनि॑त्वम॒भि सम्ब॑भूव।
सु॒वर्ण॑ꣳ ह॒स्ता॑दा॒ददा॑ना मृ॒तस्य॑ श्रि॒यै ब्र॒ह्म॒णे तेज॑से॒ बला॑य।
अ॒त्रैव॑ त्वमि॒ह व॒यꣳ सु॒शेवा॒ विश्वाः॒ स्पृधो॑ अ॒भिमा॑ती॒र्जये॑म।
ध॒नुर॑ह॒स्ता॑दा॒ददा॑ना मृ॒तस्य॑ श्रि॒यै क्ष॒त्रायौ॑ज॒से ब॒ला॑य। अ॒त्रैव॑
त्वमि॒ह व॒यꣳ सु॒शेवा॒ विश्वाः॒ स्पृधो॑ अ॒भिमा॑ती॒र्जये॑म। म॒णिꣳ
ह॒स्ता॑दा॒ददा॑ना मृ॒तस्य॑ श्रि॒यै वि॒शे पु॒ष्ट्यै॒ बला॑य। अ॒त्रैव॑
त्वमि॒ह व॒यꣳ सु॒शेवा॒ विश्वाः॒ स्पृधो॑ अ॒भिमा॑ती॒र्जये॑म॥३॥

इ॒मम॑ग्रे चम॒सं मा॒ विजी॑ह॒रः प्रि॒यो दे॒वाना॑मु॒त सो॒म्याना॑म्।
ए॒ष यश्च॑म॒सो दे॒वपा॑न॒स्तस्मि॑न्दे॒वा अ॒मृता॑ मा॒दय॑न्ताम्।
अ॒ग्रेर्व॑र्म॒ परि॒ गोभि॑र्व्ययस्व॒ सं प्रो॑र्णुष्व॒ मेद॑सा॒ पीव॑सा
च। ने॒त्वा धृ॑ष्णु॒रहर॑सा॒ जर्ह॑षा॒णो दध॑द्विधृ॒क्ष्यन्प॑र्यङ्क॒यातै॑।
मै॒नम॑ग्रे॒ विद॑हो॒ माऽभि॑शो॒चो माऽस्य॒ त्वच॑ चि॒क्षिपो॑
मा शरी॑रम्। य॒दा शृ॒तं क॒रवो॑ जा॒तवे॒दोऽथे॑मे॒नं
प्रहि॑णुतात्पि॒तृभ्यः॑। शृ॒तं य॒दा क॒रसि॑ जा॒तवे॒दोऽथे॑मे॒नं
परि॑दत्तात्पि॒तृभ्यः॑। य॒दा ग॒च्छा॒त्यसु॑नी॒तिमे॒ताम॑था॒ दे॒वाना॑
व॒शनी॑र्भवाति। सूर्य॑ ते च॒क्षुर्ग॑च्छतु॒ वात॑मा॒त्मा द्यां च॒

गच्छं पृथिवीं च धर्मणा। अपो वां गच्छु यदि तत्र ते
 हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अजो भागस्तपसा तं
 तपस्व तं ते शोचिस्तपतु तं ते अर्चिः। यास्ते शिवास्तनुवो
 जातवेदस्ताभिर्वहेम५ सुकृतां यत्र लोकाः। अयं वै
 त्वमस्मादधि त्वमेतदयं वै तदस्य योनिरसि। वैश्वानरः पुत्रः
 पित्रे लोककृञ्जातवेदो वहेम५ सुकृतां यत्र लोकाः॥४॥

विद्वानभ्याववृत्स्वाभिमांतीर्जयेम शरीरैश्चत्वारि च॥ [१]

य एतस्य पथो गोप्तारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथो
 रक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथोभिरक्षितारस्तेभ्यः
 स्वाहाऽऽख्यात्रे स्वाहाऽपाख्यात्रे स्वाहाऽभिलालपते
 स्वाहाऽपलालपते स्वाहाऽग्नये कर्मकृते स्वाहा यमत्र
 नाधीमस्तस्मै स्वाहा। यस्त इध्मं जुभरत्सिष्विदानो मूर्धानं
 वात तपते त्वाया। दिवो विश्वस्मात्सीमघायत उरुष्यः।
 अस्मात्त्वमधि जातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः। अग्नये
 वैश्वानराय सुवर्गाय लोकाय स्वाहा॥५॥

य एतस्य त्वत्पञ्च॥ [२]

प्र केतुना बृहता भात्यग्निराविर्विश्वानि वृषभो रौरवीति।
 दिवश्चिदन्तादुप मामुदानं डूपामुपस्थे महिषो ववर्ध। इदं
 त एकं पर ऊत एकं तृतीयैर्न ज्योतिषा संविशस्व।
 संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थे।

नाकै॑ सु॒पर्णमु॒प॒ यत्पत॑न्तः॒ हृ॒दा वेन॑न्तो अ॒भ्यच॑क्षत त्वा।
 हिर॑ण्यपक्षं॒ वरु॑णस्य दू॒तं य॒मस्य॒ योनौ॑ शकु॒नं भु॑र॒ण्युम्।
 अति॑द्रव सारमे॒यौ श्वानौ॑ चतुर॒क्षौ श॒बलौ॑ सा॒धुना॑ प॒था।
 अथा॑ पि॒तृन्सु॑विदत्रा॒ः अपी॑हि य॒मेन॒ ये स॑ध॒मादं॑ म॒दन्ति॑।
 यौ ते॒ श्वानौ॑ यमरक्षि॒तारौ॑ चतुर॒क्षौ प॑थि॒रक्षी॑ नृचक्ष॒सा।
 ताभ्या॑ः राज॒न्परि॑ दे॒ह्येन॑ः स्व॒स्ति चा॑स्मा अनमी॒वं च॑
 धेहि॥६॥

उ॒रु॒णसा॑व॒सुतृ॑पा॒वुलु॑म्ब॒लौ य॒मस्य॑ दू॒तौ च॑रतो॒ वशा॑ः अ॒नु।
 ताव॑स्मभ्यं॒ दृ॒शये॒ सूर्या॑य॒ पुन॑र्दत्ता॒ वसु॑म॒द्येह॑ भ॒द्रम्। सोम॑
 ए॒कैभ्यः॑ पवते घृ॒तमे॒क उ॒पा॑सते। येभ्यो॒ मधु॑ प्र॒धाव॑ति
 ताः॑श्चि॒देवा॑पि गच्छतात्। ये यु॒ध्यन्ते॑ प्र॒धने॑षु शूरा॑सो॒ ये
 त॑नुत्यजः। ये वा॑ स॒हस्र॑दक्षिणा॒स्ताः॑श्चि॒देवा॑पि गच्छतात्।
 तप॑सा॒ ये अ॑नाधृ॒ष्यास्तप॑सा॒ ये सु॒वर्ग॑ताः। तपो॒ ये
 च॑क्रिरे म॒हत्ताः॑श्चि॒देवा॑पि गच्छतात्। अ॒श्मन्व॑ती रेवतीः
 सः॑ र॒भध्व॑मुत्तिष्ठत॒ प्रत॑रता सखायः। अत्रा॑ जहाम॒ ये
 अ॒स॒न्नशे॑वाः शि॒वान् व॒यम॑भि वाजा॒नुत्त॑रेम॥७॥

यद्वै दे॒वस्य॑ स॒वितुः॑ प॒वित्रः॑ स॒हस्र॑धा॒रं वि॑त॒तम॑न्तरि॒क्षे।
 येना॑पु॒नादि॒न्द्रम॑ना॒र्तमा॑र्त्ये॒ तेना॒हं मा॑ः स॒र्वत॑नुं पुनामि। या
 रा॒ष्ट्रात्प॒न्नादप॑ यन्ति शाखा॑ अ॒भि॒मृ॒ता नृ॒पति॑मिच्छ॒मानाः॑।
 धा॒तुस्ताः॑ सर्वाः प॒वने॑न पू॒ताः प्र॒जया॑स्मान्न॒य्या वर्च॑सा॒
 सः॑सृ॒जाथ। उ॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॒ पश्य॑न्तो॒ ज्योति॑रुत्त॑रम्।

दे॒वं दे॒व॒त्रा सूर्य॑म॒गन्म॒ ज्योति॑रुत्त॒मम् । धा॒ता पु॑नातु स॒वि॒ता
पु॑नातु । अ॒ग्नेस्तेज॑सा॒ सूर्य॑स्य॒ वर्च॑सा ॥८॥

धेह्युत्तरेमाद्यौ च ॥ ————— [३]

यन्ते॑ अ॒ग्निम॑म॒न्थाम॒ वृष॑भाये॒व प॑क्त॒वे । इ॒मन्त॑ꣳ श॒मया॑मसि
क्षी॒रेण॑ चोद॒केन॑ च । यन्त्व॑म॒ग्ने स॒मद॑ह॒स्त्वमु॑ निर्वा॒पया॒ पुनः॑ ।
क्या॒म्बूर॑त्र॒ जाय॑तां पाक॒दूर्वा व्य॑ल्कशा । शी॒ति॒के शी॑ति॒काव॑ति
ह्लादु॑के॒ ह्लादु॑कावति । म॒ण्डूक्या॑ सु॒सङ्ग॑मये॒मꣳ स्व॑ग्निꣳ श॒मया॑ ।
शं ते॑ ध॒न्व॒न्या आपः॑ श॒मु ते॑ स॒न्त्व॒नूक्याः॑ । शं ते॑ स॒मुद्रि॑या
आपः॑ श॒मु ते॑ स॒न्तु व॑र्ष्याः । शं ते॑ स्र॒व॒न्ती॒स्त॒नुवे॑ श॒मु ते॑ स॒न्तु
कू॒प्याः॑ । शन्ते॑ नीहा॒रो व॑र्षतु श॒मु पृ॒ष्वाऽव॑शीयताम् ॥९॥

अ॒वं सृ॒ज पु॑न॒र॒ग्ने पि॒तृभ्यो॑ यस्तु आहु॑त॒श्चर॑ति स्व॒धाभिः॑ ।
आयु॑र्व॒सान् उप॑ यातु शेषꣳ सङ्ग॑च्छतां त॒नुवा॑ जातवेदः ।
सङ्ग॑च्छस्व पि॒तृभिः॑ सꣳ स्व॒धाभिः॑ स॒मि॒ष्टापूर्ते॑न॒ पर॑मे
व्यो॑मन् । यत्र॒ भूम्यै॑ वृ॒णसे॑ तत्र॒ गच्छ॑ तत्र॒ त्वा दे॒वः
स॒वि॒ता द॑धातु । यत्ते॑ कृ॒ष्णः श॑कु॒न आ॑तुतोद॒ पिपी॑लः
स॒र्प उ॑त वा श्वाप॑दः । अ॒ग्नि॒ष्टद्वि॒श्वो॒दनृ॑णं कृ॒णोतु॑ सोम॑श्च
यो ब्रा॑ह्म॒णमा॑वि॒वेश॑ । उ॒त्ति॒ष्ठात॑स्त॒नुवꣳ स॒म्भ॑रस्व॒ मेह॑
गात्र॑मव॒हा मा॑ शरी॒रम् । यत्र॒ भूम्यै॑ वृ॒णसे॑ तत्र॒ गच्छ॑ तत्र॒
त्वा दे॒वः स॒वि॒ता द॑धातु । इ॒दं त॒ एकं॑ प॒र ऊ॑त॒ एकं॑
तृती॑येन॒ ज्योति॑षा॒ संवि॑शस्व । सं॒वेश॑नस्त॒नुवै॑ चारु॑रेधि

प्रियो देवानां परमे सधस्थे। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकः कृणुष्व
परमे व्योमन्। यमेन त्वं यम्या संविदानोत्तमं नाकमधि
रोहेमम्। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वे देवस्य सवितुः पवित्रं या
राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु। अस्मात्त्वमधि
जातोऽस्ययं त्वदधिजायताम्। अग्रये वैश्वानराय सुवर्गाय
लोकाय स्वाहा॥१०॥

अवशीयता५ सधस्थे पञ्च च॥ [४]

आयातु देवः सुमनाभिरूतिभिर्यमो हवेह प्रयताभिरक्ता।
आसीदता५ सुप्रयतेह बर्हिष्यूजाय जात्यै मम शत्रुहत्यै।
यमे इव यतमाने यदैतं प्रवाभ्रन्मानुषा देवयन्तः।
आसीदतः५ स्वमु लोकं विदाने स्वासस्थे भवतमिन्दवे
नः। यमाय सोमः५ सुनुत यमाय जुहुता हविः। यमः५
हं यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरङ्कृतः। यमाय घृतवद्धविर्जुहोत
प्र च तिष्ठत। स नो देवेष्वायमदीर्घमायुः प्र जीवसे।
यमाय मधुमत्तमः५ राज्ञे हव्यं जुहोतन। इदं नम ऋषिभ्यः
पूर्वजेभ्यः पूर्वभ्यः पथिकृद्भ्यः॥११॥

योऽस्य कौष्ठ जगतः पार्थिवस्यैक इद्वशी। यमं
भङ्गुश्रवो गाय यो राजानपरोध्यः। यमङ्गाय भङ्गुश्रवो यो
राजानपरोध्यः। येनापो नद्यो धन्वानि येन द्यौः पृथिवी
वृढा। हिरण्यकक्ष्यान् सुधुरान् हिरण्याक्षानयः शफान्।

अश्वाननश्यतो दानं यमो राजाभि तिष्ठति। यमो दाधार
पृथिवीं यमो विश्वमिदं जगत्। यमाय सर्वमित्रस्थे यत्
प्राणद्वायुरक्षितम्। यथा पञ्च यथा षड्यथा पञ्च दशर्षयः।
यमं यो विद्यात्स ब्रूयाद्यथैक ऋषिर्विजानते॥१२॥

त्रिकद्रुकेभिः पतति षडुर्वीरेकमिद्वृहत्। गायत्री
त्रिष्टुप्छन्दांसि सर्वा ता यम आहिता। अहरहर्नयमानो
गामश्वं पुरुषं जगत्। वैवस्वतो न तृप्यति पञ्चभिर्मनवैर्यमः।
वैवस्वतो विविच्यन्ते यमे राजानि ते जनाः। ये
चेह सत्येनेच्छन्ते य उ चानृतवादिनः। ते राजन्निह
विविच्यन्तेऽथा यन्ति त्वामुप। देवाश्च ये नमस्यन्ति
ब्राह्मणाश्चापचित्यति। यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः सम्पिबन्ते
यमः। अत्रा नो विशपतिः पिता पुराणा अनुवेनति॥१३॥

पृथिकृद्भ्यो विजानतेऽनु वेनति॥ [५]

वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि साहस्रमुत्सं शतधारमेतम्।
तस्मिन्नेष पितरं पितामहं प्रपितामहं बिभरत्पिन्वमाने।
द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः।
तृतीयं योनिमनु सञ्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः।
इमं समुद्रं शतधारमुत्संव्यच्यमानं भुवनस्य मध्ये।
घृतं दुहानामदिति जनायाग्रे मा हिंसीः परमे व्योमन्।
अपेतं वीतं वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणा ये च
नूतनाः। अहोभिरद्भिरक्तुभिर्व्यक्तं यमो ददात्ववसानमस्मै।

स॒वि॒तै॒तानि॒ शरी॑राणि पृथि॒व्यै मा॒तुरु॒पस्थ॒ आद॑धे।
तेभि॑र्यु॒ज्यन्ता॒मघ्नि॒याः॥१४॥

शुनं॑ वा॒हाः शुनं॑ ना॒राः शुनं॑ कृष॒तु लाङ्ग॑लम्। शुनं॑ व॒रत्रा
ब॒ध्यन्ता॑ ५ शुन॑मष्टा॒मुदि॑ङ्गय॒ शुना॑सीरा शुन॑म॒स्मासु॑ धत्तम्।
शुना॑सीरावि॒मां वाचं॑ यद्वि॒वि च॑क्र॒थुः पयः॑। तेने॒मामुप॑
सि॒ञ्चत॑म्। सी॒ते व॒न्दा॑महे त्वा॒ऽर्वाची॑ सु॒भगे भ॒वा यथा॑
नः सु॒भगा स॑सि॒ यथा॑ नः सु॒फला स॑सि। स॒वि॒तै॒तानि॒
शरी॑राणि पृथि॒व्यै मा॒तुरु॒पस्थ॒ आद॑धे। तेभि॑रदि॒ते शं भ॑व।
विमु॑च्यध्वम॒घ्नि॒या दे॒व्याना॒ अता॑रिष्म॒ तम॑स॒स्पार॑म॒स्य।
ज्योति॑रापाम॒ सुव॑रगन्म॥१५॥

प्र वा॒ता वा॒न्ति प॒तय॑न्ति वि॒द्युत॒ उदोष॑धीर्जिहते पि॒न्वते॒
सुवः॑। इरा॒ विश्व॑स्मै भुव॑नाय जायते यत्प॒र्जन्यः॑ पृथि॒वी ५
रेत॒साऽव॑ति। यथा॑ य॒माय॑ हार्म्यमव॑प॒न्यञ्च॑ मान॒वाः। ए॒वं
व॑पामि हार्म्यं यथा॑सा॒म जी॒वलो॒के भूर॑यः। चि॒तः स्थ॑ परि॒चितं
ऊ॒र्ध्वचि॑तः श्रय॑ध्वं पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिर्वः साद॑यतु॒ तया॑
दे॒वत॑या। आ॒प्याय॑स्व॒ सन्ते॑॥१६॥

अ॒घ्नि॒या अ॑गन्म स॒त च॑॥—————[६]

उ॒त्ते त॒न्नोमि॑ पृथि॒वीं त्वत्प॑री॒मं लो॒कं नि॒दध॑न्मो अ॒ह ५
रि॒षम्। ए॒ता ५ स्थू॑णा॒ पि॒तरो॑ धार॑यन्तु तेऽत्रा॑ य॒मः
साद॑नात्ते मि॒नोतु॑। उ॒प॑स॒र्प मा॒तरं॒ भूमि॑मे॒तामु॑रु॒व्यच॑सं
पृथि॒वी ५ सु॒शेवा॑म्। ऊ॒र्णम्र॑दा यु॒वति॑र्दक्षि॒णाव॑त्ये॒षा त्वा॑

पातु निर्ऋत्या उपस्थे। उद्धञ्चस्व पृथिवि मा विबाधिथाः
 सूपायनास्मै भव सूपवञ्चना। माता पुत्रं यथासिचाभ्येनं
 भूमि वृणु। उद्धञ्चमाना पृथिवी हि तिष्ठसि सहस्रं मित
 उप हि श्रयन्ताम्। ते गृहासौ मधुश्चुतो विश्वाहास्मै शरणाः
 सन्त्वत्र। एणीर्धाना हरिणीरर्जुनीः सन्तु धेनवः। तिलवत्सा
 ऊर्जमस्मै दुहाना विश्वाहा सन्त्वनपस्फुरन्तीः॥१७॥

एषा ते यमसादने स्वधा निर्धीयते गृहे। अक्षितिर्नाम ते
 असौ। इदं पितृभ्यः प्रभरेम बर्हिर्देवेभ्यो जीवन्त उत्तरं
 भरेम। तत्त्वमारोहासो मेघ्यो भवं यमेन त्वं यम्या संविदानः।
 मा त्वा वृक्षौ सम्बाधिष्ठां मा माता पृथिवि त्वम्। पितृन्
 हि यत्र गच्छास्येधांसं यमराज्ये। मा त्वा वृक्षौ सम्बाधेथां
 मा माता पृथिवी मही। वैवस्वतः हि गच्छासि यमराज्ये
 विराजसि। नळं प्लवमारोहैतं नळेन पथोऽन्विहि। स त्वं
 नळप्लवो भूत्वा सन्तरं प्रतरोत्तरं॥१८॥

सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभ्यः
 पृथिवि शं भव। षड्ढोता सूर्य ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां
 च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वा गच्छ यदि तत्र ते
 हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। परं मृत्यो अनुपरेहि पन्थां
 यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते तै ब्रवीमि मा
 नः प्रजाः रीरिषो मोत वीरान्। शं वातः शः हि ते घृणिः

शमु॑ ते स॒न्त्वोष॑धीः। कल्प॑न्तां मे दि॒शः श॒ग्माः। पृ॒थि॒व्यास्त्वा॑
लो॒के सा॑दयाम्यमुष्य॒ शर्मा॑सि पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादय॑तु तया॑ दे॒वत॑या। अ॒न्तरि॑क्षस्य त्वा दि॒वस्त्वा॑ दि॒शां त्वा॑
नाक॑स्य त्वा पृ॒ष्ठे ब्र॒ध्नस्य॑ त्वा वि॒ष्टपे॑ सादयाम्यमुष्य॒ शर्मा॑सि
पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादय॑तु तया॑ दे॒वत॑या॥१९॥

अ॒पूप॑वा॒न्घृत॑वाऽ॒श्चरु॑रेह सी॑दतू॒त्तभ्रु॑वन् पृ॒थि॒वीं द्या॑मु॒तोपरि॑।
यो॒नि॒कृतः॑ प॒थि॒कृतः॑ सपर्य॑त॒ ये दे॒वानां॑ घृ॒तभा॑गा इ॒ह स्थ॑।
ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा नि॒धीय॑ते गृ॒हेऽसौ॑। द॒शाक्ष॑रा
ता॒ रक्ष॑स्व॒ तां गो॑पायस्व॒ तां ते॑ परि॑ददामि॒ तस्यां॑
त्वा॒ मा द॑भन्पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादय॑तु तया॑
दे॒वत॑या। अ॒पूप॑वा॒ञ्छृत॑वा॒न् क्षी॑रवा॒न्दधि॑वा॒न्मधु॑माऽ॒श्चरु॑रेह
सी॑दतू॒त्तभ्रु॑वन् पृ॒थि॒वीं द्या॑मु॒तोपरि॑। यो॒नि॒कृतः॑ प॒थि॒कृतः॑
सपर्य॑त॒ ये दे॒वानां॑ शृ॒तभा॑गाः क्षी॒रभा॑गा॒ दधि॑भागा॒ मधु॑भागा
इ॒ह स्थ॑। ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा नि॒धीय॑ते गृ॒हेऽसौ॑।
श॒ताक्ष॑रा स॒हस्रा॑क्षरा॒युता॑क्षरा॒ज्युता॑क्षरा॒ ता॒ रक्ष॑स्व॒ तां
गो॑पायस्व॒ तां ते॑ परि॑ददामि॒ तस्यां॑ त्वा॒ मा द॑भन्पि॒तरो॑
दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादय॑तु तया॑ दे॒वत॑या॥२०॥

अन॑पस्फुरन्तीरु॒त्तरं॑ दे॒वत॑या द्वे च॑॥ [७]

ए॒तास्ते॑ स्व॒धा अ॒मृताः॑ करोमि॒ यास्ते॑ धा॒नाः प॑रि॒किरा॑म्यत्र॑।
तास्ते॑ य॒मः पि॒तृभिः॑ संवि॒दानो॑ऽत्र॒ धे॒नूः का॑म॒दुघाः॑

करोतु। त्वामर्जुनौषधीनां पयो ब्रह्माण इद्विदुः। तासां त्वा
मध्यादाददे चरुभ्यो अपिधातवे। दूर्वाणां स्तम्बमाहरैतां
प्रियतमां मम। इमां दिशं मनुष्याणां भूयिष्ठानु वि रोहतु।
काशानां स्तम्बमाहर रक्षसामपहत्यै। य एतस्यै दिशः
पुराभवन्नघायवो यथा तेनाभवान्पुनः। दर्भाणां स्तम्बमाहर
पितृणामोषधीं प्रियाम्। अन्वस्यै मूलं जीवादनु काण्डमथो
फलम्॥ २१॥

लोकं पृण ता अस्य सूददोहसः। शं वातः शं हि ते
घृणिः शमु ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां ते दिशः सर्वाः।
इदमेव मेतोऽपराभार्तिमाराम काञ्चन। तथा तदश्विभ्यां कृतं
मित्रेण वरुणेन च। वरणो वारयादिदं देवो वनस्पतिः। आत्यै
निर्ऋत्यै द्वेषाच्च वनस्पतिः। विधृतिरसि विधारयास्मदघा
द्वेषांसि शमि शमयास्मदघा द्वेषांसि यव यवयास्मदघा
द्वेषांसि। पृथिवीं गच्छान्तरिक्षं गच्छ दिवं गच्छ दिशो
गच्छ सुवर्गच्छ सुवर्गच्छ दिशो गच्छ दिवं गच्छान्तरिक्षं
गच्छ पृथिवीं गच्छाऽऽपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु
प्रतिष्ठिता शरीरैः। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं
या राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु॥ २२॥

फलं पुनातु॥ _____ [८]

आ रोहताऽऽयुर्जरसं गृणाना अनुपूर्वं यतमाना यतिष्ठ।

इह त्वष्टा सुजनिमा सुरलो दीर्घमायुः करतु जीवसे वः।
 यथाऽहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथर्तव ऋतुभिर्यन्ति क्लृप्ताः। यथा
 न पूर्वमपरो जहात्येवा धातरायूँषि कल्पयैषाम्। न हि ते
 अग्रे तनुवै क्रूरं चकार मर्त्यः। कपिर्बभस्ति तेजनं पुनर्जरायु
 गौरिव। अप नः शोशुचदघमग्रे शुशुध्या रयिम्। अप नः
 शोशुचदघं मृत्यवे स्वाहा। अनङ्गाहमन्वारभामहे स्वस्तये।
 स न इन्द्र इव देवेभ्यो वह्निः सम्पारणो भव॥ २३॥

इमे जीवा वि मृतैराववर्तिन्नभूद्द्रा देवहूतिं नो अद्य।
 प्राञ्जोगामानृतये हसाय द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।
 मृत्योः पदं योपयन्तो यदैम द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।
 आप्यायमानाः प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवथ यज्ञियासः।
 इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मा नोऽनुगादपरो अर्धमेतम्।
 शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीस्तिरो मृत्युं दद्महे पर्वतेन।
 इमा नारीरविधवाः सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा सम्मृशन्ताम्।
 अनश्रवो अनमीवाः सुशेवा आरोहन्तु जनयो योनिमग्रे।
 यदाञ्जनं त्रैककुदं जातं हिमवतस्परि। तेनामृतस्य
 मूलेनारातीर्जम्भयामसि। यथा त्वमुद्भिन्नत्स्योषधे पृथिव्या
 अधि। एवमिम उद्भिन्दन्तु कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन।
 अजोऽस्यजास्मदघा द्वेषाँसि यवोऽसि यवयास्मदघा
 द्वेषाँसि॥ २४॥

अपं नः शोशुचदधमग्रे शिशुध्या रयिम्। अपं नः
 शोशुचदधम्। सुक्षेत्रिया सुगातुया वंसूया च यजामहे। अपं
 नः शोशुचदधम्। प्रयद्वन्दिष्ठ एषां प्रास्माकांसश्च सूरयः।
 अपं नः शोशुचदधम्। प्रयदग्नेः सहस्वतो विश्वतो यन्ति
 सूरयः। अपं नः शोशुचदधम्। प्रयत्ते अग्ने सूरयो जायेमहि
 प्र ते वयम्। अपं नः शोशुचदधम्॥२५॥

त्व२ हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसिं। अपं नः
 शोशुचदधम्। द्विषो नो विश्वतोमुखाऽति नावेवं पारया।
 अपं नः शोशुचदधम्। स नः सिन्धुमिव नावयाति
 पर्षा स्वस्तये। अपं नः शोशुचदधम्। आपः प्रवणादिव
 यतीरपास्मत्स्यन्दतामधम्। अपं नः शोशुचदधम्।
 उद्वनादुदकानीवापास्मत्स्यन्दतामधम्। अपं नः शोशुचदधम्।
 आनन्दाय प्रमोदाय पुनरागाः स्वान्गृहान्। अपं नः
 शोशुचदधम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्चः पुरुषः पशुः। यत्रेदं
 ब्रह्म क्रियते परिधिर्जीवनायकमपं नः शोशुचदधम्॥२६॥

अधमघं चत्वारि च॥—————[१०]

अपश्याम युवतिमाचरन्तीं मृताय जीवां परिणीयमानाम्।
 अन्धेन या तमसा प्रावृताऽसि प्राचीमवाचीमवयन्नरिष्यै।
 मयैतां माःस्तां भ्रियमाणा देवी सती पितृलोकं यदैषि।
 विश्ववारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पयसाऽऽवृणीहि।
 रयिष्ठामग्निं मधुमन्तमूर्मिणमूर्जः सन्तं त्वा पयसोप

स॑सं॒देम। स॑ र॒य्या स॒मु वर्च॑सा॒ सच॑स्वा नः स्व॒स्तये॑।
 ये जी॒वा ये च॑ मृ॒ता ये जा॒ता ये च॒ जन्त्याः॑। तेभ्यो॑
 घृ॒तस्य॑ धा॒रयि॑तुं मधु॑धा॒रा व्यु॑न्द॒ती। मा॒ता रु॒द्राणां॑ दु॒हिता
 वसू॑ना॒ऽस्वसा॑दि॒त्याना॑म॒मृत॑स्य नाभिः॑। प्र॒णुवो॑चं चि॒कि॒तुषे॒
 जना॑य॒ मागा॑मना॒गाम॑दि॒तिं वधि॑ष्ट। पिब॑तू॒दकं॑ तृणा॑न्यत्तु।
 ओ॒मुत्सृ॑जत॥ २७ ॥

वधिष्ट द्वे च॥ ————— [११]

सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॒ यजु॑षा॑ प्र॒जामा॑यु॒र्धनं॑ च॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
 शान्तिः॑॥

सु॒मङ्ग॒लीरि॒यं व॒धूरि॒मा॑ संमे॒त् पश्य॑त। सौभा॑ग्यम॒स्यै
 द॒त्त्वाया॑थास्तं॒ वि परे॑तन। इ॒मां त्वमि॑न्द्र मी॒ढ्वः सु॑पु॒त्रा॑
 सु॒भगा॑ कुरु। दशा॑स्यां पु॒त्राना॑ धे॒हि पति॑मेकाद॒शं कृ॑धि॥
 आ॒वह॑न्ती वि॒तन्वा॒ना। कु॒र्वाणा॑ ची॒रमा॑त्मनः॑। वासा॑सि
 म॒म गाव॑श्च। अ॒न्नपा॒ने च॑ सर्व॒दा। ततो॑ मे श्रि॒यमा॑व॒ह।

ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली ॥

शं नो मि॒त्रः शं वरु॑णः। शं नो भव॑त्व॒र्य॒मा। शं न॒ इन्द्रो॑
बृह॑स्पतिः। शं नो विष्णु॑रुरु॒क्रमः। नमो॑ ब्रह्म॒णे। नम॑स्ते वा॒यो।
त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्म॑ वदिष्यामि। ऋ॒तं
वदि॑ष्यामि। स॒त्यं वदि॑ष्यामि। तन्मा॑मवतु। तद्व॒क्तार॑मवतु।
अव॑तु माम्। अव॑तु व॒क्तारम्। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥१॥

सत्यं वदिष्यामि पञ्च च॥—————[१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः स्वरः। मात्रा बलम्। सामं
सन्तानः। इत्युक्तः शीक्षाध्यायः॥२॥

शीक्षां पञ्च॥—————[२]

स॒ह नो॑ यशः। स॒ह नो॑ ब्रह्मव॒र्चसम्। अथातः स॒हिता॑या
उपनिषदं व्याख्यास्यामः। पञ्चस्वधिकरणेषु। अधिलोकमधि-
ज्यौतिषमधिविद्यमधिप्रजमध्यात्मम्। ता महास॒हिता॑
इत्याचक्षते। अथाधिलोकम्। पृथिवी पूर्वरूपम्।
द्यौरुत्तररूपम्। आकाशः सन्धिः॥३॥

वायुः सन्धानम्। इत्यधिलोकम्। अथाधिज्यौतिषम्। अग्निः
पूर्वरूपम्। आदित्य उत्तररूपम्। आपः सन्धिः। वैद्युतः
सन्धानम्। इत्यधिज्यौतिषम्। अथाधिविद्यम्। आचार्यः
पूर्वरूपम्॥४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सन्धिः। प्रवचनं सन्धानम्।
इत्यधिविद्यम्। अथाधिप्रजम्। माता पूर्वरूपम्।

पितोत्तररूपम्। प्रजा सन्धिः। प्रजननं सन्धानम्।
इत्यधिप्रजम्॥५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तररूपम्।
वाक्सन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा
महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेद।
सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण
लोकेन॥६॥

सन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥ [३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव। स
मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु। अमृतस्य देवधारणो भूयासम्। शरीरं
मे विचरषणम्। जिह्वा मे मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां भूरि विश्रुवम्।
ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयापिहितः। श्रुतं मे गोपाय। आवहन्ती
वितन्वाना॥७॥

कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च। अन्नपाने च
सर्वदा। ततो मे श्रियमावह। लोमशां पशुभिः सह स्वाहा।
आ मां यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। वि मांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः
स्वाहा। प्र मांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। दमायन्तु
ब्रह्मचारिणः स्वाहा। शमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥८॥

यशो जनेऽसानि स्वाहा। श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा। तं
त्वा भग प्रविशानि स्वाहा। स मां भग प्रविश स्वाहा।
तस्मिन्त्सहस्रशाखे। निभंगाहं त्वयि मृजे स्वाहा। यथाऽऽपः

प्रव॑ता॒ यन्ति॑। यथा॒ मासा॑ अ॒हर्ज॑रम्। ए॒वं मां ब्र॑ह्मचा॒रिणः॑।
धात॑राय॒न्तु स॒र्वतः॑ स्वाहा॑। प्र॒ति॒वे॒शोऽसि॑ प्र मा॑ भाहि॒ प्र मा॑
पद्य॑स्व॥९॥

[४]

भूर्भुवः॑ सुव॒रिति॑ वा ए॒तास्ति॑स्रो व्या॒हृत॑यः। तासा॑मु॒हस्मै॑ तां
च॑तु॒र्थीम्। माहा॑चमस्यः प्रवे॑दयते। मह॒ इति॑। तद्ब्र॑ह्म। स
आ॒त्मा। अङ्गान्य॑न्या दे॒वताः॑। भूरिति॑ वा अ॒यं लो॒कः। भुव॑
इत्य॒न्तरि॑क्षम्। सुव॒रित्य॒सौ लो॒कः॥१०॥

मह॒ इत्या॑दि॒त्यः। आ॒दि॒त्येन॑ वाव सर्वे॑ लो॒का म॑हीयन्ते।
भूरिति॑ वा अ॒ग्निः। भुव॑ इति॑ वा॒युः। सुव॒रित्या॑दि॒त्यः।
मह॒ इति॑ च॒न्द्रमाः॑। च॒न्द्रम॑सा वाव सर्वा॑णि ज्योती॑र॒षि
म॑हीयन्ते। भूरिति॑ वा ऋचः॑। भुव॑ इति॑ सा॒मानि॑। सुव॒रिति॑
यजू॑र॒षि॥११॥

मह॒ इति॑ ब्र॒ह्म। ब्र॒ह्म॑णा वाव सर्वे॑ वे॒दा म॑हीयन्ते। भूरिति॑
वै प्रा॒णः। भुव॑ इत्य॑पा॒नः। सुव॒रिति॑ व्या॒नः। मह॒ इत्य॑न्नम्।
अ॒न्नेन॑ वाव सर्वे॑ प्रा॒णा म॑हीयन्ते। ता वा ए॒ताश्च॑त॒स्रश्च॑तु॒र्धा।
च॑त॒स्रश्च॑त॒स्रो व्या॑हृतयः। ता यो वे॑द। स वे॑द ब्र॒ह्म। सर्वे॑ऽस्मै
दे॒वा ब॒लिमा॑व॒हन्ति॥१२॥

अ॒सौ लो॒को यजू॑र॒षि वे॑द द्वे च॑॥

[५]

स य ए॒षोऽन्त॑र॒हृद॑य आका॒शः। तस्मि॑न्न॒यं पु॑रु॒षो म॒नोम॑यः।

अमृतो हिरण्मयः। अन्तरेण तालुके। य एष स्तनं
इवावलम्बते। सैन्द्रयोनिः। यत्रासौ केशान्तो विवर्तते।
व्यपोह्य शीर्षकपाले। भूरित्यग्नौ प्रतितिष्ठति। भुव इति
वायौ॥१३॥

सुवरित्यादित्ये। मह इति ब्रह्मणि। आप्रोति स्वराज्यम्।
आप्नोति मनसस्पतिम्। वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः। श्रोत्रपतिर्वि-
ज्ञानपतिः। एतत्ततो भवति। आकाशशरीरं ब्रह्म।
सत्यात्मप्राणारामं मन आनन्दम्। शान्तिसमृद्धममृतम्।
इति प्राचीनयोग्योपास्व॥१४॥

वायावमृतमेकं च॥—————[६]

पृथिव्यन्तरिक्षं द्यौर्दिशोऽवान्तरदिशाः। अग्निर्वायुरादित्य-
श्चन्द्रमा नक्षत्राणि। आप ओषधयो वनस्पतय आकाश
आत्मा। इत्यधिभूतम्। अथाध्यात्मम्। प्राणो व्यानोऽपान
उदानः समानः। चक्षुः श्रोत्रं मनो वाक्कक्। चर्म मांसं
स्नावास्थि मज्जा। एतदधि विधायर्षिरवोचत्। पाङ्क्तं वा इदं
सर्वम्। पाङ्क्तैव पाङ्क्तं स्पृणोतीति॥१५॥

सर्वमेकं च॥—————[७]

ओमिति ब्रह्म। ओमितीदं सर्वम्। ओमित्येतदनुकृति
ह स्म वा अप्योश्चावयेत्याश्चावयन्ति। ओमिति
सामानि गायन्ति। ओंशोमिति शस्त्राणि शंसन्ति।
ओमित्यध्वर्युः प्रतिगुरं प्रतिगृणाति। ओमिति ब्रह्मा प्रसौति।

ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति। ओमिति ब्राह्मणः प्रवक्ष्यन्नाह
ब्रह्मोपाप्रवानीति। ब्रह्मैवोपाप्रोति॥१६॥

ओन्दश॥ _____ [८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च।
तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। शमश्च
स्वाध्यायप्रवचने च। अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च। अग्निहोत्रं
च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च।
मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने
च। प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने
च। सत्यमिति सत्यवचा राधीतरः। तप इति तपोनित्यः
पौरुशिष्टिः। स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि
तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट्॥ _____ [९]

अहं वृक्षस्य रेरिवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिवा। ऊर्ध्वपवित्रो
वाजिनीव स्वमृतमस्मि। द्रविणं सर्वर्चसम्। सुमेधा
अमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं षट्॥ _____ [१०]

वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं
चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य
प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न
प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्।

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः। तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रश्वसितव्यम्। श्रद्धया देयम्। अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। हिया देयम्। भिया देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा वृत्तविचिकित्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः। अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्। तथा तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा वैदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्। एवमु चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान्न प्रमदितव्यं तानि त्वयोपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्त्स चं॥—[११]

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं न इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुक्रमः। नमो

ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव
प्रत्यक्षं ब्रह्मावादिषम्। ऋतमवादिषम्। सत्यमवादिषम्।
तन्मामावीत्। तद्वक्तारमावीत्। आवीन्माम्। आवीद्वक्तारम्।
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥२३॥

सत्यमवादिषं पञ्च च॥ [१२]

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

ब्रह्मविदाप्रोति परम्। तदेषाभ्युक्ता। सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म।
यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन्। सोऽश्रुते
सर्वान्कामान्सह। ब्रह्मणा विपश्चितेति। तस्माद्वा
एतस्मादात्मन आकाशः सम्भूतः। आकाशाद्वायुः।
वायोरग्निः। अग्नेरापः। अद्ध्यः पृथिवी। पृथिव्या ओषधयः।
ओषधीभ्योऽन्नम्। अन्नात्पुरुषः। स वा एष पुरुषोऽन्नरसमयः।
तस्येदमेव शिरः। अयं दक्षिणः पक्षः। अयमुत्तरः पक्षः।
अयमात्मा। इदं पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥१॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते। याः काश्च पृथिवीऽश्रिताः।
अथो अन्नैर्नैव जीवन्ति। अथैनदपि यन्त्यन्ततः। अन्ना
हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। सर्वं वै

तेऽन्नमाप्नुवन्ति। येऽन्नं ब्रह्मोपासते। अन्नं हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। अन्नाद्भूतानि जायन्ते। जातान्यन्नेन वर्धन्ते। अद्यतेऽस्ति च भूतानि। तस्मादन्नं तदुच्यते इति। तस्माद्वा एतस्मादन्नरसमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा प्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राण एव शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः पक्षः। आकाश आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥२॥

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति। मनुष्याः पशवश्च ये। प्राणो हि भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमेव त आयुर्यन्ति। ये प्राणं ब्रह्मोपासते। प्राणो हि भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यते इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मात् प्राणमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य यजुरेव शिरः। ऋग्दक्षिणः पक्षः। सामोत्तरः पक्षः। आदेश आत्मा। अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥३॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कदाचनेति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मान्मनोमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य

पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं दक्षिणः पक्षः। सत्यमुत्तरः पक्षः। योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेदं। तस्माच्चेन्न प्रमाद्यति। शरीरे पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्समश्नुत इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः पक्षः। प्रमोद उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥५॥

असन्नेव सं भवति। असद्ब्रह्मेति वेदं चेत्। अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेदं। सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वानमुं लोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वानमुँल्लोकं प्रेत्य। कश्चित्समश्नुता(३) उ। सोऽकामयत। बहु स्यां प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। इदं सर्वमसृजत। यदिदं किं च। तत्सृष्ट्वा। तदेवानु प्राविशत्। तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च।

नि॒लय॑नं॒ चानि॑लयनं च। वि॒ज्ञानं॒ चावि॑ज्ञानं च। सत्यं
चानृ॑तं च स॒त्यम॒भवत्। यदि॑दं किं॒ च। तत्स॒त्यमि॑त्याच॒क्षते।
तदप्ये॑ष श्लो॒को भ॒वति॥६॥

अस॒द्वा इ॒दम॑ग्रं आसीत्। ततो॒ वै स॒दजा॑यत।
तदा॒त्मानं॑ स्वय॑मकुरु॒त। तस्मा॑त्तत्सुकृ॒तमुच्य॑त इति। यद्वै
तत्सुकृ॒तम्। र॑सो वै सः। रस॑ ह्येवायं लब्ध्वाऽऽन॑न्दी
भ॒वति। को ह्येवा॒न्यात्कः॑ प्रा॒ण्यात्। यदेष आकाश
आन॑न्दो न॒ स्यात्। एष ह्येवा॒नन्दया॑ति। य॒दा ह्ये॒वैष
एतस्मि॑न्नदृश्येऽना॒त्म्येऽनि॑रुक्तेऽनिल॒यनेऽभ॑यं प्रति॑ष्ठां
वि॒न्दते। अथ सोऽभ॑यं ग॑तो भ॒वति। य॒दा ह्ये॒वैष
एतस्मि॑न्नुदरमन्तरं कुरु॒ते। अथ तस्य॑ भ॑यं भ॒वति। तत्त्वे॒व
भ॑यं विदु॑षोऽम॑न्वान॒स्य। तदप्ये॑ष श्लो॒को भ॒वति॥७॥

भी॒षाऽस्मा॑द्वा॒तः प॑वते। भी॒षोदे॑ति॒ सूर्यः॑। भी॒षाऽस्मा॑दग्नि॒
श्चेन्द्र॑श्च। मृ॒त्युर्धा॑वति प॒ञ्चम॑ इति। सै॒षाऽऽन॑न्दस्य
मीमा॑ंसा भ॒वति। यु॒वा स्या॑त्साधु यु॒वाऽध्या॑यकः। आशि॑ष्ठो
दृ॒ढिष्ठो॑ बलि॒ष्ठः। तस्ये॑यं पृथि॒वी सर्वा॑ वि॒त्तस्य॑ पूर्णा
स्यात्। स ए॒को मा॒नुष॑ आन॒न्दः। ते ये श॑तं मा॒नुषा॑
आन॒न्दाः। स ए॒को म॒नुष्य॑गन्ध॒र्वाणा॑मा॒नन्दः। श्रो॒त्रिय॑स्य
चाका॑म॒हत॒स्य। ते ये श॑तं म॒नुष्य॑गन्ध॒र्वाणा॑मा॒नन्दाः। स
ए॒को दे॒वग॑न्ध॒र्वाणा॑मा॒नन्दः। श्रो॒त्रिय॑स्य चाका॑म॒हत॒स्य।
ते ये श॑तं दे॒वग॑न्ध॒र्वाणा॑मा॒नन्दाः। स ए॒कः पि॒तृणा॑

चिरलोकलोकाना॑मान॒न्दः। श्रोत्रियस्य चाकाम॑हत॒स्य।
 ते ये शतं पितॄणां चिरलोकलोकाना॑मान॒न्दाः। स एक
 आजानजानां देवाना॑मान॒न्दः। श्रोत्रियस्य चाकाम॑हत॒स्य। ते
 ये शतमाजानजानां देवाना॑मान॒न्दाः। स एकः कर्मदेवानां
 देवाना॑मान॒न्दः। ये कर्मणा देवान॑पिय॒न्ति। श्रोत्रियस्य
 चाकाम॑हत॒स्य। ते ये शतं कर्मदेवानां देवाना॑मान॒न्दाः।
 स एको देवाना॑मान॒न्दः। श्रोत्रियस्य चाकाम॑हत॒स्य।
 ते ये शतं देवाना॑मान॒न्दाः। स एक इन्द्र॑स्यान॒न्दः।
 श्रोत्रियस्य चाकाम॑हत॒स्य। ते ये शतमिन्द्र॑स्यान॒न्दाः।
 स एको बृहस्पत॑रान॒न्दः। श्रोत्रियस्य चाकाम॑हत॒स्य।
 ते ये शतं बृहस्पत॑रान॒न्दाः। स एकः प्रजापत॑रान॒न्दः।
 श्रोत्रियस्य चाकाम॑हत॒स्य। ते ये शतं प्रजापत॑रान॒न्दाः।
 स एको ब्रह्मण॑ आन॒न्दः। श्रोत्रियस्य चाकाम॑हत॒स्य। स
 यश्चायं पुरुषे। यश्चासा॑वादित्ये। स एकः। स य॑ एवंवि॒त्।
 अस्माल्लो॑कात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुप॑सङ्गाम॒ति। एतं
 प्राणमयमात्मानमुप॑सङ्गाम॒ति। एतं मनोमयमात्मानमुप॑-
 सङ्गाम॒ति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुप॑सङ्गाम॒ति। एतमानन्द-
 मयमात्मानमुप॑सङ्गाम॒ति। तदप्येष श्लो॑को भ॒वति॥८॥

यतो॒ वाचो॒ निर्वर्त॑न्ते। अप्रा॑प्य॒ मन॑सा स॒ह। आनन्दं ब्रह्म॑णो
 वि॒द्वान्। न बिभे॑ति कुतश्चने॒ति। एत॑ ह वाव॑ न त॒पति।
 किमह॑ साधु॑ नाक॒रवम्। किमहं पापम॑कर॒वमि॒ति। स य

एवं विद्वानेते आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानं स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥९॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तस्मा एतत्प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं मनो वाचमिति। तं होवाच। यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते। येन जातानि जीवन्ति। यत्प्रयन्त्यभि संविशन्ति। तद्विजिज्ञासस्व। तद्ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥१॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्धेव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तं होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥२॥

प्रा॒णो ब्र॒ह्मेति॒ व्य॑जानात्। प्रा॒णाद्धै॒व खल्वि॒मानि॒ भू॒ता॒नि॒
जाय॑न्ते। प्रा॒णेन॒ जा॒ता॒नि॒ जी॒वन्ति॑। प्रा॒णं प्र॑यन्त्य॒भि
संवि॑शन्तीति॑। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं पि॒तर॒मुप॑ससारा।
अर्धी॑हि भगवो ब्रह्मेति॑। त॒ ५ हो॑वाच। तप॑सा ब्रह्म
विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒ ब्रह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स
तप॑स्तप्त्वा॥ ३॥

मनो॒ ब्रह्मेति॒ व्य॑जानात्। मन॑सो ह्यै॒व खल्वि॒मानि॒ भू॒ता॒नि॒
जाय॑न्ते। मन॑सा जा॒ता॒नि॒ जी॒वन्ति॑। मनः॒ प्र॑यन्त्य॒भि
संवि॑शन्तीति॑। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं पि॒तर॒मुप॑ससारा।
अर्धी॑हि भगवो ब्रह्मेति॑। त॒ ५ हो॑वाच। तप॑सा ब्रह्म
विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒ ब्रह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स
तप॑स्तप्त्वा॥ ४॥

वि॒ज्ञानं॒ ब्रह्मेति॒ व्य॑जानात्। वि॒ज्ञानाद्धै॒व खल्वि॒मानि॒
भू॒ता॒नि॒ जाय॑न्ते। वि॒ज्ञाने॑न॒ जा॒ता॒नि॒ जी॒वन्ति॑। वि॒ज्ञानं॒
प्र॑यन्त्य॒भि संवि॑शन्तीति॑। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं
पि॒तर॒मुप॑ससारा। अर्धी॑हि भगवो ब्रह्मेति॑। त॒ ५ हो॑वाच।
तप॑सा ब्रह्म विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒ ब्रह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत।
स तप॑स्तप्त्वा॥ ५॥

आ॒नन्दो ब्र॒ह्मेति॒ व्य॑जानात्। आ॒नन्दाद्धै॒व खल्वि॒मानि॒
भू॒ता॒नि॒ जाय॑न्ते। आ॒नन्दे॑न॒ जा॒ता॒नि॒ जी॒वन्ति॑। आ॒नन्दं॒
प्र॑यन्त्य॒भि संवि॑शन्तीति॑। सैषा भा॑र्ग॒वी वा॑रु॒णी वि॒द्या।

प॒र॒मे व्यो॑म॒न् प्र॒ति॑ष्ठिता। य ए॒वं वेद॑ प्र॒ति॑तिष्ठति।
अ॒न्न॒वान॒न्नादो॑ भ॒वति॑। म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑।
म॒हान्की॒र्त्या॥६॥

अ॒न्नं न नि॑न्द्यात्। तद्व॒तम्। प्रा॒णो वा अ॒न्नम्। शरी॑रमन्ना॒दम्।
प्रा॒णे शरी॑रं प्र॒ति॑ष्ठितम्। शरी॑रे प्रा॒णः प्र॒ति॑ष्ठितः। तदे॒तद॒न्नम॒न्ने
प्र॒ति॑ष्ठितम्। स य ए॒तद॒न्नम॒न्ने प्र॒ति॑ष्ठितं वेद॑ प्र॒ति॑तिष्ठति।
अ॒न्न॒वान॒न्नादो॑ भ॒वति॑। म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑।
म॒हान्की॒र्त्या॥७॥

अ॒न्नं न परि॑चक्षीत। तद्व॒तम्। आपो॑ वा अ॒न्नम्।
ज्योति॑रन्ना॒दम्। अ॒प्सु ज्योतिः॑ प्र॒ति॑ष्ठितम्। ज्योति॑ष्यापः
प्र॒ति॑ष्ठिताः। तदे॒तद॒न्नम॒न्ने प्र॒ति॑ष्ठितम्। स य ए॒तद॒न्नम॒न्ने
प्र॒ति॑ष्ठितं वेद॑ प्र॒ति॑तिष्ठति। अ॒न्न॒वान॒न्नादो॑ भ॒वति॑। म॒हान्भ॑वति
प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑। म॒हान्की॒र्त्या॥८॥

अ॒न्नं बहु॑ कुर्वीत। तद्व॒तम्। पृथि॑वी वा अ॒न्नम्।
आ॒का॒शोऽन्ना॑दः। पृथि॑व्यामा॒का॒शः प्र॒ति॑ष्ठितः। आ॒का॒शे
पृथि॑वी प्र॒ति॑ष्ठिता। तदे॒तद॒न्नम॒न्ने प्र॒ति॑ष्ठितम्। स य
ए॒तद॒न्नम॒न्ने प्र॒ति॑ष्ठितं वेद॑ प्र॒ति॑तिष्ठति। अ॒न्न॒वान॒न्नादो॑ भ॒वति॑।
म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑। म॒हान्की॒र्त्या॥९॥

न कश्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद्व॒तम्। तस्मा॑द्यया कया
च वि॒धया॑ बह॒न्नं प्रा॒प्नुयात्। अ॒राध्य॑स्मा अ॒न्नमि॑त्याचक्षते।
ए॒तद्वै मुख॑तोऽ॒न्नं रा॒द्धम्। मुख॑तोऽस्मा अ॒न्नं रा॒ध्यते॑।

एतद्वै मध्यतोऽन्नं राद्धम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 एतद्वा अन्ततोऽन्नं राद्धम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 य एवं वेद। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः।
 कर्मेति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति
 पायौ। इति मानुषीः समाज्ञाः। अथ दैवीः। तृप्तिरिति
 वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश इति पशुषु। ज्योतिरिति
 नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे।
 तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह इत्युपासीत।
 महान्भवति। तन्मन इत्युपासीत। मानवान्भवति। तन्नम
 इत्युपासीत। नम्यन्तेऽस्मै कामाः। तद्ब्रह्मेत्युपासीत।
 ब्रह्मवान्भवति। तद्ब्रह्मणः परिमर इत्युपासीत। पर्येणं
 म्रियन्ते द्विषन्तः सपत्नाः। परि येऽप्रियां भ्रातृव्याः। स
 यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्।
 अस्माल्लोकात्प्रेत्या। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं
 प्राणमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं मनोमयमात्मानमुप-
 सङ्कम्य। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतमानन्दमय-
 मात्मानमुपसङ्कम्य। इमाँल्लोकान्कामात्री कामरूप्यनु-
 सञ्चरन्। एतत्साम गायन्नास्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३)
 वु। अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो(२)ऽहमन्नादो(२)-
 ऽहमन्नादः। अहं श्लोककृदहं श्लोककृदहं श्लोककृत्।
 अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्य। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य

ना(३) भा॒इ। यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः।
 अ॒हमन्न॒मन्न॑म॒दन्त॒मा(३) त्नि। अ॒हं वि॒श्वं भु॒वन्म॒भ्य॑भ॒वाम्।
 सु॒वर्न॒ ज्योतीः॑। य ए॒वं वेद॑। इत्यु॒पनि॑षत्॥१०॥

स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै। ते॒ज॒स्वि
 ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्॥

ॐ सह ना॒ववतु। सह नौ॑ भुनक्तु। सह वी॒र्यं॑ करवावहे।
तेज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॒वहे॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
शान्तिः॑॥

॥अम्भस्य पारे॥

अम्भ॑स्य पा॒रे भुव॑नस्य म॒ध्ये नाक॑स्य पृ॒ष्ठे म॑ह॒तो म॑हीयान्।
शु॒क्रेण॑ ज्योती॑षि॒ समनु॑प्रविष्टः प्र॒जाप॑तिश्चरति॒ गर्भे॑ अ॒न्तः॥
यस्मि॑न्नि॒दं सं च॒ विचै॑ति सर्वं यस्मि॑न्दे॒वा अधि॑ विश्वे
निषे॑दुः। तदे॒व भू॑तं तदु॒ भव्य॑मा इ॒दं तद॑क्षरे॒ पर॑मे व्यो॒मन्॥
येना॑ऽऽवृ॒तं खं च॒ दिवं॑ म॒हीं च॒ येना॑ऽऽदि॒त्यस्त॑प॒ति
तेज॑सा॒ भ्राज॑सा च। यम॒न्तः संमु॑द्रे क॒वयो॑ वय॑न्ति॒ यद॑क्षरे॒
पर॑मे प्र॒जाः॥ यतः॑ प्रसू॒ता ज॒गतः॑ प्रसू॒ती तो॒येन॑ जी॒वान्
व्यस॑स॒र्ज भू॒म्याम्। यदोष॑धीभिः पु॒रुषा॑न्प॒शूँश्च॒ विवे॑श
भू॒तानि॑ चराच॒राणि॥ अतः॑ परं॒ नान्य॑द॒णीय॑सं हि॒ परा॑त्प॒रं
यन्म॑ह॒तो म॒हान्त॑म्। यदे॑कम॒व्यक्त॑मन॒न्तरूपं॑ वि॒श्वं पु॒राणं॑
तम॑सुः पर॑स्तात्॥१॥

तदे॒वर्तं तदु॑ स॒त्यमा॑हुस्तदे॒व ब्र॑ह्म पर॒मं क॑वी॒नाम्। इ॒ष्टापूर्तं॑
ब॒हुधा॑ जा॒तं जा॒यमा॑नं वि॒श्वं बि॑भर्ति॒ भुव॑नस्य॒ नाभिः॑॥
तदे॒वाग्नि॑स्तद्वा॒युस्तत्सूर्य॑स्तदु॑ च॒न्द्रमा॑ः। तदे॒व शु॒क्रम॑मृ॒तं
तद्व॑ह्म तदापः॒ स प्र॒जाप॑तिः॥ सर्वे॑ नि॒मेषा॑ ज॒ज्ञिरे॑ वि॒द्युतः॑

पुरुषादधि। कला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च सर्वशः॥
अर्द्धमासा मासा ऋतवः संवत्सरश्च कल्पन्ताम्। स आपः
प्रदुग्धे उभे इमे अन्तरिक्षमथो सुवः॥ नैनमूर्ध्वं न तिर्यश्चं
न मध्ये परिजग्रभत्। न तस्येशे कश्चन तस्य नाम
महद्यशः॥२॥

न सन्दृशेति तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम्।
हृदा मनीषा मनसाऽभिकृतो य एनं विदुरमृतास्ते
भवन्ति॥ अद्भ्यः सम्भूतो हिरण्यगर्भ इत्यष्टौ॥ एष हि
देवः प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वा हि जातः स उ गर्भे अन्तः।
स विजायमानः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखोऽस्तिष्ठति
विश्वतोमुखः॥ विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोहस्त
उत विश्वतस्पात्। सं बाहुभ्यां नमति सं पतत्रैर्द्यावापृथिवी
जनयन्देव एकः॥ वेनस्तत्पश्यन्विश्वा भुवनानि विद्वान् यत्र
विश्वं भवत्येकनीलम्। यस्मिन्निदं सं च विचैकं स ओतः
प्रोतश्च विभुः प्रजासु। प्र तद्वोचे अमृतं नु विद्वान्गन्धर्वो
नाम् निहितं गुहासु॥३॥

त्रीणि पदा निहिता गुहासु यस्तद्वेदं सवितुः पिताऽसत्।
स नो बन्धुर्जनिता स विधाता धामानि वेद भुवनानि
विश्वा। यत्र देवा अमृतमानशानास्तृतीये धामान्यभ्यैरयन्त।
परि द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः परि लोकान् परि
दिशः परि सुवः। ऋतस्य तन्तुं विततं विचृत्य

तदपश्यत्तदभवत् प्रजासु। पुरीत्यं लोकान्पुरीत्यं भूतानि
 पुरीत्यं सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा
 ऋतस्यऽऽत्मनऽऽत्मानंमभिसम्बभूव। सदसस्पतिमद्भुतं
 प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्। सनि मेधामयासिषम्। उद्दीप्यस्व
 जातवेदोऽपघ्नन्निर्ऋतिं मम॥४॥

पशूँश्च मह्यमावह जीवंतं च दिशो दिश। मा नो
 हिंसीज्जातवेदो गामश्च पुरुषं जगत्। अबिभ्रदग्न आगहि
 श्रिया मा परिपातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तन्नो रुद्रः
 प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो
 रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि।
 तन्नो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय
 धीमहि॥५॥

तन्नो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय
 धीमहि। तन्नः षण्मुखः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे
 सुवर्णपक्षाय धीमहि। तन्नो गरुडः प्रचोदयात्। वेदात्मनाय
 विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात्।
 नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि। तन्नो विष्णुः
 प्रचोदयात्। वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदृष्टाय धीमहि॥६॥

तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे
महद्युतिकराय धीमहि। तन्नो आदित्यः प्रचोदयात्।
वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तन्नो अग्निः
प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि। तन्नो
दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

सहस्रपरमा देवी शतमूला शताङ्कुरा। सर्वं हरतु मे पापं
दूर्वा दुःस्वप्ननाशनी। काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः परुषः
परि॥७॥

एवानो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च। या शतेन प्रतनोषि
सहस्रेण विरोहसि। तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा
वयम्। अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा। शिरसा
धारयिष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमिर्धेनुर्धरणी लोकधारिणी। उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन
शतबाहुना। मृत्तिके हन मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्।
मृत्तिके ब्रह्मदत्ताऽसि काश्यपेनाभिमन्त्रिता। मृत्तिके देहि मे
पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्॥८॥

मृत्तिके प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णुद मृत्तिके। तया हुतेन पापेन
गच्छामि परमां गतिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यतं इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि। मघवच्छुग्धि तव
तन्न ऊतये विद्विषो विमृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा
विमृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा अभयङ्करः।
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।
आपान्तमन्युस्तृपलप्रभर्मा धुनिः शिमीवाञ्छरुमा ऋजीषी।
सोमो विश्वान्यतसावनानि नार्वागिन्द्रं प्रतिमानानिदेभुः॥९॥

ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचो वेन आवः।
सबुधिया उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च विवः।
स्योना पृथिवि भवाऽनृक्षरा निवेशनी। यच्छानः शर्म सप्रथाः।
गन्धद्वारां दुराधरूपां नित्यपुष्टां करीषिणीम्। ईश्वरीं
सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम्। श्रीर्मे भुजतु। अलक्ष्मीर्मे
नश्यतु। विष्णुमुखा वै देवाश्छन्दोभिरिमाल्लोकाननप-
जय्यमभ्यजयन्। महाः इन्द्रो वज्रबाहुः षोडशी शर्म
यच्छतु॥१०॥

स्वस्ति नो मघवां करोतु हन्तु पाप्मानं योऽस्मान्
द्वेष्टि। सोमान् स्वरेण कृणुहि ब्रह्मणस्पते। कक्षीवन्तं
य औशिजम्। शरीरं यज्ञशमलं कुसीदं तस्मिन्त्सीदतु
योऽस्मान् द्वेष्टि। चरेणं पवित्रं विततं पुराणं येन पूतस्तरति

दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता अति पाप्मानमरातिं
तरेम। सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहञ्छूर
विद्वान्। जहि शत्रूँ रप मृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि
विश्वतो नः। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै
भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा मयो
भुवस्ता न ऊर्जे दधातन॥११॥

महेरणां चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयते ह
नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय
जिन्वथ। आपो जनयथा च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः। यन्मया
भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा
वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता
च पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो
वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽद्भ्यः॥१२॥

यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपंगच्छतात्।
अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तन्नो वरुणो
राजा पाणिना ह्यवमर्शतु। सौहर्मपापो विरजो निर्मुक्तो
मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम्।
यश्चाप्सु वरुणः स पुनात्वघमर्षणः। इमं मे गङ्गे यमुने

सरस्वति॒ शुतु॑द्रि॒ स्तोम॑ꣳ सच॒ता पर॑ष्णि॒या। अ॒सि॒क्रिया॑
म॑रुद्वृ॒धे वि॒तस्त॒याऽऽर्जी॑की॒ये श्रु॑णु॒ह्या सु॒षोम॑या। ऋ॒तं च
स॒त्यं चा॒भी॒द्धा॒त्तप॒सोऽध्य॑जायत। ततो॒ रात्रि॑रजायत॒ ततः
समु॒द्रो अ॑र्णवः॥१३॥

स॒मु॒द्रादर्ण॑वादधि॒ संवत्स॒रो अ॑जायत। अ॒हो॒रा॒त्राणि॑
वि॒दध॑द्वि॒श्वस्य॑ मि॒षतो॑ व॒शी। सूर्या॒चन्द्र॒मसौ॑ धा॒ता
य॑थापूर्वम॑कल्पयत्। दि॒वं च॑ पृ॒थि॒र्वीं चा॒न्तरि॑क्षमथो
सु॒वः। यत्पृ॑थि॒व्याꣳ रजः॑ स्व॒मान्तरि॑क्षे वि॒रोद॑सी।
इ॒माꣳस्तदा॒पो व॑रुणः पु॒नात्व॑घम॒र्षणः। पु॒नन्तु॑ वस॑वः
पु॒नातु॑ वरुणः पु॒नात्व॑घम॒र्षणः। ए॒ष भू॒तस्य॑ म॒ध्ये भु॒वन॑स्य
गो॒प्ता। ए॒ष पु॒ण्यकृ॑तां लो॒का॒नेष॑ मृ॒त्योर्हि॑र॒ण्मय॑म्।
द्या॒वापृ॑थि॒व्योर्हि॑र॒ण्मय॑ꣳ सꣳश्रि॑तꣳ सु॒वः॥१४॥

स नः॒ सु॒वः सꣳशि॑शाधि। आ॒र्द्रं ज्वल॑न्ति॒ ज्योति॑र॒हम॑स्मि।
ज्योति॑र्ज्वल॑न्ति॒ ब्रह्मा॑हम॑स्मि। योऽहम॑स्मि॒ ब्रह्मा॑हम॑स्मि।
अ॒हम॑स्मि॒ ब्रह्मा॑हम॑स्मि। अ॒हमे॒वाहं॑ मां जु॒होमि॑
स्वाहा॑। अ॒का॒र्य॒का॒र्यव॑की॒र्णी स्ते॒नो भ्रू॑ण॒हा गु॑रु॒तत्प॒गः।
वरु॑णोऽपाम॑घम॒र्षणस्तस्मा॑त्पा॒पात् प्र॑मुच्यते। र॒जो
भू॒मि॑स्त्व॒माꣳ रो॒दय॑स्व॒ प्रव॑दन्ति॒ धीराः॑। आ॒क्रा॑न्त॒समु॒द्रः
प्र॑थ॒मे वि॒धर्मं॑ जु॒नय॑न्प्र॒जा भु॒वन॑स्य॒ राजा॑। वृ॒षां प॒वित्रे॑
अधि॑ सानो॒ अव्ये॑ बृ॒हत्सो॑मो॒ वावृ॑धे सु॒वा॒न इ॒न्दुः॥१५॥

॥ दुर्गासूक्तम् ॥

जा॒तवे॑द॒से सु॒नवा॑म॒ सोम॑म॒राती॑य॒तो निज॑हाति॒ वेदः॑ । स
 नः॑ पर्ष॒दति॑ दु॒र्गाणि॑ वि॒श्वा ना॑वेव॒ सिन्धु॑ दु॒रिता॑ऽत्य॒ग्निः ।
 ता॒मग्नि॑वर्णां॒ तप॑सा॒ ज्वल॑न्तीं॒ वैरो॑चनीं॒ कर्म॑फ॒लेषु॑ जुष्टा॑म् ।
 दु॒र्गा दे॒वीः श॑रण॒महं॑ प्रप॑द्ये सु॒तर॑सि॒ तर॑से॒ नमः॑ । अ॒ग्ने त्वं
 पा॑रया॒ नव्यो॑ अ॒स्मान्त्स्व॒स्तिभि॑रति॒ दुर्गा॑णि वि॒श्वा । पू॒श्च
 पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न॑ उ॒र्वी भ॑वा॒ तोका॑य॒ तन॑याय॒ शं योः॑ । वि॒श्वानि॑
 नो दु॒र्गहा॑ जा॒तवे॑दः॒ सिन्धु॑ न ना॒वा दु॑रि॒ताति॑ पर्षि ।
 अ॒ग्ने अ॒त्रि॒वन्म॑न॒सा गृ॑णा॒नोऽस्मा॑कं॒ बोध्य॑वि॒ता त॒नूना॑म् ।
 पृ॒तना॑जि॒तः सह॑मान॒मग्नि॑मु॒ग्रः हु॑वेम॒ पर॑मा॒त्स॒धस्था॑त् । स
 नः॑ पर्ष॒दति॑ दु॒र्गाणि॑ वि॒श्वा क्षा॑म॒द्दे॒वो अ॒ति दु॑रि॒ताऽत्य॒ग्निः ।
 प्र॒लोषि॑ क॒मीड्यो॑ अध्व॒रेषु॑ स॒नाच्च॑ होता॒ नव्य॑श्च॒ सत्सि॑ ।
 स्वा॒श्चा॒ग्ने त॒नुव॑ पि॒प्रय॑स्वा॒स्मभ्य॑ च॒ सौभ॑ग॒माय॑ज॒स्व ।
 गोभि॑र्जुष्ट॒मयु॑जो निषि॑क्तं॒ तवै॑न्द्र वि॒ष्णो॒रनु॑सञ्चरेम । नाक॑स्य
 पृ॒ष्ठम॑भि॒ संव॑सानो॒ वैष्ण॑वीं लो॒क इ॒ह मा॑दयन्ताम् ॥१६॥

[२]

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूर॒न्नम॑ग्नये॒ पृथि॒व्यै स्वा॒हा भु॒वोऽन्नं॑ वा॒यवे॒ऽन्तरि॑क्षा॒य
 स्वा॒हा सु॒व॒रन्न॑मादि॒त्याय॑ दि॒वे स्वा॒हा भूर्भु॒वः सु॒व॒रन्नं॑
 च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑ स्वा॒हा नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भु॒वः

सुव॒रन्न॒मोम्॥१७॥

[३]

भूर॒ग्रये॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॒ भुवो॑ वा॒यवे॒ऽन्तरि॑क्षा॒य स्वाहा॒
सुव॑रादि॒त्याय॑ दि॒वे स्वाहा॒ भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑
स्वाहा॒ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुव॒रग्र॑
ओम्॥१८॥

[४]

भूर॒ग्रये॑ च पृथि॒व्यै च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॒ भुवो॑ वा॒यवे॑ चा॒न्तरि॑क्षा॒य
च मह॒ते च॒ स्वाहा॒ सुव॑रादि॒त्याय॑ च दि॒वे च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॒
भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से च॒ नक्ष॑त्रेभ्यश्च दि॒ग्भ्यश्च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॒
नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुव॒र्मह॑रोम्॥१९॥

[५]

॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पा॒हि नो॑ अ॒ग्न ए॒नसे॑ स्वा॒हा। पा॒हि नो॑ वि॒श्ववे॑द॒से स्वा॒हा। यज्ञं॑
पा॒हि वि॒भाव॑सो स्वा॒हा। सर्वं॑ पा॒हि श॒तक्र॑तो स्वा॒हा॥२०॥

[६]

पा॒हि नो॑ अ॒ग्न ए॒कया॑। पा॒ह्युत॑ द्विती॒यया॑। पा॒ह्यूर्जं॑ तृती॒यया॑।
पा॒हि गी॒र्भिश्च॑ त॒सृभिर्व॑सो स्वा॒हा॥२१॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपश्छन्दोभ्यश्छन्दां स्याविवेश।
सतां शिष्यः पुरोवाचोपनिषदिन्द्रो ज्येष्ठ इन्द्रियाय
ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवश्छन्द
ओम्॥ २२॥

[८]

नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासं
कर्णयोः श्रुतं मा च्योढुं ममामुष्य ओम्॥ २३॥

[९]

॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो दमस्तपः शमस्तपो
दानं तपो यज्ञं तपो भूर्भुवः सुवर्ब्रह्मैतदुपास्यैतत्तपः॥ २४॥

[१०]

॥ विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा वृक्षस्य सम्पुष्पितस्य दूराद्गन्धो वात्येवं पुण्यस्य कर्मणो
दूराद्गन्धो वाति यथाऽसिधारां कर्तेऽवहितामवक्रामे यद्युवे
युवे ह वा विह्वयिष्यामि कर्तं पतिष्यामीत्येवमनृतादात्मानं
जुगुप्सेत्॥ २५॥

[११]

॥ दहरविद्या ॥

अ॒णोरणी॑यान्म॒हतो म॒हीयाना॑त्मा गु॒हायां नि॒हितोऽस्य॑
ज॒न्तोः। तम॑क्रतुं पश्यति वी॒तशो॑को धा॒तुः प्र॒सादा॑न्महि॒मानं-
मी॒शम्। स॒प्त प्रा॒णाः प्र॒भव॑न्ति तस्मा॑त्स॒प्तार्चि॑षः स॒मिधः॑
स॒प्त जि॒ह्वाः। स॒प्त इ॒मे लो॒का येषु॑ चर॑न्ति प्रा॒णा
गु॒हाशयां॑ नि॒हिताः स॒प्त स॑प्त। अतः॑ स॒मुद्रा गि॒रय॑श्च
सर्वे॑ऽस्मात्स्यन्द॑न्ते सिन्ध॑वः सर्व॑रूपाः। अत॑श्च वि॒श्वा
ओष॑धयो रसा॑च्च येनैष भू॒तस्तिष्ठ॑त्यन्तरा॒त्मा। ब्र॒ह्मा दे॒वानां॑
प॒दवीः क॑वीनामृषि॒र्विप्रा॑णां म॒हिषो मृ॒गाणा॑म्। श्ये॒नो
गृ॒ध्राणा॑ꣳ स्व॒धिति॑र्व॒नाना॑ꣳ सोमः॑ प॒वित्र॑मत्येति रे॒भन्।
अ॒जामेकां॑ लो॒हितशु॒क्लकृ॑ष्णां ब॒ह्वीं प्र॒जां ज॒नय॑न्तीꣳ
स॒रूपाम्। अ॒जो ह्ये॒को जु॒षमा॑णोऽनु॒शेते जहा॑त्ये॒नां
भु॒क्तभो॑गा॒मजो॑ऽन्यः॥ २६॥

ह॒ꣳसः शु॒चिष॑द्वसु॒रन्तरि॑क्ष॒सद्धो॑ता वेदि॒षदति॑थिर्दु॒रोण॑सत्।
नृ॒षद्व॑र॒सद॑त॒सद्धो॑म॒सद॑ब्जा गो॒जा ऋ॑त॒जा अ॑द्रि॒जा
ऋ॒तं बृ॑हत्। घृ॒तं मि॑मिक्षिरे घृ॒तम॑स्य योनि॑र्घृ॒ते श्रि॑तो
घृ॒तमु॑वस्य धाम्। अ॒नुष्व॑धमाव॒ह मा॒दय॑स्व स्वाहा॑कृतं
वृष॑भ वक्षि ह॒व्यम्। स॒मुद्रादूर्मि॑र्मधु॒माꣳ उ॒दार॑दुपाꣳशुना
सम॑मृ॒तत्व॑मान॒द। घृ॒तस्य॑ नाम॒ गुह्यं॑ यदस्ति जि॒ह्वा
दे॒वाना॑म॒मृत॑स्य नाभिः॑। व॒यं नाम॑ प्रब्र॒वामा॑ घृ॒तेना॑स्मिन्
य॒ज्ञे धा॑रयामा॒ नमो॑भिः। उप॑ ब्र॒ह्मा शृ॑णवच्छ॒स्यमा॑नं चतुः

शृङ्गोऽवमीद्गौर एतत्। चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे
शीर्षे सप्त हस्तांसो अस्य। त्रिधा बद्धो वृषभो रौरवीति
महो देवो मर्त्याः आविवेश॥२७॥

त्रिधा हितं पुणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन्।
इन्द्र एकः सूर्य एकं जजान वेनादेकः स्वधया
निष्टतक्षुः। यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियो रुद्रो
महर्षिः। हिरण्यगर्भं पश्यत् जायमानः स नो
देवः शुभया स्मृत्या संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति
किञ्चिद्यस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित्। वृक्ष इव
स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। न
कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः।
परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति।
वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्न्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः।
ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे।
दहं विपापं परमैश्वरभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसं स्थम्।
तत्रापि दहं गगनं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्।
यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः। तस्य
प्रकृतिं लीनस्य यः परः स महेश्वरः॥२८॥

॥ नारायणसूक्तम् ॥

स॒हस्र॒शीर्षं॑ दे॒वं वि॒श्वाक्षं॑ वि॒श्वश॑म्भुवम्। वि॒श्वं ना॒राय॑णं
 दे॒वम॒क्षरं॑ पर॒मं प॒दम्। वि॒श्वतः॑ पर॑मान्नित्यं वि॒श्वं
 ना॒राय॑णः हरि॒म्। वि॒श्वमे॒वेदं॑ पु॒रुष॑स्तद्वि॒श्वमु॑पजीवति।
 पतिं॑ वि॒श्वस्य॑ऽऽत्मे॒श्वरः॑ शाश्व॑तः शि॒वम॑च्युतम्। ना॒राय॑णं
 म॒हाज्ञे॑यं वि॒श्वात्मा॑नं पु॒राय॑णम्। ना॒राय॑णप॑रो ज्योति॒रात्मा
 ना॒राय॑णः प॑रः। ना॒राय॑ण प॑रं ब्र॒ह्म त॒त्त्वं ना॒राय॑णः
 प॑रः। ना॒राय॑णप॑रो ध्या॒ता ध्या॑नं ना॒राय॑णः प॑रः। यच्च
 किञ्चि॒ज्जग॑त्सर्वं दृश्यते॑ श्रूय॑तेऽपि॑ वा॥ अन्त॑र्बहि॒श्च तत्सर्वं॑
 व्याप्य॑ ना॒राय॑णः स्थि॑तः॥२९॥

अन॑न्तमव्ययं क॒विः संमु॑द्रेऽन्तं वि॒श्वश॑म्भुवम्। प॒द्मको॑श
 प्र॑तीकाशः॑ हृदयं॑ चाप्य॒धोमु॑खम्। अधो॑ नि॒ष्ट्या
 वि॑तस्त्यान्ते॒ नाभ्यामु॑परि॒ तिष्ठ॑ति। ज्वा॒लमा॒लाकु॑लं
 भा॒ती वि॒श्वस्य॑ऽऽय॒तनं॑ म॒हत्। सन्त॑तः शि॒लाभि॑स्तु-
 लम्ब॑त्याकोश॒सन्नि॑भम्। तस्यान्ते॑ सुषि॒रः सू॒क्ष्मं तस्मि॑न्सर्वं
 प्रति॑ष्ठितम्। तस्य॒ मध्ये॑ म॒हान॑ग्निर्वि॒श्वार्चि॑र्वि॒श्वतो॑मुखः।
 सोऽग्रं॑ भु॒ग्विभ॑जन्तिष्ठन्नाहारमज॒रः क॒विः। ति॒र्यग्धू॑र्वम॒धः
 शा॒यी र॒श्मय॑स्तस्य॒ सन्त॑ता। स॒न्ताप॑यति स्वं दे॒हमा॑पादतल-
 मस्त॑कः। तस्य॒ मध्ये॑ वह्नि॑शिखा अ॒णीयो॑र्ध्वा व्य॒वस्थि॑तः।
 नी॒लतो॑यदमध्य॒स्थाद्वि॒द्युल्ले॑खेव॒ भास्व॑रा। नी॒वार॒शूक॑वत्तन्वी
 पी॒ता भा॑स्वत्य॒णूप॑मा। तस्याः॑ शिखा॒या म॑ध्ये प॒रमा॑त्मा

व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः
परमः स्वराट्॥३०॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥—————[१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता
ऋचस्तदृचा मण्डलं स ऋचां लोकोऽथ य एष
एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्नां
मण्डलं स साम्नां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि
पुरुषस्तानि यजूंषि स यजुषा मण्डलं स यजुषां लोकः
सैषा त्रय्येवं विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः
पुरुषः॥३१॥

—————[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो
मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः
कः किं कं तत्सत्यमत्रममृतो जीवो विश्वः कतमः स्वयम्भु
ब्रह्मैतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्ष्टितां
समानलोकतामाप्नोति य एवं वेदैत्युपनिषत्॥३२॥

—————[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निध॑नपतये॒ नमः। निध॑नपतान्तिकाय॒ नमः। ऊ॒र्ध्वाय॒
नमः। ऊ॒र्ध्वलिङ्गाय॒ नमः। हिर॑ण्याय॒ नमः। हिर॑ण्यलिङ्गाय॒
नमः। सुव॑र्णाय॒ नमः। सुव॑र्णलिङ्गाय॒ नमः। दि॒व्याय॒ नमः।
दि॒व्यलिङ्गाय॒ नमः। भ॒वाय॒ नमः। भ॒वलिङ्गाय॒ नमः। श॒र्वाय॒
नमः। श॒र्वलिङ्गाय॒ नमः। शि॒वाय॒ नमः। शि॒वलिङ्गाय॒
नमः। ज्वा॒लाय॒ नमः। ज्वा॒ललिङ्गाय॒ नमः। आ॒त्माय॒ नमः।
आ॒त्मलिङ्गाय॒ नमः। प॒रमाय॒ नमः। प॒रमलिङ्गाय॒ नमः।
ए॒तत्सोम॑स्य॒ सूर्य॑स्य॒ सर्व॑लिङ्गं॑ स्थाप॒यति॒ पाणि॑मन्त्रं
पवि॒त्रम्॥ ३३॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

स॒द्योजा॑तं प्र॒पद्या॑मि॒ स॒द्योजा॑ताय॒ वै नमो॒ नमः। भ॒वे भ॒वे
नाति॑ भवे भवस्व॒ माम्। भ॒वोद्भ॑वाय॒ नमः॥ ३४॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वा॒म॒दे॒वाय॒ नमो॑ ज्ये॒ष्ठाय॒ नमः॑ श्रे॒ष्ठाय॒ नमो॑ रु॒द्राय॒ नमः॑
का॒लाय॒ नमः॑ कल॑विकर॒णाय॒ नमो॑ बल॑विकर॒णाय॒ नमो॑
ब॒लाय॒ नमो॑ बल॑प्रमथ॒नाय॒ नमः॑ सर्व॑भूतदम॒नाय॒ नमो॑
म॒नो॒न्म॑नाय॒ नमः॥ ३५॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अ॒घोरे॑भ्योऽथ॒ घोरे॑भ्यो॒ घोर॒घोर॑तरेभ्यः। सर्वे॑भ्यः सर्व॒शर्वे॑भ्यो॒ नम॑स्ते अस्तु रु॒द्ररू॑पेभ्यः॥ ३६॥

[१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पु॒रुषाय॑ वि॒द्महे॑ महादे॒वाय॑ धीमहि। तन्नो॑ रु॒द्रः प्र॒चोद॑यात्॥ ३७॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ई॒शानः॑ सर्व॒विद्या॑नामीश्वरः॒ सर्व॑भू॒तानां॑ ब्रह्माधि॑पतिर्ब्रह्म॒णोऽधि॑पतिर्ब्रह्मा॒ शिवो॑ मे॒ अस्तु॑ सदाशि॒वोम्॥ ३८॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो॑ हिरण्यबा॒हवे॑ हिरण्यवर्णा॒य हिरण्य॑रूपा॒य हिरण्य॑पतये-
ऽम्बिका॑पतये उ॒माप॑तये प॒शुप॑तये॒ नमो॑ नमः॥ ३९॥

[२२]

ऋ॒तं स॒त्यं परं॑ ब्र॒ह्म पु॒रुषं॑ कृष्ण॒पिङ्ग॑लम्। ऊ॒र्ध्वरे॑तं
वि॒रूपाक्षं॑ वि॒श्वरू॑पा॒य वै नमो॑ नमः॥ ४०॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः सन्महो
नमो नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च
यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४१॥

[२४]

कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे। वो चेम् शन्तम् हृदे।
सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४२॥

[२५]

॥अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम्॥

यस्य वैकङ्कत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रत्येवास्याहुतय-
स्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृणुष्व पाजु इति पञ्च॥४४॥

[२७]

॥भूदेवताकमन्त्रः॥

अदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषां सर्वभूतानां
माता मेदिनी महता मही सावित्री गायत्री जगत्युर्वी पृथ्वी
बहुला विश्वा भूता कतमा का या सा सत्येत्यमृतेति
वसिष्ठः॥४५॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो वा इदं सर्वं विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा आपः
पशव आपोऽन्नमापोऽमृतमापः सम्राडापो विराडापः
स्वराडापश्छन्दाऽस्यापो ज्योतीऽष्यापो यजूऽष्यापः
सत्यमापः सर्वा देवता आपो भूर्भुवः सुवराप ओम् ॥ ४६ ॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवी पूता पुनातु माम्। पुनन्तु
ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूता पुनातु माम्। यदुच्छिष्टमभोज्यं यद्वा
दुश्चरितं मम। सर्वं पुनन्तु मामापोऽसतां च प्रतिग्रहः
स्वाहा ॥ ४७ ॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्षन्ताम्। यदह्मा पापमकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्।
पद्भ्यामुदरेण शिश्ना। अहस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं
मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि जुहोमि
स्वाहा ॥ ४८ ॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्षन्ताम्। यद्वात्रिया पापमकारिषम्। मनसा वाचा

हस्ताभ्याम्। पञ्चामुदरेण शिश्ना। रात्रिस्तदवलुम्पतु।
यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि
जुहोमि स्वाहा॥४९॥

---

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम्। गायत्रं
छन्दं परमात्मं सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

---

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आयातु वरदा देवी अक्षरं ब्रह्मसम्मितम्। गायत्रीं छन्दसां
मातेदं ब्रह्म जुषस्व मे। यदह्नात्कुरुते पापं तदह्नात्प्रतिमुच्यते।
यद्रात्रियात्कुरुते पापं तद्रात्रियात्प्रतिमुच्यते। सर्वं वर्णं
महादेवि सन्ध्याविद्ये सरस्वति॥५१॥

---

[३४]

ओजोऽसि सहोऽसि बलमसि भ्राजोऽसि देवानां धाम
नामांसि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि सर्वायुरभिभूरो
गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि सरस्वतीमावाह-
यामि छन्दऋषीणावाहयामि श्रियमावाहयामि गायत्रिया
गायत्रीच्छन्दो विश्वामित्र ऋषिः सविता देवताऽग्निर्मुखं
ब्रह्मा शिरो विष्णुर्हृदयं रुद्रः शिखा पृथिवी

योनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना सप्राणा श्वेतवर्णा
 साङ्ख्यायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा त्रिपदा षड्भुक्षिः
 पञ्चशीर्षोपनयने विनियोग् ओं भूः। ओं भुवः। ओं
 सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओं सत्यम्।
 ओं तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो
 नः प्रचोदयात्। ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
 सुवरोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्रः ॥

उत्तमे शिखरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि। ब्राह्मणेभ्योऽभ्यनु-
 ज्ञाता गच्छ देवि यथासुखम्। स्तुतो मया वरदा वेदमाता
 प्रचोदयन्ती पवने द्विजाता। आयुः पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं
 मह्यं दत्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभा वात्यक्षरम्। मधु क्षरन्ति
 तद्रसम्। सत्यं वै तद्रसमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
 सुवरोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्ममेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्ममेव मधुमेतु माम्। यास्ते
सोम प्रजावत्सोभि सो अहम्। दुःस्वप्रहन्दुरुष्यह। यास्ते
सोम प्राणांस्तां जुहोमि। त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
दद्यात्। ब्रह्महत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं
पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति।
ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म मेधया। मधु मेधया। ब्रह्ममेव मधु मेधया। अद्या नो
देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगम्। परां दुष्वप्रियं सुवा
विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परां सुवा। यद्भद्रं तन्म आ
सुवा। मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः
सन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवं रजः। मधु
द्यौरस्तु नः पिता। मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमा अस्तु सूर्यः।
माध्वीर्गावो भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
दद्यात्। भ्रूणहत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति।
ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्म मेधवा। मधु मेधवा। ब्रह्ममेव मधु मेधवा। ब्रह्मा
देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो

गृध्राणां॑ स्वधितिर्वनानां॑ सोमः पवित्रमत्येति॑ रेभन्।
 ह॑सः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता॑ वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
 नृषद्वरसदृतसद्धोमसदजा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं
 बृहत्। ऋचे त्वा रुचे त्वा समित्स्रवन्ति सरितो न
 धेनाः। अन्तर्हृदा मनसा पूयमानाः। घृतस्य धारां
 अभिचाकशीमि। हिरण्ययो वेतसो मध्य आसाम्।
 तस्मिन्सुपर्णो मधुकृत्कुलायी भजन्नास्ते मधुदेवताभ्यः।
 तस्यासते हरयः सप्ततीरे स्वधां दुहाना अमृतस्य धाराम्।
 य इदं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। वीरहृत्यां वा
 एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति।
 आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५७॥

[४०]

॥ मेधासूक्तम् ॥

मेधा देवी जुषमाणा न आगाद्विश्वार्ची भद्रा सुमनस्यमाना।
 त्वया जुष्टा जुषमाणा दुरुक्ता नृबृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ त्वया
 जुष्टं ऋषिर्भवति देवि त्वया ब्रह्माऽऽगतश्रीरुत त्वया। त्वया
 जुष्टंश्चित्रं विन्दते वसु सा नो जुषस्व द्रविणो न मेधे॥५८॥

[४१]

मेधां म इन्द्रो ददातु मेधां देवी सरस्वती। मेधां मे
 अश्विनावुभावाधत्तां पुष्करस्रजा। अप्सरासु च या मेधा

गन्धर्वेषु च यन्मनः। दैवीं मेधा सरस्वती सा मां मेधा
सुरभिर्जुषतां स्वाहा॥५९॥

[४२]

आ मां मेधा सुरभिर्विश्वरूपा हिरण्यवर्णा जगती जगम्या।
ऊर्जस्वती पयसा पिन्वमाना सा मां मेधा सुप्रतीका
जुषन्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि
प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि
सूर्यो भ्राजो दधातु॥६१॥

[४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु।
पूर्णं वनस्पतैरिवाभिनः शीयतां रयिः स च तान्नः
शचीपतिः॥६२॥

[४५]

परं मृत्यो अनु परेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्।
चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजां रीरिषो मोत
वीरान्॥६३॥

[४६]

वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य
गोपाः। स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसो ज्योग्जीवा
जरामशीमहि॥६४॥

[४७]

अमुत्र भूयादध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुञ्चः।
प्रत्यौहतामश्विना मृत्युमस्माद्देवानामग्रे भिषजा शचीभिः॥६५॥

[४८]

हरिः हरन्तमनुयन्ति देवा विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम्।
ब्रह्म सरूपमनुमेदमागादयनं मा विवधीर्विक्रमस्व॥६६॥

[४९]

शल्लकैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ सनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्-
ऋध्वाऽति मृत्युं तराम्यहम्॥६७॥

[५०]

मा छिंदो मृत्यो मा वधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां
मा मे रीरिष आयुरुग्र नृचक्षसं त्वा हविषा विधेम॥६८॥

[५१]

मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा न
उक्षितम्। मा नोऽवधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा नस्तनुवौ
रुद्र रीरिषः॥६९॥

[५२]

मा न॑स्तो॒के तन॑ये मा न॒ आयु॑षि मा नो॒ गोषु॑ मा नो॒ अश्वे॑षु
रीरिषः। वी॒रान्मा नो॑ रु॒द्र भामि॑तोऽव॒धीर्ह॒विष्म॑न्तो नम॑सा
विधेम ते॥ ७०॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजा॑पते न त्वदे॒तान्य॒न्यो विश्वा॑ जा॒तानि॒ परि॑ता ब॒भूव।
यत्का॑मास्ते जुहु॒मस्तन्नो॑ अस्तु व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो
रयी॒णाम्॥ ७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पति॑र्वृ॒त्रहा वि॒मृधो॑ व॒शी। वृषे॑न्द्रः पुर ए॒तु नः
स्व॒स्ति॒दा अभ॑यङ्करः॥ ७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्रः ॥

त्र्य॑म्बकं यजामहे सुग॒न्धिं पु॑ष्टि॒वर्ध॑नम्। उ॒र्वारु॑कमि॒व
बन्ध॑नान्मृत्योर्मु॒क्षीय॒ माऽमृ॑ता॑त्॥ ७३॥

[५६]

ये ते स॒हस्र॑म॒युतं॒ पाशा॑ मृत्यो॒ मर्त्या॑य॒ हन्त॑वे। तान् य॒ज्ञस्य॑
मा॒यया॒ सर्वा॑न॒व यजामहे॥ ७४॥

[५७]

मृत्यवे॒ स्वाहा॑ मृत्यवे॒ स्वाहा॑॥ ७५॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

दे॒वकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ म॒नु॒ष्य॑कृ॒त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥
 पि॒तृकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ आ॒त्मकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥
 अ॒न्यकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ अ॒स्मत्कृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥
 यद्वि॒वा च॒ नक्तं॑ चै॒नश्च॑कृ॒म तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ यत्स्व॒पन्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चै॒नश्च॑कृ॒म
 तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ यत्सु॒षुप्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चै॒नश्च॑कृ॒म तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥
 यद्वि॒द्वाꣳस॒श्चावि॑द्वाꣳस॒श्चै॒नश्च॑कृ॒म तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ ए॒नस॑ ए॒नसोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ ७६॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो॑ दे॒वाश्च॑कृ॒म जि॒ह्वायां॑ गु॒रुम॑न॒सो वा॒ प्रयु॑ती दे॒व हे॒डन॑म्।
 अ॒रा॒वा यो नो॑ अ॒भि दु॑च्छुना॒यते॑ तस्मि॒न्तदे॒नो वस॑वो॒ निधे॑त॒न् स्वाहा॑॥ ७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार्षीन्मो नमः। कामोऽकार्षीत्कामः करोति नाहं
करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं
कारयिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥७८॥

[६१]

मन्युरकार्षीन्मो नमः। मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति नाहं
करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं
कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥७९॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसां सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु
स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्नपानं सर्वेषां श्रियै स्वाहा।
श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं
बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः
पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्थान्नं
नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेयं सुरापानं भ्रूणहत्या
तिला शान्तिं शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च कीर्तिं
चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजा तु जातवेदः

सन्ददातु स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतो-
बुद्ध्याकूतिःसङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा॥ त्वक्कर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवो-
ऽस्थीनि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः
स्वाहा॥ शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरूदरजङ्घशिरोपस्थपायवो
मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥
उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि
ददापयिता मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा॥८२॥

[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा मे
शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥
मनोवाक्कायकर्माणि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा॥ अव्यक्तभावैरहङ्कारैर्ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ आत्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं
विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ अन्तरात्मा मे शुद्ध्यन्तां
ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ परमात्मा

मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा।
 क्षुधे स्वाहा। क्षुत्पिपासाय स्वाहा। विविट्यै स्वाहा।
 ऋग्विधानाय स्वाहा। कृषोत्काय स्वाहा। क्षुत्पिपासामलं
 ज्येष्ठामलक्ष्मीर्नाशयाम्यहम्। अभूतिमसंमृद्धिं च सर्वान्निर्णुद
 मे पाप्मानं स्वाहा। अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-
 मानन्दमय-मात्मा मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
 भूयासुः स्वाहा॥८३॥

[६६]

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अग्नये स्वाहा। विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा। ध्रुवाय भूमाय
 स्वाहा। ध्रुवक्षितये स्वाहा। अच्युतक्षितये स्वाहा। अग्नये
 स्विष्टकृते स्वाहा ॥ धर्माय स्वाहा। अधर्माय स्वाहा। अद्भ्यः
 स्वाहा। ओषधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा॥८४॥

रक्षोदेवजनेभ्यः स्वाहा। गृह्याभ्यः स्वाहा। अवसानेभ्यः
 स्वाहा। अवसानपतिभ्यः स्वाहा। सर्वभूतेभ्यः स्वाहा।
 कामाय स्वाहा। अन्तरिक्षाय स्वाहा। यदेजति जगति
 यच्च चेष्टति नाम्नो भागोऽयं नाम्ने स्वाहा। पृथिव्यै स्वाहा।
 अन्तरिक्षाय स्वाहा॥८५॥

दिवे स्वाहा। सूर्याय स्वाहा। चन्द्रमसे स्वाहा। नक्षत्रेभ्यः
 स्वाहा। इन्द्राय स्वाहा। बृहस्पतये स्वाहा। प्रजापतये स्वाहा।

ब्रह्मणे॑ स्वाहा॑। स्व॒धा पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑। नमो॑ रु॒द्राय॑ पशुपतये॑
स्वाहा॑॥८६॥

दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑। पि॒तृभ्यः॑ स्व॒धाऽस्तु॑। भू॒तेभ्यो॑ नमः॑।
म॒नुष्यै॑भ्यो॑ हन्ता॑। प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। पर॒मेष्ठि॑ने॒ स्वाहा॑।
यथा कूपः शतधारः सहस्रधारो अक्षितः। ए॒वा मे॑ अस्तु
धा॒न्यं सह॑स्रधारमक्षितम्। धन॑धान्यै॒ स्वाहा॑। ये भू॒ताः
प्र॒चर॑न्ति दि॒वान॑क्तं बलि॑मिच्छन्तो॑ वि॒तुद॑स्य प्रे॒ष्याः।
तेभ्यो॑ बलिं पु॑ष्टिकामो॑ हरामि॒ मयि॑ पु॒ष्टिं पु॒ष्टिप॑तिर्दधातु
स्वाहा॑॥८७॥

[६७]

ओं तद्ब्र॒ह्म। ओं तद्वा॒युः। ओं तदा॒त्मा। ओं तत्स॒त्यम्।
ओं तत्सर्व॑म्। ओं तत्पु॒रोर्नमः॑॥ अन्तश्चरति॑ भू॒तेषु॑ गुहायां
वि॒श्वमूर्ति॑षु। त्वं यज्ञ॑स्त्वं वष॑ट्कारस्त्वमिन्द्र॑स्त्वं रु॒द्रस्त्वं
विष्णु॑स्त्वं ब्रह्म त्वं प्र॒जाप॑तिः। त्वं तदाप॑ आपो॒ ज्योती॑
रसो॒ऽमृतं॑ ब्रह्म भूर्भुव॑स्सुव॒रोम्॥८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धाया॑ प्रा॒णे नि॒विष्टो॑ऽमृतं॑ जुहोमि। श्रद्धाया॑मपा॒ने
नि॒विष्टो॑ऽमृतं॑ जुहोमि। श्रद्धाया॑ व्या॒ने नि॒विष्टो॑ऽमृतं॑ जुहोमि।
श्रद्धाया॑मुदा॒ने नि॒विष्टो॑ऽमृतं॑ जुहोमि। श्रद्धाया॑ समा॒ने

निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय॥
 अमृतोपस्तरणमसि॥ श्रद्धायां प्राणे निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि।
 शिवो मां विशाप्रदाहाय। प्राणाय स्वाहा॥ श्रद्धायांमपाने
 निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। अपानाय
 स्वाहा॥ श्रद्धायां व्याने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो
 मां विशाप्रदाहाय। व्यानाय स्वाहा॥ श्रद्धायांमुदाने
 निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। उदानाय
 स्वाहा॥ श्रद्धायां समाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि।
 शिवो मां विशाप्रदाहाय। समानाय स्वाहा॥ ब्रह्मणि म
 आत्माऽमृतत्वाय। अमृतापिधानमसि॥८९॥

[६९]

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निर्विश्यामृतं हुतम्। प्राणमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायांमपाने निर्विश्यामृतं हुतम्। अपानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायां व्याने निर्विश्यामृतं हुतम्। व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायांमुदाने निर्विश्यामृतं हुतम्। उदानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायां समाने निर्विश्यामृतं हुतम्। समानमन्त्रेनाप्या-
 यस्व॥९०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्रः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य जगतः
प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक्॥११॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्गं आसन्। नसोः प्राणः। अक्षयोश्चक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्।
बाहुवोर्बलम्। ऊरुवोरोजः। अरिष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूः।
तनुवां मे सह नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः॥१२॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयः सुपर्णा उप सेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः। अप
ध्वान्तमूर्णुहि पृथि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव बद्धान्।

[७३]

॥ हृदयालम्बनमन्त्रः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मां विशान्तकः। तेनान्नेनाप्या-
यस्व॥१३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि॥१४॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वम॑ग्ने द्यु॒भि॒स्त्वमा॑शुशु॒क्षणि॒स्त्वम॒द्भ्यस्त्वम॑श्म॒न॒स्परि॑ । त्वं
वने॑भ्य॒स्त्वमोष॑धीभ्य॒स्त्वं नृ॒णां नृ॑पते जायसे शुचिः ॥ ९५ ॥

[७६]

॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शि॒वने॑ मे सन्ति॑ष्ठस्व स्यो॒नेन॑ मे सन्ति॑ष्ठस्व सु॒भूतेन॑
मे सन्ति॑ष्ठस्व ब्र॒ह्मव॑र्च॒सेन॑ मे सन्ति॑ष्ठस्व य॒ज्ञस्य॑र्घि॒मनु॑
सन्ति॑ष्ठस्वोप॑ ते य॒ज्ञ नम॑ उप॑ ते नम॑ उप॑ ते नमः ॥ ९६ ॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

स॒त्यं परं॑ परं॑ स॒त्यं स॒त्येन॑ न सु॒वर्गा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते
क॒दाच॑न स॒तां हि स॒त्यं तस्मा॑त्स॒त्ये र॑मन्ते । तप॑ इति॒ तपो॑
नान॑श॒नात्परं॑ यद्धि परं॑ तप॒स्तदु॒र्द्धर्षं॑ तदु॒राध॑र्षं तस्मा॒त्तप॑सि
रमन्ते॑ । दम॑ इति॒ निय॑तं ब्र॒ह्मचा॑रिण॒स्तस्मा॑द्दमे॑ रमन्ते ।
शम॑ इत्य॒रण्ये मु॑नय॒स्तस्मा॑च्छमे॑ रमन्ते । दान॑मिति॒ सर्वा॑णि
भू॒तानि॑ प्र॒शंस॑न्ति दाना॒न्नाति॑ दुष्करं॒ तस्मा॑द्दाने॒ रमन्ते॑
। ध॒र्म इति॒ धर्मे॑ण॒ सर्व॑मिदं परि॑गृहीतं ध॒र्मान्नाति॑ दुष्करं॒
तस्मा॑द्धर्मे॒ रमन्ते॑ । प्र॒जन् इति॒ भूया॑स्तस्मा॒द्भूयि॑ष्ठाः
प्रजा॑यन्ते॒ तस्मा॑द्भूयि॑ष्ठाः प्र॒जन॑ने रमन्तेऽग्नय॑ । इत्या॑ह
तस्मा॑द॒ग्नय॑ आधा॑तव्या अ॒ग्निहो॑त्रमित्या॑ह तस्मा॑द॒ग्निहो॑त्रे

र॑मन्ते । य॒ज्ञ इति॑ य॒ज्ञो हि दे॒वास्तस्मा॑द्य॒ज्ञे र॑मन्ते ।
मान॒समिति॑ वि॒द्वाꣳस॒स्तस्मा॑द्वि॒द्वाꣳसं ए॒व मा॑न॒से र॑मन्ते
० न्या॒स इति॑ ब्र॒ह्मा ब्र॒ह्मा हि परः॑ परो॑ हि ब्र॒ह्मा तानि॑
वा ए॒तान्यव॑राणि॒ पराꣳसि न्या॒स ए॒वात्य॑रेचय॒द्य ए॒वं
वेदै॑त्युप॒निषत् ॥ ९७ ॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्रा॒जाप॒त्यो हा॑रुणिः सु॒पर्णेयः॑ प्र॒जाप॑तिं पि॒तर॒मुप॑ससार॒
किं भ॑गव॒न्तः पर॑मं वद॒न्तीति॑ तस्मै॒ प्रोवाच॑ ० स॒त्येन॑
वा॒युरावा॑ति स॒त्येनाऽऽदि॑त्यो रौचते दि॒वि स॒त्यं वाचः॑
प्र॑ति॒ष्ठा स॒त्ये स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑त्स॒त्यं पर॑मं वद॒न्ति ०
तर्प॑सा दे॒वा दे॒वता॑मग्र॑ आय॒न्तप॑स॒र्षयः॑ सु॒वर॑न्ववि॒न्दं तर्प॑सा
स॒पत्नान्॑ प्रणु॒दामा॑राती॒स्तर्प॑सि स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑त्तर्पः
पर॑मं वद॒न्ति ० दमे॑न दा॒न्ताः कि॒ल्बिष॑मवधू॒न्वन्ति॑
दमे॑न ब्र॒ह्मचा॑रिणः सु॒वर॑गच्छ॒न्दमो॑ भू॒तानां॑ दुरा॒धर्षं॑
दमे॑ स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑द्दमः पर॑मं वद॒न्ति ० शमे॑न
शा॒न्ताः शि॒वमा॑चर॒न्ति शमे॑न ना॒कं मु॒नयोऽन्व॑वि॒न्दच्छ॑मो
भू॒तानां॑ दुरा॒धर्ष॑च्छ॒मै स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑च्छ॒मः पर॑मं
वद॒न्ति ० दा॒नं य॒ज्ञानां॑ वरू॒थं दक्षि॑णा लो॒के दा॑तारः
सर्व॑भू॒तान्यु॑पजी॒वन्ति॑ दा॒नेना॑राती॒रपा॑नुदन्त दा॒नेन॑ द्विष॒न्तो
मि॒त्रा भ॑वन्ति दा॒ने स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑द्दा॒नं पर॑मं

वदन्ति । धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं
 प्रजा उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनुदति धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं
 तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति । प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु
 प्रजायास्तन्तु तन्वानः पितृणामनृणो भवन्ति तदेव तस्यानृणं
 तस्मात् प्रजननं परमं वदन्त्यग्नयो वै त्रयीं विद्या ।
 देवयानः पन्थां गार्हपत्य ऋक्पृथिवी रथन्तरमन्वाहार्यपचनं
 यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः सामं सुवर्गो लोको
 बृहत्तस्मादग्नीन्परमं वदन्त्यग्निहोत्रं सायं प्रातर्गृहाणां
 निष्कृतिः स्विष्टं सुहुतं यज्ञक्रतूनां प्रायणं सुवर्गस्य
 लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति । यज्ञ इति
 यज्ञेन हि देवा दिवं गता यज्ञेनासुरानपानुदन्त यज्ञेन
 द्विषन्तो मित्रा भवन्ति यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं
 परमं वदन्ति । मानसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानसेन
 मनसा साधु पश्यति मानसा ऋषयः प्रजा असृजन्त
 मानसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मान्मानसं परमं वदन्ति । न्यास
 इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः कतमः स्वयम्भुः
 प्रजापतिः संवत्सर इति संवत्सरोऽसावादित्यो य एष
 आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा । याभिरादित्यस्तपति
 रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षति पर्जन्येनौषधिवनस्पतयः
 प्रजायन्त ओषधिवनस्पतिभिरन्नं भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्बलं
 बलेन तपस्तपसा श्रद्धा श्रद्धया मेधा मेधया मनीषा

मनीषया मनो मनसा शान्तिः शान्त्या चित्तं चित्तेन स्मृतिः
 स्मृत्या स्मारः स्मारेण विज्ञानं विज्ञानेनात्मानं वेदयति
 तस्मादन्नं ददन्त्सर्वाण्येतानि ददात्यन्नात् प्राणा भवन्ति ।
 भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च विज्ञानं विज्ञानादानन्दो ब्रह्मयोनिः
 स वा एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं
 पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशश्चावान्तरदिशाश्च स वै
 सर्वमिदं जगत्स च भूतं स भव्यं जिज्ञासकृत् ऋतुजा
 रयिष्ठा । श्रद्धा सत्यो महस्वान्तपसो वरिष्ठाद्वात्वा तमेवं
 मनसा हृदा च भूयो न मृत्युमुपयाहि विद्वान्तस्मान्त्र्यासमेषां
 तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरण्वो विभूरसि प्राणे त्वमसि
 सन्धाता । ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृत्तेजोदास्त्वमस्यग्निरसि
 वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस
 उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणे त्वा । महस ओमित्यात्मानं
 युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां गुह्यं य एवं वेद ब्रह्मणो
 महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥१८॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्याऽऽत्मा यजमानः श्रद्धा
 पत्नी शरीरमिध्ममुरो वेदिर्लोमानि बर्हिर्वेदः शिखा
 हृदयं यूपः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः

शमयिता दक्षिणा वाग्धोता प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो
 ब्रह्मा । श्रोत्रमग्नीद्यावद्धियते सा दीक्षा यदश्नाति
 तद्धविर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो
 यत्सञ्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं
 तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुतिर्यदस्य । विज्ञानं तज्जुहोति
 यत्सायं प्रातरन्ति तत्समिधं यत्प्रातर्मध्यं दिनं सायं च तानि
 सर्वनानि ये अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ येऽर्द्धमासाश्च मासाश्च
 ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा ये सवत्सराश्च
 परिवत्सराश्च तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा । एतत्सत्रं यन्मरणं
 तदवभृथ एतद्वै जरामर्यमग्निहोत्रं सत्रं य एवं विद्वानुदगयने
 प्रमीयते देवानामेव महिमानं गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं
 गच्छत्यथ । यो दक्षिणे प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा
 चन्द्रमसः सायुज्यं गच्छत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसोर्महिमानौ
 ब्राह्मणो विद्वानभिजयति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति
 तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥ ११ ॥

[८०]

ॐ सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहे ।
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे । ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः ॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ हरिः ओम् ॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं ज्ञानदंभिजानत्। सङ्कल्पमानं
प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपकृतं कृतम्। श्रेयो वसीय
आयत्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्त्सम्भान्।
ज्योतिष्माऽस्तेजस्वानातपऽस्तपन्नभितपन्। रोचनो
रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता
विश्वरूपा सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया
सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी।
दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥५॥

आवेशयन्निवेशयन्त्संवेशनः सः शान्तः शान्तः। आभवन्प्र-
भवन्त्सम्भवन्त्सम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं सः स्तुतं
कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि तेजः समिद्धम्।
अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्। सविता प्रसविता
दीप्तो दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्जलिता तपन्वितपन्त्सन्तपन्।
रोचनो रोचमानः शुम्भूः शुम्भमानो वामः। सुता सुन्वती
प्रसुता स्यूयमानाऽभिषूयमाणा। पीती प्रपा सम्पा
तृप्तिस्तर्पयन्ती॥२॥

कान्ता काम्या कामजाताऽऽयुष्मती कामदुघा।
अभिशास्ताऽनुमन्ताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषा-

दय॑न्त्स॒ऽसाद॑नः स॒ऽसन्नः स॒न्नः। आ॒भूर्वि॒भूः प्र॒भूः
 श॒म्भूर्भुवः॑। प॒वित्रं प॒वयि॑ष्यन्पू॒तो मे॒ध्यः। यशो॑
 यश॑स्वाना॒युरमृ॑तः। जी॒वो जी॑विष्यन्त्स्वर्गो लो॒कः।
 सह॑स्वान्त्सही॒यानो ज॑स्वान्त्सह॑मानः। जय॑न्नभि॒जय॑न्त्सु॒-
 द्रवि॑णो द्रवि॒णोदाः॑। आ॒र्द्रप॑वित्रो ह॒रि॑केशो मोदः प्रमोदः॥३॥

अ॒रु॒णोऽरु॒णर॑जाः पु॒ण्डरी॑को वि॒श्वजि॑द॒भिजि॑त्। आ॒र्द्रः
 पि॒न्व॑मा॒नोऽन्न॑वा॒न्नस॑वा॒निरा॑वान्। स॒र्वो॒षधः स॑म्भ॒रो
 मह॑स्वान्। ए॒ज॒त्का जी॑व॒त्काः। क्षु॒ल्ल॒काः शि॑पिविष्ट॒काः।
 स॒रि॒स्र॒राः सु॒शेर॑वः। अ॒जिरा॑सो गमि॒ष्णवः॑। इ॒दानी॑
 त॒दानी॑मे॒तर॑हिं क्षि॒प्रम॑जि॒रम्। आ॒शु॒र्नि॒मेषः फ॒णो
 द्रव॑न्नति॒द्रव॑न्। त्वर॑ऽस्त्वर॑माण आ॒शुरा॑शीयाञ्ज॒वः। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑
 उ॒क्थ्योऽति॑रा॒त्रो द्वि॑रा॒त्रस्त्रि॑रा॒त्रश्च॑तूरा॒त्रः। अ॒ग्नि॒ऋतुः सूर्य॑
 ऋ॒तुश्च॒न्द्रमा॑ ऋ॒तुः। प्र॒जाप॑तिः संवत्स॒रो म॒हान्कः॥४॥

[१]

भूर॑ग्निं च॑ पृथि॒वीं च॑ मां च॑। त्री॑ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सी॑द।
 भुवो॑ वा॒युं चान्तरि॑क्षं च॑ मां च॑। त्री॑ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सी॑द।
 स्व॑रादित्यं च॑ दि॒वं च॑ मां च॑। त्री॑ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सी॑द।

भूर्भुवः स्वश्चन्द्रमसं च दिशश्च मां च। त्रींश्च लोकान्संवत्सरं
च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥५॥

[२]

त्वमेव त्वां वैत्थ योऽसि सोऽसि। त्वमेव त्वामचैषीः।
चितश्चासि सञ्चितश्चास्यग्रे। एतावांश्चासि भूयांश्चास्यग्रे।
यत्ते अग्रे न्यूनं यदु तेऽतिरिक्तम्। आदित्यास्तदङ्गिरस-
श्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु। चितश्चासि
सञ्चितश्चास्यग्रे। एतावांश्चासि भूयांश्चास्यग्रे। मा ते अग्रे
च येन माऽति च येनाऽऽयुरावृक्षि। सर्वेषां ज्योतिषां
ज्योतिर्यददावुदेति। तपसो जातमनिभृष्टमोजः। तत्ते
ज्योतिरिष्टके। तेन मे तप। तेन मे ज्वल। तेन मे दीदिहि।
यावद्देवाः। यावदसाति सूर्यः। यावदुतापि ब्रह्म॥६॥

[३]

संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि। इदावत्सरोऽसीदुवत्सरो-
ऽसि। इद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः।
ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वरुषाः पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः।
हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्॥७॥

अहोरात्राणीष्टकाः। ऋषभोऽसि स्वर्गो लोकः। यस्यां दिशि
महीयसे। ततो नो मह आवह। वायुर्भूत्वा सर्वा दिश

आवा॑हि। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑विवा॑हि। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑संवा॑हि।
चि॒त्त्या चि॒ति॒मापृ॑ण। अचि॒त्त्या चि॒ति॒मापृ॑ण। चि॒द॑सि
समु॒द्रयो॑निः॥८॥

इ॒न्दुर्दक्षः॑ श्ये॒न ऋ॒तावा॑। हि॒र॑ण्यपक्षः शकु॒नो भु॑र॒ण्युः।
म॒हान्त्स॒धस्थे॑ ध्रु॒व आ॒निष॑त्तः। नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑
हि॒सीः। ए॒ति प्रे॒ति वी॒ति॒ समि॒त्युदि॑ति। दि॒वं मे॑ यच्छ।
अ॒न्तरि॑क्षं मे॑ यच्छ। पृ॒थि॒वीं मे॑ यच्छ। पृ॒थि॒वीं मे॑ यच्छ।
अ॒न्तरि॑क्षं मे॑ यच्छ। दि॒वं मे॑ यच्छ। अ॒ह्ना प्र॑सा॒रय॑। रा॒त्र्या
सम॑च। रा॒त्र्या प्र॑सा॒रय॑। अ॒ह्ना सम॑च। का॒मं प्र॑सा॒रय॑।
का॒मं॒ सम॑च॥९॥

[४]

भूर्भु॒वः स्वः॑। ओ॒जो ब॒लम्। ब्र॒ह्म क्ष॒त्रम्। यशो॑ म॒हत्। स॒त्यं
तपो॑ ना॒म। रू॒पम॒मृत॑म्। चक्षुः॑ श्रोत्र॑म्। म॒न आ॒युः। वि॒श्वं यशो॑
म॒हः। स॒मं तपो॑ ह॒रो भाः॑। जा॒तवे॑दा॒ यदि॑ वा पा॒वको॑ऽसि।
वै॒श्वान॒रो यदि॑ वा वैद्यु॒तोऽसि॑। शं प्र॒जाभ्यो॑ यज॑मानाय
लो॒कम्। ऊ॒र्जं पु॒ष्टिं द॑द॒द्भ्याव॑वृ॒त्स्व॥१०॥

[५]

रा॒ज्ञीं वि॒राज्ञी॑। स॒म्राज्ञी॑ स्व॒राज्ञी॑। अ॒र्चिः शो॒चिः। तपो॑ ह॒रो
भाः। अ॒ग्नि॒रिन्द्रो॑ बृ॒हस्प॑तिः। वि॒श्वे दे॒वा भु॑र्व॒नस्य॑ गो॒पाः। ते
मा॒ सर्वे॑ यश॑सा॒ स॒सृज॑न्तु॥११॥

[६]

अस॑वे॒ स्वाहा॒ वस॑वे॒ स्वाहा॑। वि॒भु॒वे॒ स्वाहा॒ वि॒वं॒स्व॒ते॒
स्वाहा॑। अ॒भि॒भु॒वे॒ स्वाहा॑ऽधि॒प॒तये॒ स्वाहा॑। दि॒वां प॒तये॒
स्वाहा॑ऽह॒स्प॒त्याय॒ स्वाहा॑। चाक्षु॑ष्म॒त्याय॒ स्वाहा॑।
ज्योति॑ष्म॒त्याय॒ स्वाहा॑। रा॒ज्ञे स्वाहा॑ वि॒रा॒ज्ञे स्वाहा॑।
स॒म्रा॒ज्ञे स्वाहा॑ स्व॒रा॒ज्ञे स्वाहा॑। शू॒षा॒य स्वाहा॑ सू॒र्या॒य
स्वाहा॑। च॒न्द्रम॑से॒ स्वाहा॒ ज्योति॑षे॒ स्वाहा॑। स॒र्पा॒य स्वाहा॑
क॒ल्याणा॑य॒ स्वाहा॑। अ॒र्जुना॑य॒ स्वाहा॑॥१२॥

[७]

वि॒प॒श्चिते॒ प॒वं॒मा॒नाय॒ गाय॑त। म॒ही न धा॑राऽत्य॒न्धो अ॑र्षति।
अहि॑र॒ह जी॑र्णामति॒स॒र्पति॒ त्वच॑म्। अत्यो॒ न क्री॑डन्न॒सर॒द्वृषा॒
हरि॑ः। उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽसि मृ॒त्यवे॑ त्वा जु॒ष्टं गृ॑ह्णामि। ए॒ष ते
योनि॑र्मृ॒त्यवे॑ त्वा। अप॑मृ॒त्युम॑प॒क्षुध॑म्। अपे॒तः श॑पथं॒ जहि॑।
अधा॑ नो अ॒ग्न आ॑वंह। रा॒यस्पोष॑ सह॒स्रिण॑म्॥१३॥

ये ते॑ स॒हस्रं॑म॒युतं॒ पाशाः॑। मृ॒त्यो म॑र्त्या॒य ह॑न्त॒वे। तान्
य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑। सर्वा॒नव॑य॒जाम॑हे। भ॒क्षोऽस्य॑मृत॒भक्षः॑।
तस्य॑ ते मृ॒त्युपी॑तस्या॒मृत॑वतः। स्व॒गाकृ॑तस्य॒ मधु॑मतः।
उप॑हूत॒स्योप॑हूतो भक्षयामि। म॒न्द्राऽभि॑भूतिः के॒तुर॑य॒ज्ञाना॑
वाक्। असा॑वेहि॑॥१४॥

अ॒न्धो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। असा॑वेहि॑। ब॒धि॒र आ॑क्र॒न्दयि॑तर॒पान॑।
असा॑वेहि॑। अ॒ह॒स्तो॒स्त्वा चक्षुः॑। असा॑वेहि॑। अ॒पा॒दाशो॑ मनः।

असावेहिं। कवे विप्रचित्ते श्रोत्रं। असावेहिं॥१५॥

सुहस्तः सुवासाः। शूषो नामास्यमृतो मर्त्येषु। तं त्वाऽहं
तथा वेदं। असावेहिं। अग्निर्मे वाचि श्रितः। वाग्धृदये। हृदयं
मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। वायुर्मे प्राणे श्रितः॥१६॥

प्राणो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। सूर्यो
मे चक्षुषि श्रितः। चक्षुरहृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं
ब्रह्मणि। चन्द्रमा मे मनसि श्रितः॥१७॥

मनो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। दिशो मे
श्रोत्रे श्रिताः। श्रोत्रं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं
ब्रह्मणि। आपो मे रेतसि श्रिताः॥१८॥

रेतो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी
मे शरीरे श्रिता। शरीरं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै।
अमृतं ब्रह्मणि। ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः॥१९॥

लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। इन्द्रो
मे बलै श्रितः। बलं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं
ब्रह्मणि। पर्जन्यो मे मूर्ध्नि श्रितः॥२०॥

मूर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। ईशानो
मे मन्यौ श्रितः। मन्युरहृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं
ब्रह्मणि। आत्मा मे आत्मनि श्रितः॥२१॥ आत्मा हृदये।
हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पुनर्म आत्मा

पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकूतमागात्। वैश्वानरो
रश्मिभिर्वावृधानः। अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवान्सृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त।
तान्व्यद्यत्। यद्व्यद्यत्। तस्माद्विद्युत्। तमवृश्चत्। यदवृश्चत्।
तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्तुतः। वि च हैवास्य
तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्चतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना। अथो आहुः।
सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि विद्यं
मे पाप्मानमिति। अथ हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्चं मे
पाप्मानमिति। यक्ष्यमाणो वेष्ट्वा वा। वि च हैवास्यैते देवते
पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्चतश्च। अत्यहो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणे प्रश्नान्प्रोच्य
प्रजिघाया। परेहि। प्लुक्षं दय्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थं
सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यो
मा प्राहैषीत्। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स
होवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। पुरोरंजसीति। कस्तद्यत्पुरोरंजा
इति। एष वाव स पुरोरंजा इति होवाच। य एष तपति।
एषोऽर्वाग्रंजा इति। स कस्मिन्त्वेष्ट इति। सत्य इति। किं
तत्सत्यमिति। तप इति॥२६॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति माऽऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच प्लक्षो दय्याम्पातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्षयः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत आचार्यच्छ्रेयान्भविष्यामि। यो मां सावित्रे समवादिष्टेति॥ २७॥

तस्मात्सावित्रे न संवदेत। स यो ह वै सावित्रं विदुषां सावित्रे संवदते। सहास्मिञ्छ्रियं दधाति। अनु ह वा अस्मा असौ तपञ्छ्रियं मन्यते। अन्वस्मै श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै तपो बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते। स यदाह। संज्ञानं विज्ञानं दर्शां दृष्टेति। एष एव तत्॥ २८॥

अथ यदाह। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एष एव तत्। एष ह्येव तान्यहानि। एष रात्रयः। अथ यदाह। चित्रः केतुर्दाता प्रदाता संविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽहो मुहूर्ताः। एष रात्रैः॥ २९॥

अथ यदाह। पवित्रं पवयिष्यन्त्सहस्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरंजा इति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽर्धमासाः। एष मासाः। अथ यदाह। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एष एव तत्। एष ह्येव ते यज्ञक्रतवः। एष ऋतवः॥ ३०॥

ए॒ष सं॑वत्स॒रः। अथ॒ यदा॑हं। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मिति। ए॒ष ए॒व
तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते मु॑हूर्तानां॑ मु॒हूर्ताः। ज॒न॒को ह॒ वैदे॑हः।
अ॒होरा॑त्रैः स॒माज॑गाम। त॒ ह्ये॒व। यो वा अ॒स्मान् वेद॑।
वि॒जह॑त्पा॒प्मान॑मेति॥ ३१॥

सर्व॑मायुरेति। अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्या॒मुष्मि॑ल्लो॒के-
ऽन्नं॑ क्षीय॒त इति॑। वि॒जह॑द्ध॒ वै पा॒प्मान॑मेति। सर्व॑मायुरेति।
अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्या॒मुष्मि॑ल्लो॒केऽन्नं॑ क्षीयते। य
ए॒वं वेद॑। अ॒हीना॒ हाऽऽश्व॑थ्यः। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार॥ ३२॥

स हं ह॒सो हि॑र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा। स्व॑र्गं लो॒कमि॑याय।
आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॒ज्यम्। ह॒सो ह॒ वै हि॑र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा।
स्व॑र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॒ज्यम्। य ए॒वं वेद॑।
दे॒वभा॑गो हं श्रौत॒रूषः॑। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार। त॒ ह
वाग॑दृश्यमा॒नाऽभ्यु॑वाच॥ ३३॥

सर्वं॑ बत गौत॒मो वेद॑। यः सा॒वि॒त्रं वेदे॑ति। स हो॒वाच। कैषा
वाग॑सीति। अ॒यम॒हं सा॑वि॒त्रः। दे॒वाना॑मुत्त॒मो लो॒कः। गुह्यं
महो॑ बिभ्र॒दिति॑। ए॒ताव॑ति ह गौत॒मः। य॒ज्ञोप॑वी॒तं कृ॑त्वाऽधो
निप॑पात। नमो॒ नम॒ इति॑॥ ३४॥

स हो॒वाच। मा भै॑षीगौ॒तम॑। जि॒तो वै ते॑ लो॒क इति॑।
तस्मा॑द्ये के च सा॒वि॒त्रं वि॒दुः। सर्वे॑ ते जि॒तलो॑काः। स यो
ह॒ वै सा॑वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒दं श्रि॒याऽभिषि॑क्तं वेद॑। श्रि॒या

है॒वाभिषि॑च्यते। घृ॒णिरि॒ति द्वे अ॒क्षरे॑। सूर्य॒ इति॒ त्रीणि॑।
आ॒दि॒त्य इति॒ त्रीणि॑॥३५॥

ए॒तद्वै सा॑वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒दः३ श्रि॒याऽभिषि॑क्तम्। य ए॒वं वेद॑।
श्रि॒या है॒वाभिषि॑च्यते। तदे॒तदृ॒चाऽभ्यु॑क्तम्। ऋ॒चो अ॒क्षरे॑ पर॒मे
व्यो॑मन्। यस्मि॑न्दे॒वा अधि॑ विश्वे॑ निषे॒दुः। यस्तं न वेद॑ कि॒मृ॒चा
क॑रिष्यति। य इ॒त्तद्वि॒दुस्त॒ इमे॒ समा॑सत॒ इति॑। न ह॒ वा
ए॒तस्य॒र्चा न यजु॑षा॒ न साम्ना॑ऽर्थोऽस्ति। यः सा॑वि॒त्रं वेद॑॥३६॥

तदे॒तत्प॑रि॒ यद्वै॑वच॒क्रम्। आ॒र्द्रं पि॒न्व॑मानः३ स्व॒र्गे लो॒क ए॑ति।
वि॒जह॑द्वि॒श्वा भू॑तानि॒ सम्प॑श्यन्त॒। आ॒र्द्रो ह॒ वै पि॒न्व॑मानः।
स्व॒र्गे लो॒क ए॑ति। वि॒जह॑न्वि॒श्वा भू॑तानि॒ सम्प॑श्यन्। य
ए॒वं वेद॑। शू॒षो ह॒ वै वा॑र्ष्णे॒यः। आ॒दि॒त्येन॑ स॒माज॑गाम।
त३ हो॑वाच। एहि॑ सा॒वि॒त्रं वि॑द्धि। अ॒यं वै स्व॒र्ग्योऽग्निः॑
पा॑रयि॒ष्णुर॒मृता॒त्सम्भू॑त॒ इति॑। ए॒ष वाव॑ स सा॑वि॒त्रः। य ए॒ष
त॑प॒ति। एहि॑ मां वि॑द्धि। इति॑ है॒वेन॑ तदु॑वाच॥३७॥

[९]

इ॒यं वाव॑ स॒रघा॑। तस्या॑ अ॒ग्निरे॒व सा॑र॒घं म॑धु। या ए॒ताः
पूर्व॑पक्षापरपक्षयो॒ रात्र॑यः। ता म॑धु॒कृतः॑। यान्य॑हा॒नि। ते
म॑धुवृषाः। स यो ह॒ वा ए॒ता म॑धु॒कृत॑श्च मधुवृषाः३श्च वेद॑।
कुर्व॑न्ति हा॒स्ये॒ता अ॒ग्नौ म॑धु। ना॒स्ये॒ष्टापूर्त॑ ध॒यन्ति॑। अथ॒ यो
न वेद॑॥३८॥

न हास्यैता अग्नौ मधु कुर्वन्ति। धयन्त्यस्येष्टापूरतम्। यो ह वा अहोरात्राणां नामधेयानि वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति। संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एतावन्नुवाकौ पूर्वपक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एतावन्नुवाकावपरपक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद॥३९॥

यो ह वै मुहूर्तानां नामधेयानि वेद। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। चित्रः केतुर्दाता प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति। एतेऽनुवाका मुहूर्तानां नामधेयानि। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वा अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि वेद। नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। पवित्रं पवयिष्यन्त्सहस्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एतेऽनुवाका अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि॥४०॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वै यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि वेद। न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एतेऽनुवाका यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि॥४१॥

न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वै मुहूर्तानां मुहूर्तान् वेद। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। इदानीं तदानीमिति। एते वै मुहूर्तानां मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। अथो यथा क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। स एतेषामेव संलोकतां सायुज्यमश्नुते। अप पुनर्मृत्युं जयति। य एवं वेद॥४२॥

[१०]

कश्चिद्ध वा अस्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं वेद। अयमहमस्मीति। कश्चित्स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अग्निमुग्धो ह वै धूमतान्तः। स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अथ यो हैवैतमग्निं सावित्रं वेद। स एवास्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं वेद। अयमहमस्मीति॥४३॥

स स्वं लोकं प्रतिप्रजानाति। एष उ वेवेनं तत्सावित्रः। स्वर्गं लोकमभिवहति। अहोरात्रैर्वा इदं सयुग्भिः क्रियते। इतिरात्रायादीक्षिषत। इतिरात्राय व्रतमुपागुरिति। तानिहानेवं विदुषः। अमुष्मिल्लोके शैवधिं धयन्ति। धीतं ह वै स शैवधिमनु परैति। अथ यो हैवैतमग्निं सावित्रं वेद॥४४॥

तस्य हैवाहोरात्राणि। अमुष्मिल्लोके शैवधिं न धयन्ति।

अधीत॑ ह॒व स शै॒वधि॒मनु परै॑ति। भ॒रद्वा॑जो ह
 त्रि॒भिरायु॑र्भिर्ब्र॒ह्मच॑र्यमु॒वा॒स। त॑ ह॒ जी॒र्णिः॑ स्थ॒वि॒रः॑
 शया॑नम्। इन्द्र॑ उप॒व्रज्यो॑वाच। भ॒रद्वा॑ज। यत्ते
 चतु॑र्थमायु॒र्दद्या॑म्। किमे॑नेन कुर्या॒ इति॑। ब्र॒ह्मच॑र्यमे॒वैने॑न
 चरे॑यमि॒ति हो॒वाच॥४५॥

त॑ ह॒ त्री॒णिरि॒रूपा॑नवि॒ज्ञाता॑नि॒व दर्श॑यां च॒कार। तेषा॑
 है॒कैक॑स्मान्मु॒ष्टिनाऽऽद॑दे। स हो॑वाच। भ॒रद्वा॑जेत्या॒मन्त्र्य। वेदा॑
 वा ए॒ते। अ॒नन्ता॑ वै वेदाः॑। ए॒तद्वा ए॒तैस्त्रि॑भिरायु॒र्भिरन्व॑-
 वोच॑थाः। अथ॑ त॒ इतर॑दन॒नूक्त॑मे॒व। एही॑मं वि॒द्धि। अ॒यं वै
 सर्व॑वि॒द्येति॑॥४६॥

तस्मै॑ है॒तम॒ग्निः॑ सा॒वि॒त्रमु॑वाच। त॑ स वि॒दित्वा। अ॒मृतो॑
 भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमि॑याय। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॒ज्यम्। अ॒मृतो॑
 है॒व भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॒ज्यम्। य ए॒वं
 वेद॑। ए॒षो ए॒व त्रयी॑ वि॒द्या॥४७॥

याव॑न्त॑ ह॒ वै त्र॒य्या वि॒द्यया॑ लो॒कं ज॑यति। ताव॑न्तं लो॒कं
 ज॑यति। य ए॒वं वेद॑। अ॒ग्नेर्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। अ॒ग्नेरे॒व
 सायु॑ज्य॑ सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। वा॒योर्वा ए॒तानि॑
 नाम॒धेया॑नि। वा॒योरे॒व सायु॑ज्य॑ सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं
 वेद॑। इन्द्र॑स्य॒ वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि॥४८॥

इन्द्र॑स्यै॒व सायु॑ज्य॑ सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑।

बृहस्पते॒र्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेयानि॑। बृहस्पते॒रेव सायु॑ज्यं
 सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। प्र॒जाप॑ते॒र्वा ए॒तानि॑
 नाम॒धेयानि॑। प्र॒जाप॑ते॒रेव सायु॑ज्यं सलो॒कता॑माप्नोति।
 य ए॒वं वेद॑। ब्रह्म॑णो वा ए॒तानि॑ नाम॒धेयानि॑। ब्रह्म॑ण
 ए॒व सायु॑ज्यं सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। स वा
 ए॒षोऽग्नि॑र॒पक्ष॑पुच्छो वा॒युरे॒व। तस्या॒ग्नि॒र्मुख॑म्। अ॒सावा॑दि॒त्यः
 शि॒रः। स यदे॒ते दे॒वते॒ अन्त॑रेण। तत्सर्व॑ं सी॒व्यति॑।
 तस्मा॑त्सा॒वित्रः॑ ॥ ४९ ॥

[११]

॥ इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः ॥ १ ॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

लो॒कोऽसि॑ स्व॒र्गोऽसि॑। अ॒न॒न्तोऽस्य॑पा॒रोऽसि॑। अक्षि॑तो-
 ऽस्य॑क्ष॒य्योऽसि॑। तप॑सः प्र॒तिष्ठा॑। त्वयी॒दम॑न्तः। वि॒श्वं
 य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॑भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑
 ज॒नयि॑ता। तं त्वोप॑दधे का॒मदु॑घ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑ति॒स्त्वा
 सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वतया॑ऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द ॥ १ ॥

तपो॑ऽसि लो॒के श्रि॑तम्। तेज॑सः प्र॒तिष्ठा॑। त्वयी॒दम॑न्तः। वि॒श्वं
 य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॑भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तु वि॒श्वस्य॑
 ज॒नयि॑तु। तत्त्वोप॑दधे का॒मदु॑घ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑ति॒स्त्वा

सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥२॥

तेजो ऽसि तपसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य
जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥३॥

समुद्रो ऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य जनयित्री।
तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥६॥

अग्निरसि पृथिव्याः श्रितः। अन्तरिक्षस्य प्रतिष्ठा।

त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥ ७ ॥

अ॒न्तरि॑क्षमस्य॒ग्नौ श्रि॒तम्। वा॒योः प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तृ वि॒श्वस्य॑ जनयि॒तु। तत्त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥ ८ ॥

वा॒युर॑स्य॒न्तरि॑क्षे श्रि॒तः। दि॒वः प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥ ९ ॥

द्यौ॑र॒सि वा॒यौ श्रि॒ता। आ॒दि॒त्यस्य॑ प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री वि॒श्वस्य॑ जनयि॒त्री। तां त्वोप॑दधे काम॒दुघा॑मक्षि॒ताम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥ १० ॥

आ॒दि॒त्योऽसि॑ दि॒वि श्रि॒तः। च॒न्द्रम॑सः प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥ ११ ॥

च॒न्द्रमा॑ अस्यादि॒त्ये श्रि॒तः। नक्ष॑त्राणां प्र॒तिष्ठा। त्वयी॒दम॒न्तः।
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सु॒भूतम्। विश्व॑स्य भ॒र्ता विश्व॑स्य
जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सी॒द॥१२॥

नक्ष॑त्राणि स्थ च॒न्द्रम॑सि श्रि॒तानि॑। सं॒वत्स॒रस्य॑ प्र॒तिष्ठा
युष्मासु॑। इ॒दम॒न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सु॒भूतम्।
विश्व॑स्य भ॒र्तृणि॒ विश्व॑स्य जनयि॒तृणि॑। तानि॑ व॒ उप॑दधे
काम॒दुघा॒न्यक्षि॑तानि। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सी॒द॥१३॥

सं॒वत्स॒रोऽसि॒ नक्ष॑त्रेषु श्रि॒तः। ऋ॒तूनां॑ प्र॒तिष्ठा। त्वयी॒दम॒न्तः।
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सु॒भूतम्। विश्व॑स्य भ॒र्ता विश्व॑स्य
जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सी॒द॥१४॥

ऋ॒तवः॑ स्थ सं॒वत्स॒रे श्रि॒ताः। मा॒सानां॑ प्र॒तिष्ठा युष्मासु॑।
इ॒दम॒न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सु॒भूतम्।
विश्व॑स्य भ॒र्तारो॒ विश्व॑स्य जनयि॒तारः॑। तान् व॒ उप॑दधे
काम॒दुघा॒नक्षि॑तान्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सी॒द॥१५॥

मा॒साः स्थ॒र्त॒षु श्रि॒ताः। अ॒र्ध॒मा॒सानां॑ प्र॒तिष्ठा युष्मासु॑।
इ॒दम॒न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सु॒भूतम्।

विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे
कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१६॥

अर्धमासाः स्थ मासु श्रिताः। अहोरात्रयोः प्रतिष्ठा
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं
सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व
उपदधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१७॥

अहोरात्रे स्थोऽर्धमासेषु श्रिते। भूतस्य प्रतिष्ठे भव्यस्य प्रतिष्ठे।
युवयोरिदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यो। ते वामुपदधे कामदुघे
अक्षिते। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥१८॥

पौर्णमास्यष्टकाऽमावास्यो। अन्नादाः स्थान्नदुघो युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१९॥

राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्नी धर्मपत्नी। विश्वं भूतमनुप्रभूता।

त्वयी॑दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूतम्। वि॒श्वस्य॑
भ॒र्त्री वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॒त्री। तां त्वोप॑दधे का॒मदु॒घाम॑क्षिताम्।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा
सी॑द॥ २० ॥

ओजो॑ऽसि॒ सहो॑ऽसि। ब॒लम॑सि॒ भ्राजो॑ऽसि। दे॒वानां॑
धा॒मामृ॑तम्। अम॑र्त्यस्तपो॒जाः। त्वयी॑दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं
वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूतम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑
ज॒नयि॒ता। तं त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॑क्षितम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥ २१ ॥

[१]

त्वम॑ग्रे रु॒द्रो अ॒सुरो॑ म॒हो दि॒वः। त्वं श॒र्धो मा॑रु॒तं पृ॒क्ष
ई॑शिषे। त्वं वा॒तैर॑रु॒णैर्या॑सि शङ्ग॒यः। त्वं पू॒षा वि॑धु॒तः पा॑सि
नु त्म॑ना॥ दे॒वा दे॒वेषु॑ श्रय॒ध्वम्। प्रथ॑मा द्विती॒येषु॑ श्रय॒ध्वम्।
द्विती॒यास्तृती॒येषु॑ श्रय॒ध्वम्। तृती॒याश्चतु॑र्थेषु॑ श्रय॒ध्वम्। च॒तुर्थाः
प॑ञ्च॒मेषु॑ श्रय॒ध्वम्। प॒ञ्चमाः ष॒ष्ठेषु॑ श्रय॒ध्वम्॥ २२ ॥

ष॒ष्ठाः स॑प्त॒मेषु॑ श्रय॒ध्वम्। स॒प्तमा अ॑ष्ट॒मेषु॑ श्रय॒ध्वम्। अ॒ष्टमा
न॑व॒मेषु॑ श्रय॒ध्वम्। न॒वमा द॑श॒मेषु॑ श्रय॒ध्वम्। द॒शमा ए॑काद॒शेषु॑
श्रय॒ध्वम्। ए॒काद॒शा द्वा॑द॒शेषु॑ श्रय॒ध्वम्। द्वा॒दशा॑स्त्रयोद॒शेषु॑
श्रय॒ध्वम्। त्रयो॑द॒शाश्चतु॑र्द॒शेषु॑ श्रय॒ध्वम्। च॒तुर्द॒शाः प॑ञ्चद॒शेषु॑
श्रय॒ध्वम्। प॒ञ्चद॒शाः षोड॑श॒मेषु॑ श्रय॒ध्वम्॥ २३ ॥

षोड॒शाः सं॒स॒द॒शेषु॑ श्रयध्वम्। स॒प्त॒द॒शा अ॑ष्टाद॒शेषु॑ श्रयध्वम्।
 अ॒ष्टा॒द॒शा ए॑कान्नवि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। ए॒कान्नवि॒ंशा वि॒ंशेषु॑
 श्रयध्वम्। वि॒ंशा ए॑कवि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। ए॒कवि॒ंशा
 द्वावि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। द्वावि॒ंशास्त्रयोवि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्।
 त्रयोवि॒ंशाश्चतुर्वि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। च॒तुर्वि॒ंशाः प॑ञ्चवि॒ंशेषु॑
 श्रयध्वम्। प॒ञ्चवि॒ंशाः ष॑ड्वि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्॥ २४॥

ष॒ड्वि॒ंशाः सं॒स॒वि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। स॒प्त॒वि॒ंशा अ॑ष्टावि॒ंशेषु॑
 श्रयध्वम्। अ॒ष्टा॒वि॒ंशा ए॑कान्नत्रि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्।
 ए॒कान्नत्रि॒ंशास्त्रि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। त्रि॒ंशा ए॑कत्रि॒ंशेषु॑
 श्रयध्वम्। ए॒कत्रि॒ंशा द्वात्रि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। द्वात्रि॒ंशास्त्रय॒-
 स्त्रि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। दे॒वास्त्रि॒रेकाद॒शास्त्रि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। उत्त॑रे
 भव॑त। उत्त॑रव॒र्त्मान् उत्त॑रस॒त्त्वानः। य॒त्का॒म इ॒दं जु॒होमि॑।
 त॒न्मे॒ समृ॑ध्य॒ताम्। व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो र॒यी॒णाम्। भूर्भुवः॑
 स्वः॑ स्वाहा॑॥ २५॥

[२]

अ॒ग्ना॒विष्णू॑ स॒जोष॑सा। इ॒मा वर्ध॑न्तु वां॒ गिरः॑।
 द्यु॒मैर्वा॒जैर्भिरा॑ग॒तम्। रा॒ज्ञीं वि॒रा॒ज्ञीं। स॒म्रा॒ज्ञीं स्व॒रा॒ज्ञीं।
 अ॒र्चिः शो॒चिः। तपो॑ ह॒रो भाः॑। अ॒ग्निः सोमो॑ बृ॒हस्प॑तिः। वि॒श्वे
 दे॒वा भुव॑नस्य गो॒पाः। ते सर्वे॑ स॒ङ्गत्य॑। इ॒दं मे॒ प्राव॑ता॒ वचः॑।
 व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो र॒यी॒णाम्। भूर्भुवः॑ स्वः॑ स्वाहा॑॥ २६॥

[३]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि। अनमीवस्य शुष्मिणः। प्र प्रदातारं
तारिषः। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अग्ने पृथिवीपते।
सोमं वीरुधां पते। त्वष्टः समिधां पते। विष्णवाशानां पते।
मित्रं सत्यानां पते। वरुण धर्मणां पते॥२७॥

मरुतो गणानां पतयः। रुद्रं पशूनां पते। इन्द्रौजसां पते।
बृहस्पते ब्रह्मणस्पते। आ रुचा रोचेऽहं स्वयम्। रुचा
रुरुचे रोचमानः। अतीत्यादः स्वराभरेह। तस्मिन् योनौ
प्रजनौ प्रजायेय। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः
स्वः स्वाहा॥२८॥

[४]

सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः। सप्तरषयः सप्त धामं
प्रियाणि। सप्त होत्रा अनुविद्वान्। सप्त योनीरापृणस्वा
घृतेन। प्राची दिक्। अग्निर्देवता। अग्निं स दिशां देवं
देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। दक्षिणा
दिक्। इन्द्रो देवता॥२९॥

इन्द्रं स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै
दिशोऽभिदासति। प्रतीची दिक्। सोमो देवता। सोमं स
दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति।
उदीची दिक्। मित्रावरुणौ देवता। मित्रावरुणौ स दिशां
देवौ देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति॥३०॥

ऊर्ध्वा दिक्। बृहस्पतिर्देवता। बृहस्पतिं स दिशां देवं

दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑न्ति। इ॒यं दिक्।
अदि॑तिर्दे॒वता॑। अदि॑तिः॒ स दि॒शां दे॒वीं दे॒वता॑नामृच्छतु।
यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑न्ति। पु॒रुषो॑ दिक्। पु॒रुषो मे॒
का॒मा॒न्त्सम॑र्धयतु॥३१॥

अ॒न्यो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। असा॒वेहि॑। ब॒धिर॑ आ॒क्रन्द॑यितरपान।
असा॒वेहि॑। उ॒षस॑मु॒षस॑मशीय। अ॒हम॑सो॒ ज्योति॑रशीय।
अ॒हम॑सोऽपोऽशीय। व॒यः॒ स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॒
स्वः स्वाहा॑॥३२॥

[५]

यत्तेऽचि॑तं॒ यदु॑ चि॒तं ते॑ अ॒ग्ने। यत्त॑ ऊ॒नं यदु॑ तेऽति॑रिक्तम्।
आ॒दि॒त्यास्त॑दङ्गि॒रसश्चि॑न्वन्तु। वि॒श्वे ते॑ दे॒वाश्चि॑तिमापूरयन्तु।
चि॒तश्चा॑सि॒ सश्चि॑तश्चास्य॒ग्ने। ए॒तावा॑श्चा॒सि भू॒याश्चा॑स्य॒ग्ने।
लो॒कं पृ॑ण॒च्छि॒द्रं पृ॑ण। अथो॑ सीद॒ शि॒वा त्व॑म्। इ॒न्द्रा॒ग्नी त्वा॒
बृ॒हस्प॑तिः। अ॒स्मिन् यो॒ना॒वसी॑षदन्॥३३॥

तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सीद। ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः।
सोम॑श्च॒ श्री॑णन्ति॒ पृथ॑यः। जन्म॑ दे॒वानां॑ वि॒शः। त्रि॒ष्वा
रो॒चने॑ दि॒वः। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सीद। अ॒ग्ने दे॒वाः
इ॒हाऽऽव॑ह। ज॒ज्ञा॒नो वृ॑क्तब॒र्हिषे॑। अ॒सि हो॒ता न॒ ईड्यः॑।
अ॒ग॒न्म म॒हा म॒न॒सा॒ यवि॑ष्ठम्॥३४॥

यो दी॒दाय॑ समि॒द्ध॒ स्वे दु॑रो॒णे। चि॒त्रभा॑नू रोद॑सी अ॒न्तरु॑र्वी।
स्वा॑हुतं वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यश्च॑म॒। मे॒धा॒का॒रं वि॒दथ॑स्य प्र॒साध॑नम्।

अ॒ग्निः॑ हो॒तारं॑ परि॒भूतं॑ म॒तिम्। त्वा॒मर्भ॑स्य ह॒विषः॑
स॒मा॒न॒मि॒त्। त्वां म॒हो वृ॑णते नरो॒ नान्यं॑ त्वत्। म॒नु॒ष्वत्त्वा॑
नि॒धी॑महि। म॒नु॒ष्वत्स॒मि॒धी॑महि। अ॒ग्ने॑ म॒नु॒ष्वद॑ङ्गिरः॥३५॥

दे॒वान्दे॑वाय॒ते य॑ज। अ॒ग्नि॒र्हि वा॒जिनं॑ वि॒शे। द॒दा॒ति
वि॒श्वच॑र॒षणिः॑। अ॒ग्नी रा॒ये स्वा॒भुव॑म्। स प्री॒तो या॑ति वा॒र्यम्।
इ॒षः॑ स्तो॒तृभ्य॑ आ॒भर॑। पृ॒ष्टो दि॒वि पृ॒ष्टो अ॒ग्निः पृ॑थि॒व्याम्।
पृ॒ष्टो वि॒श्वा ओ॒षधी॑रा॒विवे॑श। वै॒श्वान॒रः स॒हसा॑ पृ॒ष्टो अ॒ग्निः।
स नो॒ दि॒वा स रि॒षः पा॑तु न॒क्तम्॥३६॥

[६]

अ॒यं वा॒व यः प॑वते। सौ॑ऽअ॒ग्निर्ना॑चि॒केतः॑। स य॒त्प्राङ् प॑वते।
तद॑स्य॒ शिरः॑। अथ॒ यद॑क्षि॒णा। स दक्षि॑णः प॒क्षः। अथ॒
य॒त्प्र॒त्यक्। तत्पु॑च्छ॒म्। यदु॑द॒ङ्। स उ॒त्तरः॑ प॒क्षः॥३७॥

अथ॒ यत्सं॑वा॒ति। तद॑स्य स॒मञ्च॑नं च प्र॒सार॑णं च। अथो॑
स॒म्पदे॒वास्य॑ सा। स॒ ह वा अ॑स्मै स का॒मः प॑द्यते। यत्का॑मो
य॒ज॑ते। यो॑ऽअ॒ग्निं ना॑चि॒केतं॑ चि॒नुते॑। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। यो ह॒ वा
अ॒ग्नेर्ना॑चि॒केत॑स्याऽऽय॒तनं॑ प्र॒तिष्ठां॑ वेद॑। आ॒य॒त॑न॒वान्भ॑वति।
गच्छ॑ति प्र॒तिष्ठा॑म्॥३८॥

हि॒र॒ण्यं वा अ॒ग्नेर्ना॑चि॒केत॑स्याऽऽय॒तनं॑ प्र॒तिष्ठा॑। य ए॒वं
वेद॑। आ॒य॒त॑न॒वान्भ॑वति। गच्छ॑ति प्र॒तिष्ठा॑म्। यो ह॒ वा
अ॒ग्नेर्ना॑चि॒केत॑स्य॒ शरी॑रं वेद॑। स॒शरी॑र ए॒व स्व॑र्गं लो॒कमे॑ति।

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद।
सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। अथो यथा रुक्म उत्तप्तो
भाय्यात्॥ ३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च
भाति। उरवो ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ
हैते वरीयांसो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्तः ह
वा एष क्षय्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्।
अथ हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं लोकं जयति। यः
परेणाऽऽदित्यम्॥ ४०॥

अनन्तः ह वा अपारमक्षय्यं लोकं जयति। योऽग्निं
नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथो यथा
रथे तिष्ठन्पक्षसी पर्यावर्तमाने प्रत्यपेक्षते। एवमहोरात्रे
प्रत्यपेक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमाप्नुतः। योऽग्निं नाचिकेतं
चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥ ४१॥

[७]

उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ। तस्य ह नचिकेता
नाम पुत्र आस। तः ह कुमारः सन्तम्। दक्षिणासु
नीयमानासु श्रद्धाऽऽविवेश। स होवाच। तत् कस्मै मां
दास्यसीति। द्वितीयं तृतीयम्। तः ह परीत उवाच। मृत्यवे
त्वा ददामीति। तः ह स्मोत्थितं वाग्भिवदति॥ ४२॥

गौतम कुमारमिति। स होवाच। परेहि मृत्योर्गृहान्। मृत्यवे
वै त्वाऽदामिति। तं वै प्रवसन्तं गुन्तासीति होवाच। तस्य
स्म तिस्रो रात्रीरनाश्वान्गृहे वसतात्। स यदि त्वा पृच्छेत्।
कुमार कति रात्रीरवात्सीरिति। तिस्र इति प्रतिब्रूतात्। किं
प्रथमां रात्रिमाश्ना इति॥४३॥

प्रजां त इति। किं द्वितीयामिति। पशूँस्त इति। किं
तृतीयामिति। साधुकृत्यां त इति। तं वै प्रवसन्तं जगाम।
तस्य ह तिस्रो रात्रीरनाश्वान्गृहे उवास। तमागत्य पप्रच्छ।
कुमार कति रात्रीरवात्सीरिति। तिस्र इति प्रत्युवाच॥४४॥

किं प्रथमां रात्रिमाश्ना इति। प्रजां त इति। किं
द्वितीयामिति। पशूँस्त इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां
त इति। नमस्ते अस्तु भगव इति होवाच। वरं वृणीष्वेति।
पितरमेव जीवन्नयानीति। द्वितीयं वृणीष्वेति॥४५॥

इष्टापूरतयोर्मेऽक्षितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं
नाचिकेतमुवाच। ततो वै तस्यैष्टापूरते ना क्षीयेते।
नास्यैष्टापूरते क्षीयेते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद। तृतीयं वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मेऽपचितिं ब्रूहीति
होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽप
पुनर्मृत्युमजयत्॥४६॥

अप पुनर्मृत्युं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य

उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। प्र॒जाप॑ति॒र्वै प्र॒जाका॑म॒स्तपो॑ऽतप्यत्। स
हि॑रण्यमु॒दास्य॑त्। तद॒ग्नौ प्रा॑स्यत्। तद॑स्मै॒ नाच्छ॑दयत्।
तद्वि॒तीयं प्रा॑स्यत्। तद॑स्मै॒ नैवाच्छ॑दयत्। तत्तृ॒तीयं
प्रा॑स्यत्॥४७॥

तद॑स्मै॒ नैवाच्छ॑दयत्। तदा॒त्मन्ने॒व हृ॑द॒य्येऽग्नौ॑ वै॒श्वान॑रे
प्रा॑स्यत्। तद॑स्मा॒ अच्छ॑दयत्। तस्मा॒द्धिर॑ण्यं॒ कनि॑ष्ठं
धना॑नाम्। भु॒ञ्जत्प्रि॒यत॑मम्। हृ॒द॒य॒ज॑ः हि। स॒ वै तमे॒व
नावि॑न्दत्। यस्मै॒ तां दक्षि॑णा॒मने॑ष्यत्। ता॑ऽस्वायै॒व ह॑स्ताय॒
दक्षि॑णायानयत्। तां प्रत्य॑गृह्णात्॥४८॥

दक्षा॑य॒ त्वा दक्षि॑णां॒ प्रति॑गृह्णामीति॑। सोऽदक्ष॑त् दक्षि॑णां
प्रति॑गृह्य॑। दक्ष॑ते ह॒ वै दक्षि॑णां॒ प्रति॑गृह्य॑। य॒ एवं वेद॑। ए॒तद्ध॑
स्म॒ वै तद्वि॒द्वाः सो॑ वाज॒श्रव॑सा॒ गोत॑माः। अप्य॑नू॒देश्या॑
दक्षि॑णां॒ प्रति॑गृह्णन्ति॑। उ॒भये॑न व॒यं दक्षि॑ष्यामह॒ एव दक्षि॑णां
प्रति॑गृह्येति॑। तेऽदक्ष॑न्त॒ दक्षि॑णां॒ प्रति॑गृह्य॑। दक्ष॑ते ह॒ वै
दक्षि॑णां॒ प्रति॑गृह्य॑। य॒ एवं वेद॑। प्र॒ हान्यं॑ व्री॒णाति॑॥४९॥

[८]

त॑ः है॒तमे॑के पशु॒बन्ध॑ ए॒वोत्तर॑वे॒द्यां चि॑न्वते। उ॒त्तर॑वे॒दिसं॑मित्ता
ए॒षोऽग्नि॑रिति॒ वद॑न्तः। तन्न॒ तथा॑ कुर्यात्। ए॒तम॑ग्निं॒ कामे॑न॒
व्य॑र्धयेत्। स॒ ए॒नं कामे॑न॒ व्य॑र्धः। कामे॑न॒ व्य॑र्धयेत्। सौ॒म्ये
वा॒वैन॑म॒ध्वरे चि॑न्वी॒त। यत्र॑ वा॒ भूयि॑ष्ठा॒ आहु॑तयो हू॒येर॑न्।
ए॒तम॑ग्निं॒ कामे॑न॒ सम॑र्धयति। स॒ ए॒नं कामे॑न॒ सम॑र्धः॥५०॥

कामेन॑ सम॑र्धयति। अथ॑ हैनं॑ पुर॑र्षयः। उ॒त्तर॑वेद्यामे॒व
स॒त्रिय॑मचिन्वत। ततो॑ वै तेऽवि॑न्दन्त प्र॒जाम्। अ॒भि स्व॑र्गं
लो॒कम॑जयन्। वि॒न्दत॑ ए॒व प्र॒जाम्। अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कं
ज॑यति। योऽग्निं॑ ना॒चिके॑तं चि॒नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथ॑
हैनं॑ वा॒युर्ऋ॑द्धि॒कामः॥५१॥

य॒था॒न्यु॒प्तमे॒वोप॑दधे। ततो॑ वै स ए॒तामृ॑द्धिमा॒प्नोत्। या॒मिदं॑
वा॒युर्ऋ॑द्धः। ए॒तामृ॑द्धिमा॒प्नोति॑। या॒मिदं॑ वा॒युर्ऋ॑द्धः। योऽग्निं॑
ना॒चिके॑तं चि॒नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथ॑ हैनं॑ गो॒ब॒लो
वा॒र्ष्णः प॒शुका॑मः। पा॒ङ्क॒मे॒व चि॑क्ये। प॒ञ्च पुर॑स्तात्॥५२॥

प॒ञ्च दक्षि॑णतः। प॒ञ्च प॒श्चात्। प॒ञ्चोत्तर॑तः। ए॒कां म॒ध्ये॑।
ततो॑ वै स स॒हस्रं॑ प॒शून्प्रा॑प्नोत्। प्र स॒हस्रं॑ प॒शूना॑प्नोति।
योऽग्निं॑ ना॒चिके॑तं चि॒नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथ॑ हैनं॑
प्र॒जाप॑ति॒ज्यैष्ठ्य॑कामो॒ यश॑स्कामः प्र॒जन॑नकामः। त्रि॒वृ॒तमे॒व
चि॑क्ये॥५३॥

स॒प्त पुर॑स्तात्। ति॒स्रो दक्षि॑णतः। स॒प्त प॒श्चात्। ति॒स्र उ॑त्तरतः।
ए॒कां म॒ध्ये॑। ततो॑ वै स प्र यशो॒ ज्यैष्ठ्य॑मा॒प्नोत्। ए॒तां प्रजा॑तिं
प्राजा॑यत। या॒मिदं॑ प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते। त्रि॒वृ॒द्वै ज्यैष्ठ्य॑म्। मा॒ता
पि॒ता पु॒त्रः॥५४॥

त्रि॒वृ॒त्प्र॒जन॑नम्। उ॒प॒स्थो यो॒निर्म॑ध्यमा। प्र यशो॒
ज्यैष्ठ्य॑मा॒प्नोति॑। ए॒तां प्रजा॑तिं प्रजा॑यते। या॒मिदं॑ प्र॒जाः

प्रजायन्ते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद।
अथ हैनमिन्द्रो ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स
ज्यैष्ठ्यमगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं
वेद। अथ हैनमसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे।
ततो वै सोऽभि स्वर्गं लोकमजयत्। अभि स्वर्गं लोकं
जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। स
यदीच्छेत्॥५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राडाहोतुर्धिष्ण्या-
दुत्सर्पेत्। येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णोतु। तेजसा
यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्यैव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी
भवति। अथ यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धधीरन्। भूयिष्ठा
दक्षिणा नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि
प्राच्येहीति प्राचीं जुषाणा वेत्वाऽऽज्यस्य स्वाहेति
सुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति।
पुरीषमुपधाय। चितिकृप्तिभिरभिमृश्य। अग्निं प्रणीयोप-
समाधाय। चतस्र एता आहुतीर्जुहोति। त्वमग्रे रुद्र इति
शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णू इति वसोर्धारायाः।
अन्नपत इत्यन्नहोमः। सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति
विश्वप्रीः॥५८॥

[९]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति।
 अथो या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलोकं
 तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां
 सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयामुपदधाति। अमुं
 तया लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी
 उरवश्च वरीयांसश्च लोकाः। तानेव ताभिर्भिजयति॥
 कामचारो ह वा अस्योरुषु च वरीयःसु च लोकेषु भवति।
 योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा
 अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः
 कर्मकाराः। अहोरात्रे शतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा। यथा
 वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृष्ट्वा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्सम्पूरयति।
 एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्सम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं
 चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य
 वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्।

शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः
 पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सोऽग्निरग्निमयः
 पुनर्णवः। अग्निमयो ह वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति।
 आदित्यस्य सायुज्यम्। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
 चैनमेवं वेद॥६२॥

---

[१०]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय काठके द्वितीयः प्रश्नः
 समाप्तः॥२॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम तं काममग्ने। आशानां त्वा
 विश्वा आशाः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो
 भूतस्य कामस्तदग्ने। ब्रह्म जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो
 रायोऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्यंश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो
 देह्यः। पूर्वं देवा अपरेण प्राणापानौ। हव्यवाहुः स्विष्टम्॥१॥

---

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
 प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति।
 तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्विन्दत्।
 तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्विन्दत्। तदिष्टीनामिष्टि-
 त्वम्। एष्ट्यो ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते पुरोक्षेण।

प॒रोक्ष॑प्रि॒या इ॒व हि दे॒वाः॥२॥

तमाशा॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पत आ॒शया॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒
वा आशा॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्याऽऽशा॑
भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॒
कामा॑य पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। आशा॑यै च॒रुम्।
अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्याऽऽशा॑ऽभवत्। अनु॑
स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा अ॒स्यऽऽशा॑ भवति। अनु॑
स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑ऽऽशायै॒ स्वाहा॑।
अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्रजा॑पतये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒
स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥३॥

तं कामो॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ कामे॑न॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒
वै कामो॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यः कामो॑
भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॒
कामा॑य पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। कामा॑य च॒रुम्।
अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यः कामो॑ऽभवत्। अनु॑
स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यो ह॒ वा अ॒स्य कामो॑ भवति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य
उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑
कामा॑य॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्रजा॑पतये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥४॥

तं ब्रह्माऽब्रवीत्। प्रजापते ब्रह्मणा वै श्राम्यसि। अहमु
वै ब्रह्माऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते ब्रह्मण्वान् यज्ञो
भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ब्रह्मणे चरुम्।
अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य ब्रह्मण्वान् यज्ञोऽभवत्। अनु
स्वर्गं लोकमविन्दत्। ब्रह्मण्वान् ह वा अस्य यज्ञो भवति।
अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा
ब्रह्मणे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥५॥

तं यज्ञोऽब्रवीत्। प्रजापते यज्ञेन वै श्राम्यसि। अहमु
वै यज्ञोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यो यज्ञो
भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। यज्ञाय चरुम्।
अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यो यज्ञोऽभवत्। अनु
स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य यज्ञो भवति।
अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा
यज्ञाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥६॥

तमापोऽब्रुवन्। प्रजापतेऽप्सु वै सर्वे कामाः श्रिताः। वयमु

वा आपः स्मः। अस्मान्नु यजस्व। अथ त्वयि सर्वे कामाः श्रयिष्यन्ते। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अद्ध्यश्चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मिन्सर्वे कामा अश्रयन्त। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वे ह वा अस्मिन्कामाः श्रयन्ते। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽद्ध्यः स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥७॥

तमग्निर्बलिमानंब्रवीत्। प्रजापतेऽग्नये वै बलिमते सर्वाणि भूतानि बलिं हरन्ति। अहमु वा अग्निर्बलिमानंस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सर्वाणि भूतानि बलिं हरिष्यन्ति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अग्नये बलिमते चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मै सर्वाणि भूतानि बलिमहरन्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वाणि ह वा अस्मै भूतानि बलिं हरन्ति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽग्नये बलिमते स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते

स्वाहेति॥८॥

तमनुवित्तिरब्रवीत्। प्रजापते स्वर्गं वै लोकमनुविवित्ससि।
अहमु वा अनुवित्तिरस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते
सत्याऽनुवित्तिर्भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स
एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकंपालं निरवपत्। अनुवित्यै
चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽनुवित्तिरभवत्।
अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्यानुवित्तिर्भवति।
अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ
चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽनुवित्यै
स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥९॥

ता वा एताः सप्त स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। दिवःश्येनयोऽनु-
वित्तयो नाम। आशा प्रथमा रक्षति। कामो द्वितीयाम्।
ब्रह्म तृतीयाम्। यज्ञश्चतुर्थीम्। आपः पञ्चमीम्।
अग्निर्बलिमान्षष्ठीम्। अनुवित्तिः सप्तमीम्। अनु ह
वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गे लोके भवति।
य एताभिरिष्टिभिर्यजते। य उ चैना एव वेद। तास्वन्विष्टि।
पष्ठौहीवरां दद्यात्कृ५ सं च। स्त्रियै चाऽऽभार५ समृद्धौ॥१०॥

[२]

तपसा देवा देवतामग्र आयन्। तपसर्षयः स्वरन्विन्दन्।

तपसा सपत्नान्प्रणुदामारातीः। येनेदं विश्वं परिभूतं यदस्ति।
प्रथमजं देवः हविषा विधेम। स्वयम्भु ब्रह्म परमं तपो
यत्। स एव पुत्रः स पिता स माता। तपो ह यक्षं प्रथमः
सम्बभूव। श्रद्धया देवो देवत्वमश्रुते। श्रद्धा प्रतिष्ठा लोकस्य
देवी॥११॥

सा नो जुषाणोपं यज्ञमागात्। कामवत्साऽमृतं दुहाना। श्रद्धा
देवी प्रथमजा ऋतस्य। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। ताः
श्रद्धाः हविषा यजामहे। सा नो लोकममृतं दधातु। ईशाना
देवी भुवनस्याधिपती। आगात्सत्यः हविरिदं जुषाणम्।
यस्माद्देवा जज्ञिरे भुवनं च विश्वे। तस्मै विधेम हविषा
घृतेन॥१२॥

यथा देवैः संधमादं मदेम। यस्य प्रतिष्ठोर्वन्तरिक्षम्।
यस्माद्देवा जज्ञिरे भुवनं च सर्वे। तत्सत्यमर्चदुपं यज्ञं
न आगात्। ब्रह्माऽऽहुतीरुपमोदमानम्। मनसो वशे
सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि
देवः सहस्रः सहीयान्। स नो जुषाण उपं यज्ञमागात्।
आकूतीनामधिपतिं चेतसां च॥१३॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः।
उपह्वेऽस्य सुमतौ स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्।
येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः।

अतिं पाप्मानुमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम्।
ज्योतिष्मद्भाजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारा बहुधा
दोहमानम्। चरणं नो लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा
भुवः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहः
स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं
यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभि-
रन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्ट्यो
ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव
हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै
तपोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति।
अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं
निरवपत्। तपसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
सत्यं तपोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा
अस्य तपो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
स्वाहा तपसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१६॥

त३ श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया वै श्राम्यसि। अहमु वै
 श्रद्धाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्या श्रद्धा भविष्यति।
 अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं
 निरवपत्। श्रद्धायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
 सत्या श्रद्धाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा
 अस्य श्रद्धा भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
 स्वाहा श्रद्धायै स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
 स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१७॥

त४ सत्यमब्रवीत्। प्रजापते सत्येन वै श्राम्यसि। अहमु वै
 सत्यमस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं सत्यं भविष्यति।
 अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं
 निरवपत्। सत्याय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
 सत्यं सत्यमभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह
 वा अस्य सत्यं भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
 स्वाहा सत्याय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
 स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१८॥

तं मनोऽब्रवीत्। प्रजापते मनसा वै श्राम्यसि। अहमु वै
 मनोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं मनो भविष्यति।
 अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं

निरवपत्। मनसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
सत्यं मनोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा
अस्य मनो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
स्वाहा मनसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१९॥

तं चरणमब्रवीत्। प्रजापते चरणेन वै श्राम्यसि। अहमु वै
चरणमस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं चरणं भविष्यति।
अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं
निरवपत्। चरणाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
सत्यं चरणमभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह
वा अस्य चरणं भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
स्वाहा चरणाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥२०॥

ता वा एताः पञ्च स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। अपांघा अनुवित्तयो
नाम। तपः प्रथमा रक्षति। श्रद्धा द्वितीया। सत्यं तृतीया।
मनश्चतुर्थी। चरणं पञ्चमी। अनु ह वै स्वर्गं लोकं विन्दति।
कामचारोऽस्य स्वर्गे लोके भवति। य एताभिरिष्टिभिर्यजते।
य उ चैना एव वेद। तास्वन्विष्टि। पष्ठौहीवरां दद्यात्क्व सं
च। स्त्रियै चाऽऽभारं समृद्धौ॥२१॥

[४]

ब्रह्म वै चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधियज्ञो निर्मितः। नैनं
शप्तम्। नाभिचरितमागच्छति। य एवं वेद। यो ह वै
चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वं वेद। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा
हास्मै दिशः कल्पन्ते। वाचस्पतिर्होता दशहोतृणाम्।
पृथिवी होता चतुर्होतृणाम्॥२२॥

अग्निर्होता पञ्चहोतृणाम्। वाग्धोता षड्होतृणाम्।
महाहविर्होता सप्तहोतृणाम्। एतद्वै चतुर्होतृणां
चतुर्होतृत्वम्। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा हास्मै दिशः
कल्पन्ते। य एवं वेद। एषा वै सर्वविद्या। एतद्भेषजम्। एषा
पङ्क्तिः स्वर्गस्य लोकस्याञ्जसाऽयनिः स्मृतिः॥२३॥

एतान् योऽध्यैत्यच्छदिर्दर्शे यावत्तरसम्। स्वरिति। अनपब्रवः
सर्वमायुरेति। विन्दते प्रजाम्। रायस्पोषं गौपत्यम्।
ब्रह्मवर्चसी भवति। एतान् योऽध्यैति। स्पृणोत्यात्मानम्।
प्रजां पितृन्। एतान् वा अरुण औपवेशिर्विदां चकार॥२४॥

एतैरधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ।
एतान्योऽध्यैति। अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्।
स्वरिति। एतैरग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः। एतैरायुष्कामः।
प्रजापशुकामो वा॥२५॥

पुरस्ताद्वशहोतारमुदञ्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं यजुषी

पत्न्यौ च। दक्षिणतः प्राञ्चं चतुरहोतारम्। पश्चादुदञ्चं
पञ्चहोतारम्। उत्तरतः प्राञ्चं षड्होतारम्। उपरिष्ठात्प्राञ्चं
सप्तहोतारम्। हृदयं यजूंषि पत्न्यश्च। यथावकाशं ग्रहान्।
यथावकाशं प्रतिग्रहलोकं पूणाञ्च। सर्वा हास्येता देवताः
प्रीता अभीष्टा भवन्ति॥२६॥

सदेवमग्निं चिनुते। रथसंमितश्चेतव्यः। वज्रो वै रथः। वज्रैणैव
पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणुते। पक्षः संमितश्चेतव्यः। एतावान्
वै रथः। यावत्पक्षः। रथसंमितमेव चिनुते। इममेव लोकं
पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वाल्लोकानहीनेन। अथो
सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरैणैव वरं स्पृणोति। आत्मा हि वरः।
एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा इतः स्वर्गो
लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति।
शतं ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
प्रतिष्ठति। सहस्रं ददाति। सहस्रसंमितः स्वर्गो लोकः।
स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति।
सर्वाणि वयांसि॥२९॥

सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ। यदि न विन्देत।
मन्थानेतावतो दद्यादोदनान् वा। अश्रुते तं कामम्।

यस्मै कामायाग्निश्चीयते। पृष्ठौहीं त्वन्तर्वतीं दद्यात्। सा हि
सर्वाणि वयांसि। सर्वस्याऽऽत्यै। सर्वस्यावरुद्धै॥ ३०॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमेति। वासो
ददाति। तेनऽऽयुः प्रतिरते। वेदितृतीये यजेत। त्रिषत्या हि
देवाः। स संत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्।
नेतरेषु यज्ञेषु। यो ह वै चतुर्होतृनुसवनं तर्पयितव्यान्
वेद॥ ३१॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैनं सोमपीथो नमति। एते वै
चतुर्होतारोऽनुसवनं तर्पयितव्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः।
तेभ्यो यद्वक्षिणा न नयेत्। दुरिष्टं स्यात्। अग्निमस्य
वृञ्जीरन्। तेभ्यो यथाश्रद्धं दद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते।
नास्याग्निं वृञ्जते॥ ३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपुरुषा
सम्मितम्। तेजो हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्।
शर्करा अक्ता उपदध्यात्। तेजो घृतम्। सतेजसमेवाग्निं
चिनुते। अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्या
वा। वीर्येण वा एष व्यृध्यते। योऽग्निं चिनुते॥ ३३॥
यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्।
सार्ष्टितां समानलोकतामाप्नोति। य एतमग्निं चिनुते।

य उ चैनमेवं वेद। एतदेव सावित्रे ब्राह्मणम्। अथो
नाचिकेते॥ ३४॥

[५]

यच्चा॒मृतं॑ यच्च॒ मर्त्यम्॑। यच्च॒ प्राणि॑ति॒ यच्च॒ न। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः
कृत्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑
देव॑तयाऽङ्गिर॒स्वद्ध्रु॑वा सी॒द। सर्वाः॑ स्त्रियः॒ सर्वा॑न्पु॒ंसः। सर्वं॑
न स्त्री॑पुमं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तः पा॒ंसवो॑ भूमेः॑॥ ३५॥
सङ्ख्या॑ता देवमा॒यया॑। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्त॒ ऊषाः॑ पशूनाम्।
पृथि॒व्यां पुष्टि॑र्हिताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीः॒ सिक॑ताः॒ सर्वाः॑।
अ॒प्स्वन्त॑श्च॒ याः श्रि॑ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीः॒ शर्करा॑ धृत्यै॑।
अ॒स्यां पृथि॑व्यामधि॑॥ ३६॥

सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तोऽश्मा॑नोऽस्यां पृथि॒व्याम्। प्र॒ति॒ष्ठासु॑
प्रति॑ष्ठिताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीर्वी॒रुधः॑ सर्वाः॑। विष्टि॑ताः
पृथि॒वीमनु॑। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीरोष॑धीः॒ सर्वाः॑। विष्टि॑ताः
पृथि॒वीमनु॑। सर्वा॑स्ताः॥ ३७॥

याव॑न्तो॒ वन॑स्पत॑यः। अ॒स्यां पृथि॑व्यामधि॑। सर्वा॑स्ताः।
याव॑न्तो॒ ग्राम्याः॑ प॒शवः॑ सर्वे॑। आ॒र॒ण्याश्च॑ ये। सर्वा॑स्ताः।
ये द्वि॒पाद॑श्चतु॑ष्पादः। अ॒पाद॑ उदर॑स॒र्पिणः॑। सर्वा॑स्ताः।
याव॑दाञ्जनमु॒च्यते॑॥ ३८॥

दे॒व॒त्रा यच्च॑ मानुषम्। सर्वा॑स्ताः॥ याव॑त्कृ॒ष्णाय॑स॒सर्वम्॑।

दे॒व॒त्रा यच्च॑ मानु॒षम्। सर्वा॒स्ताः। याव॑ल्लो॒हाय॑स॒ः॒ सर्व॑म्।
 दे॒व॒त्रा यच्च॑ मानु॒षम्। सर्वा॒स्ताः। सर्व॑ः॒ सीस॑ः॒ सर्वं॑ त्रपु॒।
 दे॒व॒त्रा यच्च॑ मानु॒षम्॥३९॥

सर्वा॒स्ताः। सर्व॑ः॒ हिर॑ण्यः॒ रज॑तम्। दे॒व॒त्रा यच्च॑ मानु॒षम्।
 सर्वा॒स्ताः। सर्व॑ः॒ सुव॑र्णः॒ हरि॑तम्। दे॒व॒त्रा यच्च॑ मानु॒षम्।
 सर्वा॒स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑
 ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥४०॥

[६]

सर्वा॑ दि॒शो दि॒क्षु। यच्चा॒न्तर्भू॑तं प्र॒ति॑ष्ठि॒तम्। सर्वा॒स्ता
 इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑
 ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द। अ॒न्तरि॑क्षं च
 के॒वल॑म्। यच्चा॒स्मिन्न॑न्त॒राहि॑तम्। सर्वा॒स्ताः। आ॒न्तरि॑क्ष्यश्च
 याः प्र॒जाः॥४१॥

ग॒न्ध॒र्वाप्स॑रसं॒श्च ये। सर्वा॒स्ताः। सर्वा॑नु॒दा॒रान्त॑स॒लिलान्।
 अ॒न्तरि॑क्षे प्र॒ति॑ष्ठि॒तान्। सर्वा॒स्ताः। सर्वा॑नु॒दा॒रान्त॑स॒लिलान्।
 स्था॒वराः प्रो॒ष्या॑श्च ये। सर्वा॒स्ताः। सर्वा॑ धु॒निः॒
 सर्वा॑न्ध्व॒ः सान्। हि॒मो यच्च॑ शी॒यते॑॥४२॥

सर्वा॒स्ताः। सर्वा॑न्मरी॒चीन् वि॑त॒तान्। नी॒हा॒रो यच्च॑ शी॒यते॑।
 सर्वा॒स्ताः। सर्वा॑ वि॒द्युतः॒ सर्वा॑न्त॒स्तनयि॑बून्। ह॒ादु॒नीर्य॑च्च
 शी॒यते॑। सर्वा॒स्ताः। सर्वाः॒ स्र॑व॒न्तीः स॒रितः॑। सर्व॑म॒प्सुच॑रं च

यत्। सर्वास्ताः॥४३॥

याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत
प्रासचीर्याः। सर्वास्ताः। ये चोत्तिष्ठन्ति जीमूताः। याश्च
वर्षन्ति वृष्टयः। सर्वास्ताः। तपस्तेज आकाशम्।
यच्चाऽऽकाशे प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। वायुं वयांसि
सर्वाणि॥४४॥

अन्तरिक्षचरं च यत्। सर्वास्ताः। अग्निं सूर्यं चन्द्रम्। मित्रं
वरुणं भगम्। सर्वास्ताः। सत्यं श्रद्धां तपो दमम्। नाम
रूपं च भूतानाम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघा
दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥४५॥

[७]

सर्वान्दिवं सर्वान्देवान्दिवि। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्।
सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन
ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। यावतीस्तारकाः
सर्वाः। वितता रोचने दिवि। सर्वास्ताः। ऋचो यजूंषि
सामानि॥४६॥

अथर्वाङ्गिरसंश्च ये। सर्वास्ताः। इतिहासपुराणं च।
सर्पदेवजनाश्च ये। सर्वास्ताः। ये च लोका ये चालोकाः।
अन्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। यच्च ब्रह्म यच्च ब्रह्म।

अ॒न्तर्ब्र॒ह्मन्प्रति॑ष्ठितम्॥४७॥

सर्वा॑स्ताः। अ॒होरा॒त्राणि॑ सर्वा॑णि। अ॒र्धमा॒सांश्च॑ के॒वलान्।
सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑नृ॒तून्सर्वा॑न्मा॒सान्। सं॒वत्स॒रं च॑ के॒वलम्।
सर्वा॑स्ताः। सर्वं॑ भू॒तं सर्वं॑ भ॒व्यम्। यच्चा॑तोऽधि॒भवि॑ष्यति।
सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ का॒मदु॒घां दधे॑। तेन॑र्षि॒णा तेन॑
ब्र॒ह्म॒णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भु॒वा सी॑द॥४८॥

[८]

ऋ॒चां प्रा॒चीं मह॑ती दि॒गुच्य॑ते। दक्षि॑णामाहु॒र्यजु॑षामपा॒राम्।
अथ॑र्व॒णामङ्गि॑रसां प्र॒तीचीं॑। साम्ना॒मुदी॑ची मह॑ती दि॒गुच्य॑ते।
ऋ॒ग्भिः पूर्वा॑ह्ने दि॒वि दे॒व ई॑यते। य॒जुर्वे॑दे तिष्ठति॒ मध्ये॑
अ॒हः। सा॒मवे॑देना॒स्तम॑ये म॒हीय॑ते। वेदै॑रशू॒न्यस्त्रि॑भिरेति॒
सूर्यः॑। ऋ॒ग्न्यो जा॒तां सर्व॑शो मूर्ति॑माहुः। सर्वा॑ गति॑र्याजु॒षी
हैव॑ शश्वत्॥४९॥

सर्वं॑ तेजः॑ सा॒मरूप्य॑ं हं शश्वत्। सर्वं॑ हे॒दं ब्र॒ह्म॒णा
हैव॑ सृष्टम्। ऋ॒ग्न्यो जा॒तं वैश्यं॑ वर्ण॑माहुः। य॒जुर्वे॑दं
क्ष॒त्रिय॑स्याऽऽहु॒र्योनि॑म्। सा॒मवे॑दो ब्रा॒ह्म॒णानां॑ प्रसू॑तिः।
पूर्वं॑ पूर्वे॒भ्यो वच॑ ए॒तदू॑चुः। आ॒द॒र्शम॑ग्निं चि॒न्वा॒नाः।
पूर्वं॑ वि॒श्वसृ॑जोऽमृ॒ताः। श॒तं व॑र्षसह॒स्राणि॑। दी॒क्षिताः॑
स॒त्रमा॑सत॥५०॥

तपं आसीद्ब्रह्मपतिः। ब्रह्मं ब्रह्माऽभवत्स्वयम्। सत्यं
हं होतैषामासीत्। यद्विश्वसृज आसत्। अमृतमेभ्य
उदगायत्। सहस्रं परिवत्सुरान्। भूतं हं प्रस्तोतैषामासीत्।
भविष्यत्प्रति चाहरत्। प्राणो अध्वर्युरभवत्। इदं सर्वं
सिषासताम्॥५१॥

अपानो विद्वानावृतः। प्रतिप्रातिष्ठदध्वरे। आर्तवा
उपगातारः। सदस्यां ऋतवोऽभवन्। अर्धमासाश्च
मासाश्च। चमसाध्वर्यवोऽभवन्। अशं सद्वह्मणस्तेजः।
अच्छावाकोऽभवद्यशः। ऋतमेषां प्रशास्ताऽऽसीत्।
यद्विश्वसृज आसत्॥५२॥

ऊर्ग्राजानमुदवहत्। ध्रुवगोपः सहोऽभवत्। ओजोऽभ्यष्टौ-
द्वाव्यणः। यद्विश्वसृज आसत्। अपंचितिः पोत्रीयामयजत्।
नेष्ट्रीयामयजत्त्विषिः। आग्नीध्राद्विदुषी सत्यम्। श्रद्धा
हैवायजत्स्वयम्। इरा पत्नी विश्वसृजाम्। आकूतिरपिन-
ड्भुविः॥५३॥

इध्मं हं क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽऽवहतामुभे। वागेषां
सुब्रह्मण्याऽऽसीत्। छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतन्त्राणि
तन्वानाऽहः। सङ्स्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे पशुपाल्यौ।
मुहूर्ताः प्रेष्या अभवन्। मृत्युस्तदभवद्धाता। शमितोग्रो विशां
पतिः॥५४॥

वि॒श्व॒सृजः॑ प्रथ॒माः स॒त्रमा॑सत। स॒हस्र॑समं प्रसु॒तेन॒ यन्तः॑।
 ततो॑ ह जज्ञे भुव॑नस्य गो॒पाः। हि॒र॒ण्मयः॑ श॒कुनि॑र्ब्रह्म
 नाम॑। येन॒ सूर्य॑स्तप॒ति तेज॑सेद्धः। पि॒ता पु॒त्रेण॑ पितृ॒मान्
 योनि॑यो॒नौ। नावे॑दविन्मनु॒ते तं बृ॑हन्तम्। स॒र्वानु॑भुमा॒त्मानं॑
 सम्प॑रा॒ये। ए॒ष नि॒त्यो म॑हि॒मा ब्रा॑ह्म॒णस्य॑। न कर्म॑णा वर्धते
 नो क॑नी॒यान्॥५५॥

तस्यै॒वाऽऽत्मा प॑द॒वित्तं वि॑दित्वा। न कर्म॑णा लिप्यते
 पाप॑केन। पञ्च॑पञ्चा॒शत॑स्त्रिवृ॒तः संव॑त्स॒राः। पञ्च॑पञ्चा॒शतः॑
 पञ्च॑द॒शाः। पञ्च॑पञ्चा॒शतः॑ सप्त॑द॒शाः। पञ्च॑पञ्चा॒शतं
 एक॑विं॒शाः। वि॒श्व॒सृजा॑ सं॒हस्र॑संवत्सरम्। ए॒तेन॒
 वै वि॒श्व॒सृजं॑ इ॒दं वि॒श्वम॑सृजन्त। यद्वि॒श्वम॑सृजन्त।
 तस्मा॑द्वि॒श्व॒सृजः॑। वि॒श्वमे॒नानु॑ प्रजा॒यते। ब्रह्म॑णः सायु॑ज्यं
 सलो॒कतां॑ यन्ति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑नां॒ सायु॑ज्यम्।
 सा॒ष्टितां॑ स॒मानलो॒कतां॑ यन्ति। य ए॒तदु॑प॒यन्ति॑। ये
 चै॒नत्प्रा॑हुः। येभ्य॑श्चै॒नत्प्रा॑हुः॥५६॥ ॐ॥

[९]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः

समाप्तः॥३॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥

हरिः ॐ॥

